

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Tunahan ERDOĞAN

İBNÜ’S-SALÂH’IN HADİSLERİN TASHİH ve TAHSİNİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2015

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Tunahan ERDOĞAN

İBNÜ’S-SALÂH’IN HADİSLERİN TASHİH ve TAHSİNİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİLEK

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2015

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Tunahan ERDOĞAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Zişan TÜRÇAN (İmza)

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİLEK (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Şeref GÖKSU (İmza)

Tez Başlığı: İBNÜ'S-SALÂH'IN HADİSLERİN TASHİH ve TAHSİNİNE YÖNELİK
GÖRÜŞLERİ

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :29/12/2014

Mezuniyet Tarihi :08/01/2015

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ’S-SALÂH’IN HADİSLERİN TASHİH ve TAHSİNİNE YÖNELİK İFADELERİ ve ALGILANIŞ BİÇİMLERİ

1.1. İbnü’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsini Hakkındaki Görüşlerinin Genel Çerçevesi	22
1.2. İbnü’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsini Hakkındaki Görüşlerine Âlimlerin Yaklaşımları	23
1.3. İbnü’s-Salâh’ın Hadiste İctihad Kapısını Kapattığı İddiasının Ortaya Çıkışı	49

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ’S-SALÂH’IN HADİSLERİN TASHİH ve TAHSİNİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

2.1. İbnü’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine İlişkin İfadelerinin Tahlili.....	51
2.1.1. İbnü’s-Salâh’ın Mütেকaddim-Müteahhir Dönem Ayırımı	51
2.1.2. İbnü’s-Salâh’ın “Hadis Cüzleri ve Başka Kitaplar” İfadesi	55
2.1.3. İbnü’s-Salâh’ın “Mutemet ve Meşhur Kitaplar” İfadesi	61
2.1.4. Hadisler Hakkında Mütevatir, Zayıf ve Mevzu Hükmü Verme Meselesi.....	66
2.1.5. İbnü’s-Salâh’ın Hadisin Sıhhati İçin Hıfzı Şart Koşması.....	76

2.1.6. İbnü's-Salâh'ın Sonraki Asırlara Ait Bütün İsnadlarda Kusur Bulunduğunu İddia Etmesi	79
2.2. İbnü's-Salâh'ın Konuyla İlgili Görüşlerinin Arka Planı	86
2.3. İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsini Konusunda Kendisiyle Çeliştiği İddiası ...	90
2.4. İbnü's-Salâh'ın Mutemet ve Meşhur Kitaplarda Bulunan Rivayetlere Yaklaşımı.....	98
2.5. İbnü's-Salâh'tan Önce Böyle Bir İddianın Bulunup Bulunmadığı	100
2.6. Fıkıhta İctihad Kapısının Kapanması Meselesiyle Hadiste İctihad Kapısının Kapanması Arasındaki İlişki	103
SONUÇ	107
KAYNAKÇA.....	112
Ö Z G E Ç M İ Ş	122

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AÜİFV.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
b.	: ibn
bnt.	: bint
bk.	: bakınız
bs.	: baskı
c.	: cilt
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DÜİF.	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
h.	: hicrî
H.z.	: Hazreti
h.zr.	: hazırlayan
md.	: maddesi
MÜİFV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: nâşir
OMÜİFD.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	: ölümü
r.a.	: Radıyallahü anh, Radıyallahü anhâ
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
SÜİFD.	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	: sayı
thk.	: tahkik yapan
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
yay.	: yayınları, yayınevi
yy.	: yayınyeri yok

ÖZET

Bu çalışmada İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime* ismiyle bilinen hadis usulüne dair eserinde hadislerin tashih ve tahsinine yönelik dile getirmiş olduğu bazı görüşleri ve bu görüşlerin kendisinden sonra algılanış biçimleri ele alınmıştır. İbnü's-Salâh'ın söz konusu görüşleri ehliyetleri zayıf olduğu için kendi dönemindeki ve sonrasındaki âlimlere hadislerin tashih ve tahsinini yasakladığı hatta hadiste ictihad kapısını kapattığı şeklinde anlaşılmış ve çeşitli itirazlara maruz kalmıştır.

Araştırmamızda İbnü's-Salâh'ın gerek *Mukaddime*'sindeki gerek diğer kitaplarındaki konuyla ilgili ifadelerini ve uygulamalarını bütüncül bir şekilde değerlendirerek bunlarla neyi kastettiğini tespit etmeye çalıştık. Bu bağlamda, onun, kitabının muhtelif bölümlerinde, isnadın belli bir dönemden sonra hadislerin tashihi noktasında işlevini yitirmiş olduğunu dile getirdiğini tespit ettik. Bundan dolayı İbnü's-Salâh'ın söz konusu ifadeleri, mutlak anlamda hadis tashih ve tahsinini yasaklamayı değil, önceki dönem kitaplarında yer almayan, isnadın işlevini yitirdiği dönemden sonraki kitaplarda o dönemin isnadları ile zikredilen hadislerin tashih ve tahsinini uygun görmediği anlamına gelmektedir. İbnü's-Salâh'ın isnadın işlevini yitirdiğini düşündüğü zaman dilimi h. V. asrın ortalarıdır. Onun bu düşüncesinin temelinde ise sahih ve hasen türünden olan bütün hadislerin, hadis imamlarının mutemet ve meşhur kitaplarında kayıtlı olduğu kabulü bulunmaktadır. İbnü's-Salâh bu yüzden söz konusu dönemden sonra sahih ve hasen hadislerin hadis imamlarının mutemet ve meşhur diye nitelediği kitaplarından alınması gerektiğini, bu tür kitaplarda bulunmayan hadislere sahih ve hasen hükmü verilemeyeceğini dile getirmektedir.

Tashih ve tahsin meselesine bağlı olarak İbnü's-Salâh'ın hadislerin zayıf ve mevzu olduğuna hükümetmeyi yasakladığı iddiası ortaya çıkmıştır. Oysa onun, bu yönde hiçbir açıklaması bulunmamaktadır. Tam tersine onun pek çok ifadesi ve uygulaması, böyle bir işlemi yasaklamadığını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbnü's-Salâh, Hadis, Tashih, Tahsin, Taz'îf, Hadiste İctihad

SUMMARY

TITLE: THE IDEAS OF IBN AL-SALAH ABOUT THE *TASHIH* AND *TAHSIN* OF *AHADITH*

This study deal with the ideas of Ibn al-Salah about the *tashih* and *tahsin* of *ahadith* in his work *Muqaddima*. It also examines the ways of the perception of these ideas after him. Ibn al-Salah's views on this issue were understood as prohibition of *tashih* and *tahsin* of *ahadith* to the scholars of his time and of those afterwards. They were also construed as the closure of the *ijtihad* door and thus, were faced with various objections.

In our research, we tried to comprehensively evaluate Ibn al-Salah's views and applications on the issue found both in his *Muqaddima* and in other works and also tried to pinpoint what he actually meant by these. In this context, we found out that in various chapters of his book, he aired the view that after some certain period *isnad* had lost its function on the issue of *tashih* of *ahadith*. Hence, Ibn al-Salah's views in discussion did not literally mean to ban *hadith tashih* and *tahsin*, rather meant to ban *tashih* and *tahsin* that were not found in the earlier books but seen in the books produced after *isnad* lost its function with the *isnad* of that period. In Ibn al-Salah's understanding, the time when *isnad* lost its function is in mid 5th century *Hegira*. He bases this opinion on the belief that all types of *sahih* and *hasan ahadith* were recorded in the reliable and famous books of *hadith imams*. As a result, Ibn al-Salah reckons that after that certain time *sahih* and *hasan ahadith* should be taken from the reliable and famous books of *hadith imams*; the *ahadith* that were not found in these books cannot be qualified either *sahih* or *hasan*.

As regards to the issues of *tashih* and *tahsin*, the claim that Ibn al-Salah prohibited a decision on the weakness or fornication of *ahadith* came to surface. However, he has no explanation on these issues. On the contrary, many of his words and applications clearly demonstrate that he never banned such an action.

Keywords: Ibn al-Salah, Hadith, Tashih, Tahsin, Tadh'îf, Ijtihad in Hadith

ÖNSÖZ

İbnü's-Salâh künyesi ile meşhur Ebû Amr Takiyyüddîn Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, (ö. 643/1245) Şâfiî fıkında ve hadis ilimlerinde önemli yeri olan, ismi sıkça anılan bir âlimdir. Hadis ilimlerinde isminden bahsedilmesi daha çok onun *Mukaddime* diye bilinen eseri *Ma'rifetü envâi ulûmi'l-hadîs* sayesinde. İbnü's-Salâh'ın bu eseri, hadis usulü konularının ele alındığı ve üzerinde çok sayıda şerh, ihtisar ve nazım çalışması yapılmış bir kitaptır. Bu çalışmamız onun adı geçen eserinde dile getirdiği ve pek çok âlim tarafından tartışılmış olan “sonraki asırlarda hadislerin tashih ve tahsini meselesi”ni ele alacaktır. Bu mesele genel olarak İbnü's-Salâh'ın müteahhir âlimlere hadislerin sahih ya da hasen olmasına dair hüküm verme yetkisi tanımadığı ancak kendisinden sonraki âlimler tarafından onun bu görüşünün kabul görmediği şeklinde bilinmektedir.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm bir de sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, araştırmanın amacı, kaynakları ve yöntemine dair bilgilere yer verdik. Ayrıca İbnü's-Salâh'ın söz konusu iddiasının isnadlar üzerinde cereyan etmesi hadis rivayetinde isnad olgusunun doğuşu, gelişimi ve terk edilmesine ilişkin meselelere temas etmemizi gerekli kılmıştır.

Birinci bölümde İbnü's-Salâh'ın kendisinden sonra çok tartışılacak olan hadislerin tashih ve tahsini hakkındaki görüşleri zikredilmiş ve sonraki âlimlerin onun görüşleri hakkındaki değerlendirmelerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde İbnü's-Salâh'ın konuyla ilgili sarf etmiş oduğu sözleri içerisinde yer alan ifadeleri tahlil edilmiştir. O, “rivayet ettiğimiz hadis cüzleri ve başka kitaplar” ifadesi ile neyi kast etmektedir? “Bu asırlar” derken hangi asırlar hakkında konuşmaktadır? “Mutemet ve meşhur kitaplar”la kastı hangi kitaplardır? “Mütেকaddim ve müteahhir dönem” ayrımını neye göre yapmaktadır? Mutlak olarak bütün hadisler hakkında tashih ve tahsini mi yasaklamaktadır yoksa belli bir grup hadisler hakkında örneğin *eczâ* vb. kitaplar gibi müteahhir dönem eserlerindeki hadisler hakkında tashih işleminin yapılamayacağını mı söylemektedir? Hadislere sahih ve hasen hükmü verilemez derken zayıf ve mevzu olduklarına dair hükmü de bunun içerisinde katmakta mıdır? Bazı âlimlerin söylediği gibi o gerçekten hadiste ictihad kapısını kapatmak istemekte midir? Ayrıca kendi çağında yaşayan âlimlerin birtakım hadisler hakkında sahih, hasen, zayıf hükmü vermeleri, İbnü's-Salâh'a karşı bir delil olarak öne sürülebilir mi? İbnü's-Salâh'ın kendisi bazı hadisler hakkında sahih ya da hasen hükmü vermiş midir? İkinci bölümde de bütün bu sorulara cevap aramaya çalıştık.

Sonuçta ise çalışmamız boyunca İbnü's-Salâh'ın hadislerin tashih, tahsin ve taz'îfine ilişkin görüşleri hakkında yaptığımız tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Araştırmamıza görüş ve değerlendirmeleriyle büyük katkılar sağlayan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Dilek'e, tez konumun belirlenmesinde ve devam eden süreçte görüşlerinden çokça istifade ettiğim değerli hocam M. Fatih Kaya'ya, araştırmam esnasında bana değerli vakitlerini ve görüşlerini cömertçe sarf eden Doç. Dr. Zişan Türcan hocama ve değerli arkadaşım Arş. Gör. Esat Sabırlı'ya şükranlarımı sunarım. Bu zorlu süreçte kendilerini epeyce ihmal ettiğim eşim, kızım ve oğluma sabır ve fedakârlıklarından dolayı minnettarım. Benden maddi-manevi desteklerini hiç esirgemeyen isimlerini burada zikredemediğim çok değerli dostlarıma ayrıca teşekkür ederim.

Tunahan ERDOĞAN

Antalya, 2014

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı, Kaynakları ve Yöntemi

“İbnü’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri” isimli bu çalışma, İbnü’s-Salâh’ın *Mukaddime*¹ ismiyle bilinen eserinde, hadislerin tashih ve tahsinine yönelik dile getirmiş olduğu bazı görüşlerini, bu görüşlerin kendisinden sonraki âlimler tarafından nasıl algılandığını ve bu algılamaların doğru olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Gerek İbnü’s-Salâh’tan sonra yazılmış olan klasik hadis usulü eserlerinde gerek modern dönemde yapılmış olan ilgili çalışmalarda İbnü’s-Salâh’ın hadislerin tashih, tahsin ve taz’îfini yasakladığı, dolayısıyla hadiste ictihad kapısını kapattığı bilgisiyle karşılaşmaktayız. Bu düşünce, onun *Mukaddime* ismiyle bilinen kitabında yer verdiği bir paragraftan ve devamındaki birtakım cümlelerden kaynaklanmaktadır. İbnü’s-Salâh bu görüşünün gerekçesini daha sonra Müslim’in *Sahîh*’i üzerine yapmış olduğu *Siyânetü Sahîhi Müslim minel-ihlâli ve’l-ğalat ve himâyetühü mine’l-iskâti ve’s-sekat* isimli çalışmasında da zikretmiştir.

Biz bu çalışmamızda İbnü’s-Salâh’ın araştırmamıza konu olan cümleleriyle iddia edildiği gibi gerçekten hadislerin tashih, tahsin ve taz’îfini yasaklayıp yasaklamadığını yani hadiste ictihad kapısını kapatmak isteyip istemediğini araştıracağız. Ayrıca İbnü’s-Salâh’ı böyle bir görüş ileri sürmeye iten etkenleri inceleyip tartışacağız. İbnü’s-Salâh’tan sonraki âlimlerin ona yönelttikleri itirazları ve gerekçelerini detaylı olarak ele alacağız.

Araştırma konumuzla ilgili yapılmış müstakil Türkçe bir tez bulunmamakla birlikte H. Musa Bağcı’nın “Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu” isimli bir makalesi, Kadir Gürler’in “İctihad ve Taklit Tartışmaları

¹ İbnü’s-Salâh’ın bu kitabı her ne kadar sonraları *Mukaddime*, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh* gibi isimlerle anılsa da kitabın tam adı İbnü’s-Salâh’ın kendisinin de belirttiği gibi *Ma’rifetü envâi ulûmi’l-hadis*’tir. Bkz. İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh fî ulûmi’l-hadis*, thk. Abdullah el-Minşâvî, Dâru’l-hadis, Kâhire, 2010, s. 14; İbnü’s-Salâh, *Siyânetü Sahîhi Müslim mine’l-ihlâli ve’l-ğalat ve himâyetühü mine’l-iskâti ve’s-sekat*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Dâru’l-ğarbi’l-İslâmî, 1984, s. 230. Kitabın ismi bazı yerlerde *Ma’rifetü ulûmi’l-hadis* olarak geçmektedir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Şerhu müşkili’l-Vasît*, 1. bs., thk. Abdülmün’im Halîfe Ahmed Bilâl, Dâru küzüzi İşbîliyâ, Suudi Arabistan, 2011, I, 5, III, 207, IV, 146, IV, 222; İbnü’s-Salâh, *Siyâne*, s. 75, 83, 94, 148, 163. eş-Şerîf Hâtîm b. el-Avnî *el-Unvânü’s-sahîh li’l-kitâb* isimli eserinde İbnü’s-Salâh’ın kitabının doğru ismini araştırmış ve doğru ismin *Ma’rifetü envâi ilmi’l-hadis* olduğunu söylemiştir. Bkz. eş-Şerîf Hâtîm b. el-Avnî, *el-Unvânü’s-sahîh li’l-kitâb*, 1. bs., Dâru âlemi’l-fevâid, Mekke, 1998, s. 83-87.

Bağlamında Sened Açısından Hadislerin Sıhhati Meselesi -el-Emîr es-San'ânî'nin *İrşâdü'n-Nukkâd ilâ Teysîri'l-İctihâd*'ı Özeline-" isimli makaleleri bulunmaktadır.

Konumuzla ilgili Arap dünyasında yapılmış pek çok müstakil çalışma bulunmaktadır. Hamza Abdullah el-Melîbârî'nin *Tashîhu'l-hadîs inde'l-İmâm İbni's-Salâh* isimli risalesi ve bu risaleyi eleştiri sadedinde Şâkir Zîb Feyyâz el-Hâlîde'nin "Ru'yetü'd-Doktor Hamza el-Melîbârî li tashîhi'l-ehâdîs ve tahsînihâ inde İbni's-Salâh: Dirâse nakdiye" isimli makalesi, Abdürrezzâk b. Halife eş-Şâycî'nin *Mes'eletü't-tashîh ve't-tahsîn fi'l-a'sâri'l-müteahhira fi ulûmi'l-hadis* isimli eseri istifade ettiğimiz kaynaklardandır.

Ayrıca doğrudan tashih ve tahsin meselesine tahsis edilmiş olmamakla birlikte İbnü's-Salâh'tan sonra onun *Mukaddime*'si üzerine yapılan ihtisar, şerh ya da nazım çalışmaları ve diğer hadis usulü kitapları tezimizde istifade ettiğimiz başlıca kaynaklar arasındadır. Bu bağlamda Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Mukaddime* üzerine yapmış olduğu iki ihtisar çalışması *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik ve et-Takrîb ve't-teysîr li ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*'ini, Irâkî'nin (ö. 806/1404) *et-Takyîd ve'l-îzâh li mâ utlika ve uğlika min kitâbi İbni's-Salâh* isimli eserini ve *el-Elfiyye*'sini, Zekerîyya el-Ensârî'nin (ö. 926/1519) *el-Elfiyye* üzerine yaptığı şerh çalışması olan *Fethu'l-bâkî bişerh-i Elfiyyeti'l-Irâkî* isimli eserini, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *en-Nüket alâ Mukaddimetü İbni's-Salâh*'ını, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*'ını, İbn Hacer'in talebesi Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs bişerhi Elfiyyeti'l-hadîs*'ini, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *et-Tenkîh li mes'eleti't-tashîh* isimli risalesi ve *Tedribü'r-râvî fi şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*'sini zikredebiliriz.

Araştırmamız esnasında üzerinde durduğumuz en önemli hususlardan biri, İbnü's-Salâh'ın hadis usulüne yönelik eserleri dışındaki çalışmalarında hadislerin tashih, tahsin ve taz'îfine dair yapmış olduğu uygulamalarını incelemek oluşturmaktadır. Onun, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Vasît* isimli fıkıh alanındaki kitabı üzerine yapmış olduğu çalışması *Şerhu müşkili'l-Vasît* isimli eseri bu noktada en fazla başvurduğumuz ve istifade ettiğimiz eseridir. Bu eserin önemli bir özelliği İbnü's-Salâh'ın onu *Mukaddime*'den sonra yazmış olmasıdır. Bu durum, *Şerhu müşkili'l-Vasît*'i bir hadis usûlü kitabı olan *Mukaddime*'deki teorik bilgilerin uygulama sahası yapmaktadır. Bu, eserin muhtelif yerlerinde *Mukaddime*'ye yapmış olduğu pek çok atıftan anlaşılmaktadır.²

² Örneğin kitabına almış olduğu ilk hadis olan "Allah'a hamd ile başlanmayan her söz bereketsizdir" hadisini zikrettikten sonra "Bu hasen bir hadistir. Ehl-i hadise göre ihticâc edilebilen hadis iki kısımdır. Birincisi sahih, ikincisi de hasen denilen hadislerdir. Hasen hadisin derecesi sahihten daha aşağıdır. Fakat bununla birlikte sahih hadis gibi huccettir. Bunların açıklaması ve aralarındaki fark *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* kitabımızda mevcuttur" demiştir. İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 2011, I, 4-5. Ayrıca bkz. III, 207, IV, 146, IV, 222.

Ayrıca yine İbnü's-Salâh'ın İmam Malik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*'nda zikrettiği ve İbn Abdilberr tarafından vasledilemeyen belâğat³ türü dört rivayeti vasletmek için kaleme aldığı *Risâletün fî vasli'l-belâğâti'l-erbaa fi'l-Muvatta* isimli eseri de onun uygulamalarını tespit için istifade ettiğimiz bir kaynak olmuştur.

Bunların dışında el-Emîr es-San'ânî'nin (ö. 1182/1768) *İrşâdü'n-nükkâd ilâ teysîri'l-ictihâd*'ı, Ahmed Muhammed Şâkir'in (ö. 1958) *el-Bâisü'l-hasîs şerhu ihtisâri Ulûmi'l-hadis*'i ve daha pek çok eser istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

Araştırmamızın yöntemi iki temele dayanmaktadır. Birincisi, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinde konuyla ilgili teorik olarak dile getirdiği görüşlerin, kendisinden sonraki dönemlerde yaşamış olan alimler tarafından nasıl değerlendirildiğinin, kronolojik olarak izlerinin sürülmesidir. İkincisi, İbnü's-Salâh'ın yalnızca ilgili paragraftaki ifadelerini değil, *Mukaddime*'sinin diğer bölümlerinde konuyla ilgisi olabileceğini düşündüğümüz atıflarını bütüncül bir bakış açısıyla ve analitik bir yönleme tabi tutarak incelemiş olmamızdır. Bu bağlamda, teorik çerçevesini *Mukaddime*'sinde belirlemiş olduğu, hadislerin tashih ve tahsinine yönelik görüşlerinin, *Mukaddime* dışındaki eserlerine nasıl yansıdığını tespit edebilmek için uygulamalarının tahlili yapılmıştır. Başka bir ifadeyle, İbnü's-Salâh'ın uygulamaya yönelik kitaplarında, hadisler hakkında sahih, hasen, zayıf ya da uydurma hükmü verip vermediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle İbnü's-Salâh'ın usul planında ortaya koymuş olduğu ilkeleri ile tashih ve tahsine yönelik uygulamaları arasında mutabakat olup olmadığının belirlenmesi hedeflenmiştir.

İsnad Sistemi

Sözlükte “dayanmak, yaslanmak, itimat etmek” manasına gelen “sünûd” kökünden türeyen isnâd “temellendirmek, dayamak; sözü söyleyenine kadar ulaştırmak, bir sözün, bir rivâyetin geliş yolunu haber vermek, ilk kaynağa kadar götürmek” demektir. Terim olarak, “Rivayet için kullanılan lafızlarla ravi veya ravileri anarak hadis metnini ilk söyleyenine ulaştırmak, hadis metnini nakleden râvileri rivayet sırasına göre zikretmek”⁴ anlamına gelir.

İsnadın ne zaman ortaya çıktığı önceki dönemlerden beri tartışma konusu olmuştur. İsnadın İslâmî bir müessese olduğuna yapılan vurgular yanında onun İslâmdan önce de var

³ *Belâğat*: “Belağanî: Bana ulaştı ki...” diyerek nakledilen haber. Bu şekilde rivayet edilen bir haber, aksi belli oluncaya kadar munkatı’, dolayısıyla da zayıf hükmündedir.” Aydın, Abdullah, *Hadis Islahları Sözlüğü*, MÜİFV. yay., İstanbul, 2011, s. 40.

⁴ el-Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Samrâî, Dâr-u mektebeti'l-hilâl, yy., ts. “snd” md., VII, s. 228; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-maârif, Kahire, ts. “snd” md., III, 2114; Küçük, Raşit, “İsnâd”, *DİA*, XXXIII, 154.

olduğu ileri sürülmektedir. İsnadın Yahudilik, Yunan ve Roma menşeli olduğunu dile getirenler de vardır.⁵ Bu konudaki ihtilaflar isnadın tanımı ve ilk örneklerinin farklı kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kimileri Yahudilikteki birtakım uygulamaları, kimileri cahiliye döneminde yaygın olan “ilmü’l ensâb’ı”, kimileri sahabe döneminde isnadı çağrıştıran uygulamaları, kimileri de isnadın olgun meyvelerinin verildiği uygulamaları ilk örnek kabul etmektedir. Bu yüzden isnadın doğuşuna ilişkin farklı tarihlendirmeler söz konusu olmaktadır.⁶ Araplarda islamdan önceki dönemde bazı şiir ve kıssaların isnadlı aktarıldığı bilinmekte fakat bunun sistemli değil, ibtidâî ve istisnâî bir faaliyet olduğu kabul edilmektedir.⁷

Cahiliye dönemi Araplarında görülen “atalarının şecerelerini ezberleme geleneği” isnad uygulamasının gelişimi için çok uygun bir zemin teşkil etmekteydi. Çünkü Araplarda yaygın biçimde görülen sözlü kültür özellikleri ile sonradan ortaya çıkan isnad uygulaması büyük benzerlikler göstermektedir. Kendilerine “nessâbe” denilen şecere bilginleri, Arapların bütün kabilelerinin soylarını ilk atalarına kadar sayıyorlardı.⁸ “Ensâb bilgisi, kendilerini koruyan ve bir araya getiren bir devletin bulunmayışının da tabii bir sonucu olarak kabile ferdlerini birbirine bağlayan, çeşitli tehlikelerden koruyan ve başka kabile mensuplarından ayıran bir zırh gibi kabul ediliyordu. Araplar için nesebe bağlılık ve ona duyulan ihtiyaç bugünkü insanın kendi haklarını koruyan bir devlete ve bir vatana duyduğu ihtiyaç gibidir.”⁹ Nitekim isnadın da hadis ehli için böyle bir fonksiyonu vardır. Onlar isnadı bid’at ehline karşı bir silah olarak¹⁰ kendilerini de dini korumak üzere görevlendirilen birer muhafız olarak görmekteydiler.¹¹ Abdullah b. Mübârek’ten rivayet edilen “Bizim ile kavim¹² arasında

⁵ Bu konudaki tartışmalar için Bkz. Polat, Salahaddin, *Hadis Araştırmaları*, 3. bs., İnsan yay., İstanbul, 2011, s. 15-17.

⁶ Tekineş, Ayhan, *Geleneğin Altın Zinciri: Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad*, Ensar neşriyat, İstanbul, 2016, s. 65; Polat, Selâhaddin, “Hadiste İsnad Sistemi Üzerine Bazı Görüşler”, *Diyanet Dergisi*, 1993, c. XX, sy: II, s. 28; Ulu, Arif, “Hadis Rivayetinde İsnadın Başlaması Ya Da Fitnenin Tarihi” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 12, sy. 1, 2012, s. 151-152; Türçan, Zişan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelâmî Düşüncenin Etkisi*, 1. bs., İlâhiyât, Ankara, 2013, s. 112.

⁷ Güner, Osman, “Haberin Kaynağına Ulaşmada İsnadın Rolü” *OMÜİFD.*, sy: 11, Samsun, 1999, s. 55; Polat, a.g.e., s. 40.

⁸ Tekineş, a.g.e., s. 43.

⁹ Fayda, Mustafa, “Ensâb”, *DİA*, XI., 245.

¹⁰ Süfyan es-Sevrî, (ö. 161/778) “İsnad mü’minin silahıdır. Silahı yoksa ne ile savaşacaktır?” demektedir. Bkz. İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim, *Kitâbü’l-mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-duâfâ ve’l-metrûkîn*, thk. Muhammed İbrâhim Zâyed, Dâru’l-ma’rife, Beyrut, 1996, I, 27; el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr b. Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Şerefü ashâbi’l-hadis*, thk. M. Said Hatiboğlu, AÜİFV. yay., s. 42; Tekineş, a.g.e., s. 30

¹¹ er-Râmehürmüzî, a.g.e., s. 221; Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., s. 44; Tekineş, a.g.e., s. 29.

¹² Burada ‘kavim’den maksat Sindî’nin (ö. 170/786) dediğine göre sahabe ya da meseleler hakkında kendileriyle tartışma yapılan hasımlardır. Bkz. Şebbîr Ahmed el-Usmânî, *Fethu’l-mülhim bişerhi Sahihi Müslim*, 1. bs., nşr. Muhammed Raffî el-Usmânî, Dâru’z-Ziyâ, Kuveyt, 2006, I, 352.

direkler (sütunlar) yani isnad vardır”¹³ sözü hadis ehlinin görüşlerinin dayanaklarının olduğunu, onlara karşı çıkanların görüşlerinin ise dayanaktan yoksun olduğunu bildirmektedir.¹⁴

Araplarda İslamdan önce de bulunan bu özellik, isnadın ortaya çıkmasını ve isnad silsilelerinin ezberlenmesini kolaylaştırmıştı.¹⁵ Daha sonra ortaya çıkacak olan “ricâlü'l-hadîs” ya da “ilmü târîhi'r-ruvât”, “ensâb ilmi” ile büyük benzerlik arz edecektir. Ensâb ilmi nasıl kabileleri dış etkenlere karşı koruyorsa “ricâl ilmi” de hadisi zayıflıktan korumaktadır. Çünkü bu ilim, hadisin sıhhatini belirlemede hadis usûlü ilmiyle birlikte belirleyici bir fonksiyona sahiptir.¹⁶ Buna bir örnek vermek gerekirse Ebû İshak İbrahim b. İsa et-Tâlekânî (ö. 215/830) şöyle demiştir: “Abdullah b. el-Mübârek’e (ö. 181/797) dedim ki: ‘Ey Ebû Abdurrahman! ‘Kendi namazınla birlikte ana-baban için namaz kılman, kendi orucunla birlikte onlar için oruç tutman iyilik üstüne iyiliktir’ hadisi için ne dersin?’ O: ‘Ey Ebû İshâk! Bu hadisi kimden aldın? dedi. Ben: ‘Bu hadis, Şihâb b. Hırâş’ın (ö. h. 180’den önce)¹⁷ hadisidir’ dedim. ‘O Sikadır. Peki o kimden almış’ dedi. Ben: ‘Haccâc b. Dinâr’dan’ (ö. h. 150’den önce)¹⁸ dedim. ‘O da sikadır. Peki o kimden almış’ dedi. Bende ‘Rasûlullâh (s.a.v.) böyle buyurdu’ dediğini söyledim. ‘Ey Ebû İshâk! Haccâc b. Dinâr ile Nebî (s.a.v.) arasında bineklerin boyunlarının kopacağı mesafeler (çok uzun zaman)¹⁹ vardır ancak sadaka konusunda hiçbir ihtilaf yoktur” dedi.²⁰ Çünkü Haccâc b. Dinâr tebe-i tâbiîn tabakasındandır. Onunla Peygamber (s.a.v.) arasında bir tâbiî ve bir sahâbî olmak üzere en az iki kişi olması gerekmektedir.²¹ Görüldüğü gibi hadis ravilerinin yaşadıkları zamanı ya da dahil oldukları tabakayı bilmek hadisin sıhhati ile doğrudan ilişkilidir.

“Ricâl ilmine dair ilgili kaynaklar bir ravinin ne zaman ve nerede doğduğu; adı, babasının adı, künyesi, nisbesi, lakabı; seyahatleri nerelerde, kimlerle görüştüğü, hocalarının kimler olduğu ve onlardan hangi rivayetleri aldığı, hangi talebelere hadis rivayet ettiği, hangi memleketlerde ikamet ettiği veya yerleştiği; yaşlılık ve hastalık gibi sebeplerle hafıza kaybına uğrayıp uğramadığı, eğer uğradıysa hangi tarihten itibaren bu rahatsızlığı yaşadığı, rahatsızlığından sonra hocalarından hangi rivayetleri aldığı; nerede, ne zaman vefat ettiği,

¹³ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed b. Nizâr Temîm, Heysem b. Nizâr Temîm, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, (Mukaddime) s. 18.

¹⁴ Şebbîr Ahmed el-Usmânî, *a.g.e.*, I, 352.

¹⁵ Tekineş, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁶ Hatiboğlu, İbrahim, “Ricâlü'l-Hadîs”, *DİA*, XXXVI, s. 83.

¹⁷ ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Daru'l-hadis, Kahire, 2006, V, 155, VII, 301.

¹⁸ ez-Zehebî, *a.g.e.*, VI, 522.

¹⁹ Şebbîr Ahmed el-Usmânî, *a.g.e.*, I, 352.

²⁰ Müslim, (Mukaddime), s. 18-19.

²¹ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*, 1. bs., el-Matbaatü'l-Mısriyye, Mısır, 1929, I, 89.

nereye defnedildiği; kabul ve ret yönüyle hakkında yapılan değerlendirmelere esas olmak üzere hakkında neler söylendiği ve hangi eserleri yazdığı gibi konularda bilgi sunmayı hedefler. Böylece ricâl ilmi, ravilerin başkalarıyla karıştırılmasını önlediği gibi isnadlardaki kopuklukları da belirlemeye yarar, rivayetin sıhhat ve zayıflığına dair hüküm vermeyi kolaylaştırır.”²²

Ensâb ilmi ile münasebet kurulduğu takdirde isnadın kökeninin Câhiliyye döneminde var olduğu söylenebilir.²³ Diğer yandan Araplarda çok meşhur olan sözlü kültür unsurlarından şiir, mesel ve kıssalarında isnad ilminin gelişimini kolaylaştıran etkileri olmuştur.²⁴

İsnad, İslam’dan önceki şiir naklinde kullanılmış fakat bu kullanım hadiste olduğu gibi sözün sıhhatini belirlemede bir kriter olarak önem arz etmemiş, ibtidâî bir kullanım olarak kalmıştır.²⁵

Hadis âlimlerinin kendilerine yükledikleri ilk görev, duydukları hadisi doğru bir şekilde sonrakilere aktarmak olmuştur. Bu işi kendilerine görev olarak yüklemelerindeki temel saik Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat edince otoritesinin hadisler üzerinden devam etmiş olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “Allah bizden bir söz işitip de başkasına ulaştırmak için onu ezberleyen kimsenin yüzünü ağartsın...”²⁶ sözünü işiten Sahabe-i Kirâm, bu sözün gereği olarak onun sözlerini kendilerinden sonrakilere aktarma noktasında büyük bir hassasiyet göstermişlerdir. O kadar ki bir kısmı Rasûlullah (s.a.v.)’ın sözünü olduğu gibi nakledememe endişesine binaen hadis rivayet etmekten geri durmuşlardı.²⁷ Sahabe zamanında bir sözün Hz. Peygamber (s.a.v.)’e aidiyetini tespiti yönelik birtakım tedbirlerden bahseden rivayetler bulunsun da²⁸ bu dönemde esasen isnadın kullanılmasını icap edecek bir durum söz konusu

²² Hatiboğlu, İbrahim, “Ricâlü’l-Hadîs”, *DİA*, XXXVI, s. 83.

²³ Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri*, s. 44.

²⁴ Tekineş, *a.g.e.*, s. 44-46.

²⁵ el-A’zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 3. bs., trc. Hulûsi Yavuz, İz yay., İstanbul, 1993, s. 191; Türcan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelâmî Düşüncenin Etkisi*, s. 114.

²⁶ eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, 2. bs., nşr. Abdülfettâh Kebbâra, Dâru’n-nefâis, Beyrut, 2010, s. 210; et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevrâ, *Sünenü’t-Tirmizî*, 2. bs., thk. Ahmed Muhammed Şâkir, yy., 1978, “İlim”, 7; Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş’as el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, 1. bs., nşr. Heysem b. Nizâr Temîm, Dâru’l-Erkam, Beyrut, 1999, “İlim”, 10; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-ü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru ihyâ’l-kütübî’l-Arabiyye, “el-İmân ve Fedâilü’s-Sahâbe”, 18. “Allah yüzünü ağartsın” şeklinde tercüme ettiğimiz (نَضَّرَ) fiilini, “Allah nimetler versin, ahlakını güzelleştirsın ve kıymetini artırsın” şeklinde tercüme etmek de mümkündür. Bkz. İbnü’l-Esîr, Ebû’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn b. Muhammed b. eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî ġarîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tannâhî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, 1979, V, 156.

²⁷ Mesela Abdullah b. ez-Zübeyr, (ö. 73/692) babası Zübeyr b. Avvâm’a (ö. 36/656) niçin Abdullah b. Mes’ûd (ö. 632/652-53) ve diğer sahabîler gibi hadis rivayet etmediğini sorunca: “Müslüman olduğumdan bu yana Rasûlullah (s.a.v.)’dan ayrılmadım. Ancak ben onun ‘Kim benim adıma kasten yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın’ sözünü işittim” cevabını almıştır. İbn Mâce, *Sünen*, I, 14.

²⁸ Mesela; Hz. Ebû Bekr, ninenin mirastan altıda bir pay alması gerektiğini haber veren Muğîre b. Şu’be’den (ö. 50/670) şahit getirmesini istemiş, Muhammed b. Mesleme’nin (ö. 43/6639) şahitlik etmesi üzerine hadisi

değildir.²⁹ Çünkü isnad sisteminin kullanılmaya başlamasına “Fitne ortaya çıkınca bize hadisleri aldığınız kişilerin isimlerini söyleyiniz dediler”³⁰ sözü sebep olarak gösterilmektedir. Bu durumda fitnenin olmadığı zaman diliminde isnada ihtiyaç hissedilmemiştir.³¹ Berâ b. Âzib (r.a.)’in “Biz yalan söylemezdik”³² sözü de bu duruma işaret etmektedir. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.v.) adına yalan söylemek gibi bir düşünce içerisine asla girmemişlerdir. Fakat bu, sahabe devrinde hiç hadis sorgulaması yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle dört halife, devlet reisi olmaları sebebiyle hüküm verme makamında bulundukları için hadislerin kabulünde ihtiyatlı davranmışlardır. Bu ihtiyat, hadisin Rasûlullah (s.a.v.)’dan duyulduğuna dair şahit istemek, yemin ettirmek, rivayetin kaynağını sormak gibi şekillerde ortaya çıkmıştır.³³ Ayrıca genç sahabilerin hadisleri dinledikleri yaşlı sahabilerin isimlerini anmaları isnad geleneğinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.³⁴ İsnadın Rasûlullah’ın hayatında başlayıp fitneden sonra daha çok önem kazandığı da söylenmektedir.³⁵

Kur’an-ı Kerîm’de sahabeyi tezkiye eden ayetler³⁶ yanında Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ashabına kendi sözlerini orada bulunmayanlara ulaştırmasını emretmesi³⁷ ashabın güvenilir olduklarına delil teşkil etmektedir. Aksi takdirde Hz. Peygamberin kendisine verilen tebliğ

kabul edip hükmünü uygulamıştır. Bkz. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, nşr. Mustafa Muhammed ez-Zehebî, Dâru’l-hadis, Kahire, 2005, “Ferâiz”, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1. bs., thk. Şuayb el-Arnâvud, Âdil Mürşid, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1995, XXIX, s. 493.

Hz. Ömer de evlere girerken izin isteme hadisini nakleden Ebû Musâ el-Eş’arî’den (ö. 44/664) şahit istemiştir. Bkz. Buhârî, “İsti’zân”, 13; İbn Hibbân, *Kitâbü’l-mecrûhîn*, I, s. 37.

Bu rivayetler isnad yönteminin (sisteminin) temelini oluşturacak, ihtiyat ve tedbir anlamı taşıyacak uygulamalar olarak düşünülebilir. Bkz. Türçan, Zîşan, *a.g.e.*, s. 113.

²⁹ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, 10. bs., MÜİFV. yay., İstanbul, 2012, s. 262; Koçyiğit, Talat, “İslâm Hadisinde İsnad ve Hadis Ravilerinin Cerhi”, s. 49. Fuad Sezgin de bu konuda “isnad zaruretinin daha ziyade mebd’den uzaklaşıldıkça kendisini daha çok hissettirdiğini” söylemektedir. Bkz. Sezgin, M. Fuad, *Buhârî’nin Kaynakları*, 3. bs., Otto yay., Ankara, 2012, s. 70-71; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 30-31; el-Ebnâsî, Burhânüddîn, *eş-Şezâ el-feyyâh min Ulûmi İbni’s-Salâh*, 1. bs., thk. Salâh Fethî Helel, Mektebetü’r-rüşd, Riyad, 1998, I, 10. (Mukaddime).

³⁰ Müslim, (Mukaddime) s. 18; er-Râmezhürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsil*, s. 208. Bu söz Muhammed b. Sîrîn’in sözü olarak rivayet edilmektedir.

³¹ Söz edilen fitnenin hangi fitne olduğu için Bkz. el-A’zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 3. bs., trc. Hulûsi Yavuz, İz yay., İstanbul, 1993, s. 188-203; Sifil, Ebubekir, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, 5. bs., Rihle Kitap, İstanbul, 2013, s. 191-199.

³² İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, I, 261.

³³ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 24. Mesela Urve (ö. 94/713) Hz. Âişe (ö. 58/678) (r.a.)’den bir hadis duymuş ve “Bunu Nebî (s.a.v.)’den mi işittin?” diye sormuş, Hz. Âişe (r.a.) “Evladım! Bu sözü bana Nebî (s.a.v.)’den Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85) haber verdi” demiş, Urve bir sene sonra tavaf yaparken Abdullah b. Amr ile karşılaşmış, bu hadisi sormuş, o da Rasûlullah (s.a.v.)’dan duyduğunu söylemiştir. Ebû Ya’lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, b. el-Halîl el-Halîl el-Kazvîni, *el-İrşâd fî ma’rifeti ulemâi’l-hadis*, thk. Muhammed Saîd b. Umer İdrîs, Mektebetü’r-rüşd, Riyad, I, 304; Türçan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelâmî Düşüncenin Etkisi*, s. 113; Güner, Osman, “*Hadis’de İsnad Faktörü*”, *Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, Samsun, 1993, s. 98.

³⁴ Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri*, s. 297.

³⁵ el-A’zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 221-222; Polat, *a.g.m.*, s. 28-29.

³⁶ Beyyine, 98/8; Fetih, 48/18; Haşr, 59/9-10.

³⁷ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu’l-Buhârî*, 1. bs., nşr. Muhammed Muhammed Tâmir, Dâru’l-beyânî’l-Arabî, yy., 2005, “İlim”, 9,37; “Hacc”, 132; “Edâhî”, 5.

görevini güvenilir kimselere ısmarladığı anlamına gelir ki, bunun kabul edilebilir bir tarafı yoktur.³⁸

H. Ömer'in bazı sözleri ve uygulamalarına dayanarak hadislerin sıhhat derecelerini tespiti yönelik ilk isnad sayılabilecek örneklerin daha sonra uygulanacak olan isnad sistemine nispetle noksatsız olmamakla beraber onun zamanında başladığı söylenmektedir. Çünkü H. Ömer bazı sahabileri hadis rivayet etmemeleri konusunda uyarmış, bazılarını fazla hadis rivayet ettikleri için hapsetmiş, bazılarında da rivayet etmiş olduğu sözün H. Peygamber (s.a.v.)'e ait olduğunu ispat etmesi için şahit istemiştir.³⁹

Sahabenin hadislerin kabulünde özel şartları yoktu. Onlar daha çok doğruluğunu araştırıyor ve hadisin H. Peygamber (s.a.v.)'e aidiyeti konusunda destekleyici unsurlar talep ediyorlardı.⁴⁰

Tabiûn tabakası, hocaları olan ashaba hadisi kimden duyduklarını sormamıştır. Ancak hadis nakleden birçok tabiûye hadisi hangi sahabîden dinlediği sorulmuş böylece ilk isnad örnekleri ortaya çıkmıştır. Netice olarak isnad, basit düzeyde de olsa Ashab-ı kirâm döneminde başlamıştır.⁴¹ Nitekim Sahabenin birbirlerine isnad ederek hadis rivayet ettiklerine dair pek çok örnek bulmak mümkündür.⁴² Fakat bunu kendilerine daimi bir surette gerekli görüp hadisi sürekli isnad etmemişlerdi.⁴³ Ancak yine de bu sorgulamaları teknik manasıyla isnad saymak mümkün değildir.⁴⁴

İbn Ebû Hâtim, (ö. 327/938) İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) sözü olarak hadisi ilk isnad edenin, İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) olduğunu bildirmektedir.⁴⁵ Fakat Zührî'den önce mesela h. 63'te vefat eden Rebi' Haysem'in rivayet ettiği bir hadisin isnadının Şa'bî (ö. 104/722) tarafından araştırıldığı da kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁶ Bu bize isnadın olgun meyvelerinin tabiûn döneminde verilmeye başladığını göstermektedir. Çünkü İbn Şihâb'dan önceki dönemlerden kalma elimizde bulunan az sayıdaki yazılı kaynakta hadislerin isnadsız

³⁸ Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri*, s. 69.

³⁹ Koçyiğit, "İslâm Hadisinde İsnad ve Hadis Ravilerinin Cerhi", s. 47-49; Güner, "Haberin Kaynağına Ulaşmada İsnadın Rolü", s. 99.

⁴⁰ Accâc, Muhammed el-Hatîb, *es-Sünnetü kable't-tedvîn*, 2. bs., Mektebetü Vehbe, Kâhire, 1998, s. 123.

⁴¹ Tekineş, *a.g.e.*, s. 71; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 168; Küçük, Raşit, "İsnâd", *DİA*, XXXIII, 155; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 31, 41; Güner, *a.g.m.*, s. 99.

⁴² Mesela Berâ b. Âzib, (ö. 71/690) "Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661) bana anlattı ki: 'Fâtıma (ö. 11/632) ona bildirmiş ki'..." demektedir. Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr b. Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, 2. bs., nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Avida, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2003, s. 408; Bkz. Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, s. 260.

⁴³ Muhammed Accâc el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 221.

⁴⁴ Özpınar, *a.g.e.*, s. 169.

⁴⁵ İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî, el-Hanzalî er-Râzî, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, 1. bs., Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1953, I, 20.

⁴⁶ er-Râmehürmüzî, *a.g.e.*, s. 208.

olduğu görülmektedir.⁴⁷ Zührî'nin bu şekilde vasıflandırılması onun isnadın yerleşmesi için gösterdiği gayretlerden dolayı olmalıdır. Bazıları da bu sözü, “Şâm bölgesinde ilk isnad eden Zührî'dir” şeklinde yorumlamışlardır.⁴⁸

İsnadın, hadisin muhafazası ve sıhhati için şart olarak öne sürülmesi ve haberlerin naklinde kullanılan sistematik lafızların ortaya çıkışı Zührî'den sonraki muhaddisler zamanında olmuştur.⁴⁹

İsnadlar hakkındaki araştırmaları ile tanınan müsteşrik Juynboll, hadisin düzenli olarak rivayet edilmesinin ve isnad müessesinin ortaya çıkışının h. I. yüzyılın sonlarında olduğunu söylemektedir. O, bu hususta rakam da vererek h. 60'ların sonu ya da 70'lerin başını işaret etmektedir.⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, (ö. 241/855) isnadın Muhtâr es-Sekâfî (ö. 67/687) zamanında sorulmaya başlandığını rivayet etmektedir.⁵¹ Muhtâr'ın hicrî 67 yılında vefat ettiği düşünülürse isnadın onun vefatından daha önceki bir tarihte başlaması gerektiği aşıkardır.⁵² İbn Sîrîn'in sözünde geçen fitne kelimesiyle Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayıp, Cemel ve Sıffîn vakalarıyla devam eden sürecin kastedildiği dile getirilmektedir.⁵³

Hadisin ilk sıhhat sorgulamasını yapan ise kaynaklarımızın çoğunda geçtiğine göre Şa'bî (ö. 104/721)'dir. Yahya b. Saîd, (ö. 198/813) Şa'bî'nin er-Rabî' b. Haysem'e rivayet ettiği bir hadisin ravisini sormasından dolayı bunun ilk isnad araştırması olduğunu söylemektedir.⁵⁴

İbn Sîrîn'de (ö. 110/729) isnad sorgulamasında hassas davranmıştır. Kendisine rivayet edilen birçok hadisin kimden alındığını sorgulamıştır. Ya'kub b. Şeybe, (ö. 262/875) Ali b. el-Medîni'den (ö. 234/848-49) şöyle rivayet etmiştir. “Muhammed b. Sîrîn hadisleri inceleyen ve isnadları araştıranlardandı. Ondan daha önce bunu yapan kimse bilmiyoruz. Sonra Eyyüb (ö. 131/749) ondan sonra İbn Avn (ö. 151/768) sonra Şu'be (ö. 160/776) sonra Yahya b. Saîd

⁴⁷ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 65.

⁴⁸ Ekrem Ziyâ el-Umerî, *Buhûs fî târîhi's-sünneti'l-müşerrefe*, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medine, ts., s. 48; Polat, *a.g.m.*, s. 26.

⁴⁹ Sezgin, *a.g.e.* s. 65.

⁵⁰ Juynboll, Gautier Herald A., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, trc. Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 28, 39; Polat, *a.g.e.*, s. 30; Güner, *a.g.m.*, s. 62.

⁵¹ İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Nureddin İtr, Dâru'l mellâh, yy., II, 52.

⁵² Güner, *a.g.m.*, s. 62.

⁵³ Aşıkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, MÜİFV. yay., İstanbul, 1997, s. 48; Sifil, Ebubekir, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, 5. bs., Rihle Kitap, İstanbul, 2013, s. 195, 199; Polat, *a.g.e.*, s. 42.

⁵⁴ Râmeihürmüzî, *a.g.e.*, s. 208; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Endelûsî, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî, Muhammed Abdulkebir el-Bekrî, Vizâretü Umûmî'l-evkâf ve's-şûûnî'l-İslâmiyye, Mağrib, 1967, I, 55; Küçük, Raşit, “İsnâd”, *DİA*, XXXIII, 155; Kandemir, M. Yaşar, “Şa'bî”, *DİA*, XXXIIX, 218; Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 40.

(ö. 143/760) ve Abdurrahman (ö. 198/813-14) hadisleri inceler ve isnadları araştırırdı. Ben Mâlik b. Enes'i sordum 'Mâlik'ten daha sıkı ricâl seçen yoktu' dedi."⁵⁵

İsnadların sistemli bir şekilde sorgulanması ve ravilerin güvenilirliklerinin, rivayetlerinin kabul edilebilmesi için (sonraki tabirle hadisin sahih olabilmesi için) olmazsa olmaz bir şart olarak belirleyen, cerh ve ta'dîli düzenli bir şekilde ders halkalarında öğretmeye başlayan isnad tenkitçisi ise Şu'be b. el-Haccâc'tır (ö. 160/776).⁵⁶ Buradan isnadın sorgulanmasından öte hadisin sıhhati için olmazsa olmaz bir şart ve zaruret olarak belirlendiği ve uygulamaya başlandığı zamanın tâbiûn zamanı olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁷ Juynboll, Şu'be'nin h. 160 yılında vefat etmesi ve yaşamının son otuz yılına yakınına hadis toplamakla geçirdiği bilgisinden hareketle sistematik ricâl tenkidinin h. 130 civarında başlamış olabileceğini söylemektedir.⁵⁸ Ayrıca bu dönemde yani hicrî ikinci yüzyılın başlarında yazının kullanımının yaygınlık kazanması hem isnad silsilelerinin tesbitini hem de muhafazasını kolaylaştırmıştır.⁵⁹ Ayhan Tekineş'e göre de "İsnadın silsile haline gelmesi, disipline edilmesi ve her hadis için aranan bir esas olması için üç ismin ardarda sıralandığı hicrî ikinci yüzyılın başlarını beklemek gerekmiştir. Üç isim zikredilince gerçek manada isnad ortaya çıkmıştır."⁶⁰

Hadis metinlerinin yazıya geçirilip daha sonra da tasnif edilmesi ile birlikte hadis âlimleri, hadislerin rivayeti ile ilgili meselelere, yani isnada daha yoğun ilgi göstermeye başlamışlardır. Böylece rivayetleri inceleyen, ravileri araştırarak, hadislerdeki rivayet hatalarını tespit eden 'münekkid muhaddisler' kuşağı ortaya çıkmıştır.⁶¹ Bundan sonra isnadla ilgili meseleler daha titiz incelenmeye başlamış, isnadsız ilim (hadis) aktarımına engel olunmaya çalışılmıştır. İsnadı oluşturan şahısların kimlikleri ihtisas sahası olmaya başlamıştır. Bundan sonra isnadın muttasıl olması şart olarak benimsenmiş, mürsel hadislere itibar azalmaya başlamış, hadisleri aktarırken kullanılan lafızlar belli bir sistematığa kavuşmuştur.⁶² Hadisi kabul edilecek ve kabul edilmeyecek kişiler ile ilgili edebiyat gelişmeye başlamış hem güvenilir hem de zayıf ravilere dair müstakil eserler⁶³ kaleme alınmaya başlamıştır. İsnadın

⁵⁵ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, II, 52.

⁵⁶ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim, *Kitâbü's-sikât*, 1. bs., nşr. Muhammed Abdülmüîd Hân, Matbaat-ü meclis-i dâireti'l-maârifî'l-Osmâniyye, Haydarabâd, 1973, VI, 446; İbn Hacer, Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, nşr. İbrahim ez-Zeybek, Âdil Mürşid, Müessesetü'r-risâle, yy., II, 169; Juynboll, *a.g.e.*, s. 40; Tekineş, *Geleneğin Altın zinciri*, s. 78, 94, 96.

⁵⁷ Accâc, *es-Sünnetü kable't-tedvîn*, I, 155; Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 42.

⁵⁸ Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 41; Polat, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁹ Tekineş, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁰ Tekineş, *a.g.e.*, s. 298; Polat, *a.g.m.*, s. 28.

⁶¹ Tekineş, *a.g.e.*, s. 42.

⁶² Tekineş, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁶³ Bu kitaplar için Bkz. el-Kettânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü*, trc. Yusuf Özbek, İz yay., İstanbul, 1994, s. 316-321.

nihâî şeklini alması ise isnadlarda geçen rivayet lafızlarının düzenli bir şekilde kullanılmaya başlaması ile olmuştur.⁶⁴

Muhaddisler, hadis uydurma faaliyetlerinin ortaya çıkması ile birlikte bunun önüne geçmek ve hadislerin sıhhatli bir şekilde naklini sağlamak için bir takım önlemler almaya başlamışlardır. İsnad, hadis uydurmanın önünde çok önemli bir engel olarak görülüyordu.⁶⁵ Hadis uydurma faaliyetinin uygulayıcısı insan olduğuna göre muhaddislerin insanın hadise olumsuz etkilerini en aza indirmek için öncelikle insan merkezli bir yapı tesis etmeleri son derece normal bir durumdur. Modern çağda insan merkezli bu yapının eleştirilmeye başlanması sadece metin endeksli tenkit yapısının tervic edilmeye çalışılması buna göre doğru görünmemektedir. Ancak isnadın sadece yalancılara karşı bir önlem ve uydurma hadislerin tespiti amacıyla kullanıldığı zannedilmemelidir. Bazen son derece zahid ve takva sahibi kişilerde bulunan farklı zaaf ve kusurlar dolayısıyla bunların rivayetleri de incelenmiştir.⁶⁶

İsnadın İşlevini Yitirmesi ve Kitapların Rivayet Döneminin Başlaması

Bütün İslamî ilimlerde belli dönemlerde zamanın ve şartların değişmesine paralel olarak öncelikler değişmiş, ilgi alanlarında farklılıklar yaşanmıştır. Hadislerin muhafazasının öncelendiği erken dönemde hadislerin ezberlenmesi ya da isnad bilgisi hadisçinin en temel vasfı iken sonraları bu özellik değişmek zorunda kalmıştır.⁶⁷ İslam toplumundaki hafıza merkezli anlayış yerini kitaplara değer veren bir anlayışa bırakmıştır.⁶⁸ İbnü's-Salâh sonraki asırlarda artık isnadın önceki asırlardaki yerine getirdiği fonksiyonu kaybettiğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Artık isnadları zikretmenin amacı büyük oranda sahih ve hasen hadisi tanımak değil, sadece bu ümmete mahsus olan isnad silsilesini devam ettirmek haline gelmiştir.”⁶⁹

İbnü's-Salâh, *Mukaddime*'sinde yer verdiği bu sözlerin benzerini *Sıyânetü Sahîhi Müslim*'de de tekrar ederek şöyle demiştir: “Sonra çağımızda ve önceki asırların çoğunda artık muttasıl isnadlarla yapılan rivayetten maksat, rivayet edilen hadisleri o isnadlarla ispat etmek değildir. Çünkü bu asırlardaki hiçbir isnad rivayet ettiğini bilemeyen, kitabındaki hadisi sübut noktasında kendisine güvenilebilecek bir şekilde zapt edemeyen hocalardan hâlî değildir.

⁶⁴ Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri*, s. 93.

⁶⁵ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 71.

⁶⁶ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 42.

⁶⁷ Türcan, Zişân, “Hadis Tarihçiliği Bağlamında İbnü'l-Esîr'in Câmiu'l-Usûl Mukaddimesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c: VIII, sy: 1, 2010, s. 111-112.

⁶⁸ Dilek, Mehmet, *Kütüb-i Sitte'nin Şartları Etrafında Gelişen Tartışmalar*, 1. bs., İlâhiyât, Ankara, 2014, s. 40.

⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 31.

Muttasıl isnadlarla rivayetin amacı bu ümmete mahsus olan isnad silsilesini devam ettirmektir.”⁷⁰

İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*’sinin bir başka yerinde de şöyle demektedir: “İnsanlar sonraki asırlarda, bizim hadis ravilerinde ve hocalarında açıkladığımız şartların hepsini birden dikkate almaktan yüz çevirdiler. Bu şartların hepsini yerine getirmek imkansız olduğu için rivayetlerinde kendilerini bu şartlarla sınırlamadılar. Ancak mütekaddim âlimler bu şartlara sahiptiler. Bunun sebebi ise kitabımızın (*Mukaddime*) baş tarafında açıkladığımız (isnadın zikrinden) maksadın sonradan bu ümmete mahsus olan isnad özelliğini devam ettirmek ve isnad zincirinin kopmasından sakındırmak haline gelmiş olmasıdır. O halde artık zikrettiğimiz şartlardan sadece bu maksada uygun olanlar dikkate alınsın. Hadis hocasının ehliyet noktasında; müslüman, bâliğ, âkil, fıkı ile bilinmeyen, zabt noktasında ise semanın bulunduğu itham edilmeyen bir hat ile ispat etmesi ve hocasının kitabına uygun bir asıldan rivayet etmesi ile iktifa edilsin.”⁷¹

İbnü’s-Salâh bu sözleri ile sahih hadis için ortaya konmuş olan şartların rivayet asrına mahsus şartlar olduğunu, rivayet asrından sona ravilere değil, kitaplara itimad edilmeye başladığını, bundan dolayı da insanların artık şöhretinden dolayı tağyir ve tahrife uğramadığından emin oldukları mutemet ve meşhur kitaplara itimat ettiklerini, bu kitaplar dışında mütedavel olan isnadlarla insanların amacının; bu ümmete mahsus olan isnad silsilesini devam ettirmek olduğuna dikkat çekmiştir. Bundan dolayı da müteahhir asırlarda ravilere itimat batıl olmuş, sonraki dönem isnadlarında sahih hadis şartları kusurlu hale gelmiştir.⁷²

Bu konuda Bedrüddîn İbn Cemâa (ö. 733/1333) şöyle demektedir: “Çağımızda senedden maksat rivayet edilen hadisi ispat ve tashih etmek (sıhhatini ortaya koymak) değildir. Çünkü bu çağda bütün senedlerde hıfzını ya da kitabını güvenilebilecek şekilde zapt etmeyen kimseler vardır. Artık bildiğimize göre senedden maksat bu ümmete mahsus olan isnad zincirinin devam etmesidir. Selef bizim adımıza bu yükü yüklenmiştir. O halde her ne kadar bütün ravilerde ya da bir kısmında itkan vasfı kaybolursa da sahih bir aslın (kitabın) sahih bir senedle musannifine kadar muttasıl olması yeterlidir.”⁷³

⁷⁰ İbnü’s-Salâh, *Siyâne*, s. 115.

⁷¹ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 146-147; İbnü’l-Mülakkın, Sirâcüddîn, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni’ fi ulûmi’l-hadîs*, 1. bs., thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedî’, Dâr-u Fevâz, Suudi Arabistan, 1992, I, 281.

⁷² el-Ebnâsî, *eş-Şezâ el-feyyâh*, I, 71. (3 nolu dipnot)

⁷³ İbn Cemâa, Bedrüddîn Muhammed b. İbrahim, *el-Menhelü’r-ravî fi muhtasari Ulûmi’l-hadîsi’n-nebevî*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan, Dâru’l-fikr, yy., ts., s. 34, 69.

Fuâd Sezgin, kitapların çoğalmasından sonra sema'sız kaynaklardan nakle geçilmek zorunda kalındığını, bunu bir hadis kitabında geniş çapta ilk yapanın Buhârî olduğunu, güvenilir kitaplara isnad kadar değer ehemmiyet verildiğini ifade etmiştir. Sezgin, isnadın otoritesinin daha üçüncü asırda hem de Buhârî (ö. 256/870) tarafından sarsıldığını, onun *Sahîh*'ini tasnif ederken, kitaplardan faydalanmak için rivayet yoluyla gelmiş olmasını şart koşmadığını söylemektedir. Bunun bir adım ilerisi ise sadece rivayet hakkı alınmış bulunan kitaplara bağlı kalmamak olmuştur. Müslümanların isnada ilk ihtiyaç duydukları ikinci asırdan sonra dördüncü ve beşinci asırlarda ona atfedilen değerler çok değişmiştir.⁷⁴

Altıncı asra gelindiğinde ise İbnü's-Salâh, yukarıda belirttiğimiz gibi isnadın artık hadisin sıhhatini belirlemede bir kriter olma vasfını kaybettiğini, ümmetin özelliğinin kaybolmaması için ve bir teberrük vesilesi olarak kullanıldığını ilk defa bir usul kitabında dile getirmiştir.

Ahmed Muhammed Şâkir; İbnü's-Salâh, Beyhakî ve Zehebî'nin sözlerini naklettikten sonra şöyle söylemiştir: "O halde müteahhir âlimlerin rivayetlerinde, yazarlarına nisbeti şöhret kazanmış hatta bir kısmı tevatür derecesine ulaşmış olan kitaplara ve sahih asıllara itibar etmek gerekmektedir. Bu durum beyana gerek duymayacak kadar açıktır."⁷⁵

A'zamî, hadis ilminin tarihi süreç içerisinde üç temel döneme ayrıldığını söylemektedir.

Birinci dönem; sahabe dönemidir. Bu dönemin en önemli özelliği bütün sahabenin adaletli kabul edilmesi ve onların mürsel rivayetlerinin dahi kabul edilmesidir.

İkinci dönem; tabiûn ile başlayıp yaklaşık olarak dördüncü asrın ortalarında sona eren dönemdir. Bu dönem hadis usulü kurallarının yerleştiği ve uygulandığı en önemli dönemdir. Bu dönemin özelliği ravilerin adaleti, zabtı ve itkanının titiz bir şekilde incelenmiş olmasıdır. Bu dönem hadis usulü kurallarının tatbikinde en sert davranılan dönemdir.

Üçüncü dönem; yaklaşık olarak dördüncü asrın ortalarından itibaren başlayan dönemdir. Bu dönemde hadislerin telakkisinde, hadis usulü kurallarının tatbikinde gevşeklik görülmeye başlanmıştır. Rivayetlerin kabul edilme şartları değişmiş, ikinci dönemde cerh

⁷⁴ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 13, 142-143.

⁷⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs şerhu ihtisâri Ulûmi'l-hadîs*, 1. bs., thk. Fâdıl Mahmud Ivaz, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Dimaşk, 2011, s. 154.

tadilde kullanılan katılık ve sertlik kaybolmuştur. Bu değişim ve dönüşümün en önemli sebebi ise hadislerin kitaplarda cem, tedvin ve tasnif edilmesidir.⁷⁶

Temel hadis kitaplarının telif edilmesinden sonra isnad, yazılı kaynakların aktarımında kullanılmaya başlanmış, sonraki yüzyıllarda sözlü rivayet yerine kitapların yaygınlaşmasıyla birlikte kitap rivayet silsileleri şeklinde varlığını sürdürmüştür.⁷⁷

Ebnâsî'nin (ö. 802/1399) İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sine yazdığı *eş-Şezâ el-Feyyâh* adlı şerhin tahkikini yapan Salâh Fethî Helel, rivayet asrı sona erdikten sonra ravilere ve isnadlara değil mutemet kitaplara itimat edildiğini, bu kitapların dışında mütedavel olan isnadlar ile sadece isnad silsilesini devam ettirmenin amaçlandığını ifade etmiştir. Öyle ki söz konusu kitaplarda bulunmayan bir hadis güneş gibi isnadlarla bile gelmiş olsa kabul edilmemekte hatta bu kitaplarda bulunmayan sahih isnadlar aslında o isnadın münker olduğunu göstermektedir.⁷⁸

Aslında ileride de açıklayacağımız gibi hadislerin kitaplara kaydedilmesinden sonra isnadın işlevini yitirdiğini İbnü's-Salâh'tan önce Beyhakî (ö. 458/1066) söylemektedir. Onun konu ile ilgili sözleri şöyledir: “Sema’da gevşeklik gösteren zamanımızdaki muhaddislerden bir kısmı bundan dolayı gevşeklik göstermiştir. Bunlar hadislerini hıfzetmemişler, kendi kitaplarından kıraatini de güzelce yapmamışlardır. İşittikleri asıl nüshadan kendilerine kıraat edildikten sonra kendilerine okunanı da tanımamaktadırlar. Bu gevşekliğin sebebi ise sahih olan ya da sahihlikle zayıflık arasında duran (hasen) bütün hadislerin, hadis ilmini bilen imamların cem ettiği *Câmi* türü eserlerde toplanmış ve yazılmış olmasıdır. Her ne kadar bir kısmının gözden kaçırmış olması caiz ise de bu imamların hepsinin birden herhangi bir hadisi gözden kaçırmış olması düşünülemez. Çünkü şeriatin sahibi onun korunmasını garanti etmiştir. O halde kim bugün bu imamlar (a ait kitaplar)ın hiçbirinde bulunmayan bir hadis getirirse bu hadis kabul edilmez. Kim onların bildiği bir hadis getirirse bugün rivayet etmiş olduğu o hadiste teferrüd etmiş olmaz. O hadis, başkasının da rivayet etmiş olması sebebiyle huccet değeri taşır. O hadisi rivayet ve sema’dan kasıt ise hadisin ‘haddesenâ’ ve ‘ahberanâ’ ile müselsel olması ve bu ümmete mahsus olan bu özelliğin kıyamete kadar Nebimiz Muhammed (s.a.v.) adına şeref olarak kalması içindir. Burada zikretmemiz gereken önemli bir husus daha vardır ki o da şudur: (Muhaddisler) hadisi önceleri muhaddisin ağzından ezberleyerek alırlardı. Sonra bazıları ihtiyaten yazdı. Daha sonra bir grup âlim hadisi toplamaya, ravilerini tanımaya ve sahihini sakiminden ayırmaya başladı. Onlar rivayetinde

⁷⁶ el-A’zamî, Muhammed Mustafa, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn neş'etühü ve târihuh*, 3. bs., Mektebetü'l-kevser, Suudi Arabistan, 1990, s. 7-8.

⁷⁷ Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri*, s. 306.

⁷⁸ el-Ebnâsî, *eş-Şezâ el-Feyyâh*, I, 11. (Mukaddime)

hata yapmayan ravilerin titizliklerini ve hata yapan ravilerin hatalarını çok iyi biliyorlardı. O kadar ki bir hadise bir harf ilave edilse ya da bir kelime çıkarılsa, anlam değişikliğine sebep olacak bir kelime değiştirilse onun hemen farkına varırlar, açıklarlar ve tarihlerine kaydederlerdi. Öyle ki bu ümmetin önce gelenleri sonrakilere (hadis ilmini) aşık bir şekilde bırakmışlardır. O halde ilimlerin hangi türünde olursa olsun onların yolundan giden ve onlara uyan kişi dinde bir delil üzere gitmiş olur.”⁷⁹

Şu halde mütekaddim âlimler, hadislerin tespiti ve sıhhati noktasında isnada temel bir rol biçmişken özellikle hadislerin kitaplara kaydedilmesi (tedvin) ve bunun neticesi olarak ravilerde meydana gelen gevşeklikler sebebiyle isnad önceki işlevini yerine getiremez bir hale gelmiştir. Bundan dolayı muhaddisler hadis rivayetinde ravilerde aradıkları şartlarda önceki dönemde gösterdikleri dikkat ve titizliği göstermemeye başlamışlar, aradıkları şartları esnetmişler, artık rivayet, hadislerin rivayetinden kitapların rivayetine dönüşmüştür. İsnadlar ise bu ümmete mahsus olan bir özelliğin kaybolup kesintiye uğramaması için bir bereket vesilesi olarak kullanılmaya başlanmış ve zikredilmeye devam edilmiştir. Neticede aslına uygunluğu bilindikten sonra rivayet hakkı alınmamış bile olsa hadisin herhangi bir kitaptan nakli geçerli görülmüştür.

Hadis Rivayetinde Mütekaddim-Müteahhir Dönem Ayırımı ve Bu Ayırımının Temel Parametreleri

Hadis ilminin teşekkülü, sahih hadislerin derlendiği çağ olan III. yüzyılın sonu ve IV. yüzyılın başlarında tamamlanmıştır. Ancak hadis usûlü ve bu kapsamdaki alt disiplinlerin daha geç bir devirde teşekkülünü tamamladığı görülmektedir. Nitekim hadis usulü ilminde mütekaddimûn dönemi Râmezhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı ile başlamış ve İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si ile sona ermiştir.⁸⁰ Bu durum bize, hadis rivayeti ile hadis usulü ilimlerinde mütekaddim ve müteahhir dönem ayrımının farklı yapılması gerektiğini düşündürmektedir.

İbnü's-Salâh'ın bizzat kendisi, içerisinde bulunduğu dönemin müteahhir dönem olduğunu söylemektedir.⁸¹ Öte yandan Sehâvî (ö. 902/1497) de *Fethu'l-muğîs* 'inde “sonraki asırlar” ifadesinin İbnü's-Salâh'ın yaşadığı asrı da kapsadığını söylemektedir.⁸²

⁷⁹ el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Menâkıbü's-Şâfiî*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Mektebetü dâri't-türâs, Kahire, ts., II, 321-322.

⁸⁰ Bedir, Murtaza, “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn” *DİA*, XXXII, 186-187.

⁸¹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 50, 146.

⁸² es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, thk. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, Muhammed b. Abdullah b. Fühayd Âl-i Fühayd, *Fethu'l-muğîs bi şerh-i elfiyyeti'l-hadîs*, 1. bs., Mektebet-ü dâru'l-minhâc, Riyâd, 2005, I, 78.

Sehâvî, mütekaddim âlimler hakkında şunları söylemektedir: “Bundan dolayı (hadisin mevzu olması için sadece yalancı ya da uydurmacı bir ravinin o hadisi rivayet etmesi yetmeyip başka sebeplerin de bulunması gerektiğinden dolayı) müteahhir âlimlerin bir hadise mevzu hükmü vermeleri çok zor bir iştir. Onların verdikleri hükümde bir kuşku ihtimali bulunmaktadır. Fakat Allah’ın kendilerine hadis ilminde derinlik ve hafıza genişliği verdiği Şu’be, Kattân, İbn Mehdî vb. mütekaddim âlimler ile onların ashabı olan Ahmed (b. Hanbel), İbnü’l-Medînî, İbn Maîn, İbn Râhuye ve bir grup, onların da ashabı olan Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî gibi âlimler böyle değildir. ed-Dârakutnî (ö. 385/995) ve Beyhakî’nin (ö. 458/1066) zamanına kadar olan âlimler de bu şekildedir. Bu âlimlerden sonra onlara eşit hatta yakın kimse gelmemiştir”⁸³

Hamza Abdullah el-Melîbârî tarihsel süreç içerisinde sünnet-i nebeviyyenin iki büyük zamansal süreçten geçtiğini ve her birinin kendisine ait özelliklerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Birinci dönem “rivayet dönemi” olarak isimlendirilen dönemdir. Zamansal sınırı yaklaşık olarak hicri beşinci asrın sonlarıdır. En önemli özelliği bu dönemde hadislerin isnadlar ve doğrudan rivayet yoluyla alınıp nakledilmesidir. Bu dönemde isnad bel kemiği konumundadır. Hadislerin gerek öğrenim gerekse aktarımında isnada itimat edilmektedir. Rivayet sonrası dönem denen ikinci dönemde ise hadislerin öğrenim ve aktarımında isnadlara itimat olgusu eski önemini kaybetmiş yerini birinci dönem âlimlerinin yazdığı kitaplara ve eserlere bırakmıştır. Hicrî VI. ise değişim ve geçiş asrıdır. Çünkü önceki dönem kadar olmasa da halen bazı imamlar kitap yerine rivayete itimat etmektedirler. Birinci dönemde yazılan kitaplar kendilerine ait isnadlarla hadisleri nakletmekte; ikinci dönemde yazılan kitaplar ise hadislerin alınması ve nakledilmesi süreçlerinde üslup farkı gösterse de birinci dönem kitaplarına itimat ederek hadisleri nakletmekteydiler. Örneğin Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i hadis rivayetinde isnad ve doğrudan rivayete itimat etmekte; bundan dolayı her hadiste senedin sonuna kadar “haddesenî fülânün” demektedir. İkinci dönem kitaplarına örnek olan İbn Kesîr tefsiri ise hadis naklinde kaynak olarak birinci dönem kitaplarını almakta bu sebeple hadis serdederken “Ahmed b. Hanbel kitabında: ‘haddesenî fülânün’ dedi” demektedir. Bunun sebebi ise âlimlerin her dönemin ihtiyaçlarına uygun ve gelişmelerine cevap verecek kaideleri yerleştirmiş olmasıdır. O halde birinci dönem âlimleri ravilerin doğruluğunu ve rivayetlerini muhafaza etmelerini garanti edecek kuralları ortaya koyarken ikinci dönem muhaddisleri, yazılmış hadis eserlerini yazanların yanlışlarından, müstensihlerin tahriflerinden koruyacak şartlar ve kaideler ortaya koymuşlardır. Bu kuralların en önemlilerinden birisi, muhaddisin hadis öğrenim yollarından herhangi birisi ile hadisi rivayet hakkının bulunduğunu ispat etmesidir. Hadis kitabına sadece satın alma ya da başka bir sebeple sahip olması onu rivayet

⁸³ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, II, 102.

edebilmesi için yeterli değildir. Bundan dolayı muhaddisler artık hadis kitaplarının kendileriyle nakledilegeldiği isnadlara sahip olmaya ve o isnadları muhafaza etmeye ehemmiyet vermeye başladılar. Bunun sebebi ise o hadisleri rivayet hakkına sahip olduklarını ispat ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ile kendi aralarında bir bağ bulunması sebebiyle şeref sahibi olmaktı. Hadislerin büyük çoğunluğunun hadis kitaplarına kaydedilmiş olması ve bu kitapların hadis tahammülü için güvenilir kaynaklar olarak kabul edilmesinden dolayı, ayrıca muhaddislerin çabalarının artık sadece bu kitapları muhafaza etmeye yoğunlaşmış olması sebebiyle artık isnad halkalarını oluşturan ricâlin durumlarını araştırmaya gerek kalmamıştır. Aynı zamanda ravilerin cerh ve tadilindeki o katı kurallara ve sert tedbirlere de ihtiyaç kalmamıştır. Muhaddislerin durumları bilinmese ve güvenilir olduklarına dair bir açıklama bulunmasa bile sadece o hadis kitaplarını rivayet hak ve ehliyetine sahip olduklarını bilmek yeterli hale gelmiştir.⁸⁴

Nitekim İbnü's-Salâh'ın kendisi de böyle demiştir: “İnsanlar sonraki asırlarda bizim hadis ravilerinde ve hocalarında bulunması gerektiğini söylediğimiz şartların hepsini dikkate almaz oldular. Açıkladığımız şekilde bu şartların hepsini karşılamak imkansız olduğu için kendilerini bu şartlarla sınırlamadılar. Ama öncekiler bu şartların hepsini gözetiyorlardı. Bunun sebebi ise kitabımızın başında da belirttiğimiz gibi artık muhaddislerin maksadının sonradan bu ümmete mahsus olan isnad özelliğini korumak ve bu isnad silsilesinin kopmasına karşı tedbir almak haline gelmiş olmasıdır. O halde artık zikrettiğimiz şartlardan sadece bu maksada uygun olanlara itibar edilsin ve hadis hocasının ehliyet noktasında müslüman, bâliğ, âkıl, açıktan günah işlemeyen ve bayağı olmaması ile zabt noktasında ise semainin bulunduğunu itham edilmeyen bir hat ile ispat etmesi, rivayet noktasında ise hocasının kitabına uygun bir asıldan rivayet etmesi ile iktifa edilsin.”⁸⁵

el-Melîbârî'ye göre rivayet sonrası dönemde hakim olan bu yeni durumun en önemli özelliği, muhaddislerin işte bu hadis kitaplarının sahipleri ile kendileri arasında bu isnad zincirleri vasıtasıyla bir bağ vücuda getirme arzularıdır. Onlar mümkün olabilecek en âlî şekilde isnadları elde edebilmek için bütün İslam memleketlerini dolaşmışlar sonra da bunları *mu'cem*, *esbât*, *meşîhât*, *eczâ*, *fehâris* vb. isimler altında toplamışlardır. İşte bu yeni oluşan durum bu dönemde yaşayan muhaddislerin sahih hadisin şartlarını yerine getirmede gevşeklik göstermeleri yüzünden isnadlarda bir takım eksiklikler bulunmasına sebep olmuştur. Çünkü onlar hadis ricalinin adalet ve zabtını bilmeseler de mesturu'l-hâl olmasını yeterli gördüler. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus, bahsettiğimiz ikinci dönemin ayırıcı özelliği

⁸⁴ el-Melîbârî, Hamza Abdullah, *Tashihu'l-hadîs inde'l-Îmâm İbni's-Salâh*, yy., ts., s. 6.

⁸⁵ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 146.

olan kitaplara itimat olgusu hadisleri rivayet ederken isnadlara itimat durumunun artık tamamen yok olduğu anlamına gelmemektedir. İkinci dönemde de bazı muhaddisler âlî isnadlarla birtakım hadislere ulaştıkları zaman bu isnadlar sahih türü kitapların ya da diğer kitapların sahiplerine uğrasın ya da uğramasın hadisleri aldıkları hocalarının isimlerine göre *meşîhât* ya da *berâmic* türü kitaplara kaydetmeye çalıştılar. Bu tür hadisleri zikretmek için özel kitaplar yazdılar. İşte bu kitaplar *eczâ* ismiyle bilinir.⁸⁶

Hamza el-Melîbârî senedlerin dış görünüşleri, ravilerin cerh ve tadil dereceleri, hadisin mütabi ve şahitlerle desteklenmesi üzerine kurulu, raviler içerisinde kizb ile itham edilen ya da metruk bir ravinin olmaması ile iktifa edilerek oluşturulan tashih ve talil yönteminin rivayet sonrası dönemde netlik kazanan müteahhir dönem âlimlerinin metodu olduğunu, senedlerin (sadece) zahirine bakmadan tashih ve taz'îf noktasındaki diğer karineler ve hadisi çevreleyen şartlara dayanan yöntemin ise münekkîd âlimlerin rivayet döneminde geliştirdikleri mütekaddim bir yöntem olduğunu ifade eder. Bu durumda uygulaması birinci şekil üzere olanlar rivayet döneminde yaşasalar bile müteahhirûn metodu üzeredirler. Uygulaması ikinci şekil üzere olanlar ise muasır bile olsalar mütekaddimûn metodu üzeredirler.⁸⁷

el-Melîbârî, aralarında tashih ve taz'îf işine giren muasırların da bulunduğu müteahhir âlimlerin çoğunun tashih ve taz'îfte kolay bir yol takip ettiklerini, o yolunda genel olarak ravilerin durumunu incelemek ve bu ravilerin cerh ve ta'dil mertebelerine göre hadislerle hüküm vermek olduğunu söylemektedir. Müteahhir âlimlerin “Bu, ravileri sika olan bir isnaddır. O halde hadis sahihtir”, “falan kişi sikadır. O halde hadisi sahihtir”, “falan kişi sadûktur. O halde hadisi hasendir”, “falan sadûktur. Öyleyse hadisi hasendir. Ancak mütâbîi bulunduğu için sahih derecesine yükselmiştir”, “falan zayıftır. Öyleyse hadisi de zayıftır. Ancak mütâbî'i bulunduğu için hasen derecesine yükselmiştir”, “bu metruk bir kimsedir. Öyleyse hadisi de metruktür”, “Bu yalancıdır. O halde hadisi mevzudur” diyerek hadislerle hüküm verdiklerini söylemekte ve şunları eklemektedir:

“Bunların hepsi araştırmacının hıfz, ma'rifet, fehm ve mümâreseye ihtiyaç duymadığı, matematik formüllerine benzeyen çalışmalardır. Araştırmacının bütün gayreti Hafız İbn Hacer el-Askalânî'nin *et-Takrîb* kitabına bakmak sonra da ravilerin bu kitapta açıklanan derecelerine göre hadise hüküm vermektir. Bu yönetsel farklılık çağdaş hadis araştırmalarının çoğunda hadis tenkitçisi âlimlere itiraz olgusunun yayılması sonucunu vermiştir. Böylelikle müteahhir

⁸⁶ el-Melîbârî, *Tashîhu'l-hadîs*, s. 7.

⁸⁷ el-Melîbârî, *el-Müvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn fî tashîhi'l ehâdîs ve ta'lîlîhâ*, 2. bs., Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2001, s. 17-18.

bir âlim, tenkitçi âlimlerin ta'lîl ettiği bir hadisi tashih ediyor ya da tashih ettiği bir hadisi taz'îf ediyor.”⁸⁸

el-Melibârî mütekaddim ve müteahhir dönemin birbirinden farklı yönlerine şu sözleriyle temas etmektedir:

“Mütekaddimûn döneminin özellikleri: Bu dönemin “rivâyet dönemi” olarak isimlendirilmesi de mümkündür. Hadislerin öğrenim ve aktarımının sadece isnadlarla ve doğrudan rivayet yolu ile yapılması bu dönemin en bariz özellikleridir. İsnad bu dönemin temelini oluşturmakta ve bu dönemde hadislerin alınması ve aktarılmasında isnada itimad edilmektedir. Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’i bu dönemin örneği olarak kabul edilir.

Müteahhirûn döneminin özellikleri: Bu dönemin de “rivâyet sonrası dönem” olarak isimlendirilmesi mümkündür. Bu dönemde isnad olgusu ve doğrudan rivâyet önemini kaybetmeye başlamış, onun yerine, önceki dönemde yaşayan hadis hafızlarının yazmış oldukları eserlere itimat olgusu ve onları taklit ön plana çıkmıştır. Rivâyet döneminde yazılan kitaplarda hadisler kendilerine ait özel isnadlarla nakledilirken sonraki dönemde ise nakil tarzları ve hadisleri alma şekli kitaptan kitaba değişiklik gösterse de hadisler önceki dönemdeki kitaplara itimat ederek nakledilir oldu. İbn Kesir’in tefsiri de bu dönemin örneği olarak kabul edilir. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i rivâyet dönemi kitaplarına örnektir. Onun hadisleri naklederken dayanak noktası isnadlar ve doğrudan rivâyettir. Bu sebepten kitabında yer verdiği her hadiste ‘Falan, falandan haber verdi’ diyerek rivâyette bulunmaktadır. İbn Kesir’in tefsiri ise ikinci dönemin kitaplarına örnektir. Onun kitabında yer verdiği hadisleri naklederken dayanak noktası ise rivâyet döneminde ortaya çıkan kitaplar ve eserlerdir. Bundan dolayı onun kitabında ‘Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde belirttiğine göre falan falandan haber verdi’ dediğini görürüz. Birinci dönemi ikinci dönemden ayıran ilmî özellik budur. Böylece hadis sahasında, hadislerin aktarım ve rivâyetinde müteahhirûn, öncekileri taklit etmek ve onlara tabi olmakla nitelendirilirken; mütekaddimûn hadis âlimleri ise asıl ve dayanak olarak karakterize edilmişlerdir.”⁸⁹

“Hadis ilminde mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemlerini birbirinden ayıran temel özellikler genel olarak, müteahhirûn âlimlerinin mütekaddimûn dönemi üstatlarınca belirlenen çerçevenin kendi üzerlerinde bir otorite meydana getirdiğini hissetmeleri, terimlerde

⁸⁸ el-Melibârî, *el-Müvâzene*, s. 10-11.

⁸⁹ el-Melibârî, Hamza Abdullah, *Nazarâtün cedîde fî ulûmi’l-hadîs*, 2. bs., Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1423/2003, s. 13-14. Ayrıca Bkz. Abdurrezzâk b. Halîfe eş-Şaycî, *Mes’ele’u’t-tashîh ve’t-tahsîn fî’l-a’sâri’l-muteahhira fî ulûmi’l-hadîs*, Dâr-u İbn Hazm, Beyrut, 1999, s. 20-21; Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, MÜİFV. yay., İstanbul, 2011, s. 11, 16-17.

farklılaşma, teşekkül devrinde ana faaliyet alanı olan isnada ilginin azalması ve hadisler yazıya geçirildiğinden ilmî faaliyetlerin hadis mecmualarını icâzet yoluyla alma gayesiyle yapılır hale gelmesiyle özetlenebilir.”⁹⁰

Zehebî (ö. 748/1347) bu iki dönem arasını ayıran sınırın h. 300 senesinin başı olduğunu söylemektedir.⁹¹ Diğer görüşe göre ise el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ile ondan önce yaşamış olan hadis âlimleri mütekaddim dönem, ondan sonra yaşayan hadis âlimleri müteahhir dönem hadis âlimleri sayılmaktadır.⁹²

Hamza el-Melîbârî, *Nazarâtün cedîde fî ulûmi’l-hadîs*⁹³ isimli eserinde Zehebî’nin yaptığı ayrımın ilk asırlardaki üstünlük ve şeref esasına dayanan zamansal bir sınırlama olduğunu, böyle bir sınırlamanın üstünlük ve şeref açısından yapılacak değerlendirme alanında muteber olabileceğini fakat mesela hadis ilimleri gibi bilimsel ve metodolojik alanlarda muteber olamayacağını söylemektedir. Ona göre hicrî dördüncü asırda hatta beşinci asrın ortalarına kadar olan sürede yaşayan hadis hafızları kendilerinden önce yaşayan muhaddislerin ilmî yöntemlerini, öğretim metotlarını, tenkit tarzlarını, teknik kavramları kullanım biçimlerini takip etmişlerdir. Onlardan sonra gelenler ise bütün bunları terk etmiştir.⁹⁴

Zehebî (ö. 748/1348) her ne kadar mütekaddim ve müteahhir dönem arasındaki sınırın h. 300 senesi olduğunu söylemiş ise de kendisi örneğin hicrî 371 tarihinde vefat eden el-İsmâîlî’yi mütekaddim âlimlerin içerisine dahil etmiştir.⁹⁵ el-Melîbârî’ye göre mütekaddim dönem denen rivayet asrı h. I. asırla başlayıp V. asrın ortalarına kadar devam etmektedir.⁹⁶ Fakat bununla birlikte o, bu iki kelimenin göreceli olduğunu dolayısıyla sonraki her hadis âlimi için öncekinin “mütekaddim” olarak kabul edileceğini belirtmekte, bu durumda ise meselenin özüne dayalı ayrılıkları ve metodolojik farklılıkları göz önünde bulundurarak her birini diğerinden ayıran bir taksim yapılmasının gerekli olduğunu belirtmektedir.⁹⁷

Sehâvî de mütekaddim âlimlerin dönemini yaklaşık olarak Beyhakî’nin yaşadığı çağ ile sona erdirmektedir.⁹⁸

⁹⁰ Bedir, Murtaza, “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn”, *DİA*, XXXII, 187.

⁹¹ ez-Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, I, 4; İzmirli, İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, Tenkitli Neşir, İbrahim Hatiboğlu, Dâru’l-hadis, İstanbul, 2002, s. 283.

⁹² Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 230.

⁹³ Bu kitap Muhittin Düzenli ve Ayhan Ak tarafından *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımlar* ismiyle Türkçe’ye tercüme edilmiştir. İstanbul, 2013.

⁹⁴ el-Melîbârî, *Nazarâtün cedîde*, s. 11.

⁹⁵ el-Melîbârî, *el-Muvâzene*, s. 33.

⁹⁶ el-Melîbârî, *Nazarâtün cedîde*, s. 95.

⁹⁷ el-Melîbârî, *a.g.e.*, s. 12.

⁹⁸ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, II, 102.

Ahmed Muhammed Şâkir de muhtemelen Zehebî'nin verdiği tarihe dayanarak yaklaşık olarak h. 300 senesini telaffuz etmektedir.⁹⁹

Hadis ilminde mütekaddim ve müteahhir dönem ayrımında genel kabulün h. V. asrın ortaları olduğunu söylememiz mümkündür. Beyhakî, Hatîb el-Bağdâdî gibi âlimlerden önceki âlimler mütekaddim dönem, bunlardan sonra gelen âlimler ise müteahhir dönemden kabul edilmektedir. Bu ayrımın temel ölçütü ise hadislerin rivayetinde artık isnadın yerini kitaplara bırakmasıdır. Müteahhir dönem âlimleri, hadislerin tedvininden sonra mütekaddim dönem âlimlerin aksine hadis rivayetinde isnada değil önceki döneme ait isnadların nakledildiği hadis kitaplarına itimat etmeye başlamışlardır.

⁹⁹Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs*, s. 154.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ’S-SALÂH’IN HADİSLERİN TASHİH ve TAHSİNİNE YÖNELİK İFADELERİ ve ALGILANİŞ BİÇİMLERİ

1.1. İbnü’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsini Hakkındaki Görüşlerinin Genel Çerçevesi

İbnü’s-Salâh *Mukaddime* ismiyle bilinen eserinde sahih hadisin tanımını yaptıktan sonra sahih hadis ile ilgili bir takım faideler zikretmiştir. Bu faidelerden ikincisinde bizim araştırma konumuz olan sözlerine yer vermiştir. İbnü’s-Salâh’ın bu konu ile ilgili ifadeleri şöyledir:

“Hadis cüzlerinde ya da başka kitaplarda isnadı sahih olan bir hadis bulursak fakat bu hadisi Buhârî ve Müslim’in sahihlerinde bulamazsak ya da hadis imamlarının mutemet ve meşhur eserlerinden hiç birisinde sahih olduğuna dair bir açıklama yapılmamış ise biz o hadisin sahih olduğuna dair kesin bir hüküm vermeye cesaret edemeyiz. Bu asırlarda sadece söz konusu isnadları dikkate alarak sahihi anlamada müstakil hareket etmek mümkün değildir. Çünkü bütün bu isnadlarda sahih hadisin şartlarından olan hıfz, zabt, itkan vasıflarına sahip olmadığı halde rivayetinde kitabına itimat eden kişiler bulabiliriz. Öyleyse sahih ve hasen hadisi tanımda sonuç olarak hadis imamlarının şöhretinden dolayı tağyir ve tahrife uğramadığından emin olduğumuz mutemet ve meşhur eserlerindeki açıklamalarına itimat etmek gereklidir. Artık bu (mutemet ve meşhur) kitapların dışında mütedâvel olan isnadların amacı büyük oranda sadece bu ümmete (Allah şerefini artırsın) mahsus olan isnad silsilesini devam ettirmek haline gelmiştir.”¹⁰⁰

İbnü’s-Salâh usûl kitabı olan *Mukaddime*’de dile getirdiği bu görüşlerinin gerekçesini daha sonra kaleme aldığı *Sıyânetü Sahîh-i Müslim* isimli eserinde tekrar dile getirmiş ve şöyle demiştir:

“Bizim asrımızda ve bizden önceki asırların çoğunda muttasıl isnadlarla yapılan rivayetin amacı, rivayet edilen hadisleri söz konusu isnadlarla ispat etmek değildir. Çünkü bütün bu isnadlarda rivayet ettiğini bilmeyen, kitabında bulunanı da sübutu noktasında güven duyulacak şekilde zabt edemeyen şeyhler bulunmaktadır. Bu isnadların amacı sadece (Allah şerefini artırsın) bu ümmete mahsus olan isnad silsilesini devam ettirmektir.”¹⁰¹

¹⁰⁰ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 30-31.

¹⁰¹ İbnü’s-Salâh, *Sıyâne*, s. 115.

1.2. İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsini Hakkındaki Görüşlerine Âlimlerin

Yaklaşımları

İbnü's-Salâh'ın yukarıda zikrettiğimiz görüşü kendisinden sonraki âlimlerin neredeyse tamamı tarafından tenkide uğramıştır. Araştırmalarımız neticesinde görebildiğimiz kadarıyla İbnü's-Salâh'a ilk reddiyede bulunan kişi onun kitabını iki defa ihtisar etmiş olan İmam Nevevî (ö. 676/1277)'dir. Nevevî, gerek ilk ihtisarı olan *İrşâd*'da gerekse ikinci ihtisarı olan *et-Takrîb*'de İbnü's-Salâh'ın söz konusu görüşünü reddetmiştir.

Nevevî *İrşâd*'da şöyle demektedir: “Uygun olan, sahihi bilme konusunda muktedir kimseler için tashihin caiz olmasıdır. Sahihi bilme noktasında çağlar arasında hiçbir fark yoktur. Tam tersine hadislerin tariklerine ulaşmak daha kolay olduğu için bu asırlarda sahihi bilmek daha kolaydır.”¹⁰²

İtirazını *et-Takrîb*'de de sürdüren Nevevî, İbnü's-Salâh'ın sonraki asırlarda yaşayan bir kimsenin herhangi bir kitapta veya hadis cüzünde güvenilir bir hafız tarafından sahih olduğuna dair bir açıklama yapılmamış fakat isnadı sahih bir hadis gördüğünde sonraki asırlarda yaşayan âlimlerin ehliyetleri zayıf olduğu için artık o hadisin sıhhatine hükmedilemeyeceğini söylediğini nakletmiştir. Kendi görüşünü ise şu sözlerle ifade etmiştir: “Bana göre en zahir olanı ehil ve bilgisi güçlü olan kimseler için böyle bir hadisin sıhhatine hükmetmenin caiz olmasıdır.”¹⁰³

Görüldüğü gibi Nevevî sonraki asırlarda yaşayan âlimlerin hadislerin sıhhatine hüküm veremeyecek olmasını, müteahhir âlimlerin ehliyetlerinin zayıf olması şeklinde gerekçelendirmiştir. Bundan dolayı da liyakati ve bilgisi güçlü olan herkesin hadislerin sıhhatine hükmetme yetkisinin olduğunu, bu noktada yaşadığı asrın önce ya da sonra olmasının hiçbir etkisinin bulunmadığını dile getirmiştir. Nevevî'nin bu gerekçesi, kendisinden sonraki âlimlerin de hareket noktasını oluşturmuş, hemen hepsi onun sözlerine yer vererek İbnü's-Salâh'ın görüşünü reddetmiştir.

İbn Cemâa (ö. 733/1333) sonraki asırlarda yaşayan birinin tashih ehliyetine sahip olması durumunda sahih hükmü verebileceğini söylemiştir.¹⁰⁴ Ancak İbn Cemâa kitabının baş tarafında bu ifadeleri kullanırken söz konusu meseleyi ele aldığı bölümde İbnü's-Salah'ı destekleyen şu ifadeleri kullanmaktadır: “Çağımızda seneden maksat rivayet edilen hadisi ispat ve tashih etmek (sıhhatini ortaya koymak) değildir. Çünkü bu çağda bütün senedlerde

¹⁰² en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, 3. bs., thk. Nureddin İtr, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1991, s. 66.

¹⁰³ en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, 1985, s. 28.

¹⁰⁴ İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-ravî*, s. 33.

hıfzını ya da kitabını güvenilebilecek şekilde zapt etmeyen kimseler vardır. Artık bildiğimize göre seneden maksat bu ümmete mahsus olan isnad zincirinin devam etmesidir. Selef bizim adımıza bu yükü yüklenmiştir. O halde her ne kadar bütün ravilerde ya da bir kısmında itkan vasfı kaybolursa da sahih bir aslın (kitabın) sahih bir senedle musannifine kadar muttasıl olması yeterlidir.”¹⁰⁵

İbn Kesîr, (ö. 774/1373) hadis ilminde derin bilgi sahibi olan kişinin hadis ricalinin durumlarını ve hadisin sıhhatini etkileyen illetleri tetkik ettikten sonra *müsnedler*,¹⁰⁶ *mu'cemler*,¹⁰⁷ *fevâid*¹⁰⁸ ve *eczâ*¹⁰⁹ türü eserlerde de sahih hadis bulabileceğini beyan etmiştir. Bu vasfa sahip olan bir kimsenin, kendisinden önce hiçbir hafız sıhhatine dair açıklama yapmamış olsa bile hadisin sıhhatine dair hüküm vermesinin caiz olduğunu söylemiştir. Bu hususta Nevevî'nin görüşünü benimsediğini, İbnü's-Salâh'ın görüşünü ise kabul etmediğini ifade etmiştir.¹¹⁰

Bulkînî, (ö. 805/1403) tercih edilen görüşe göre hadis ilminde uzman olanların tespit edebildikleri tariklerin tamamını göz önünde bulundurarak hadisin sıhhatine hükmetme haklarının bulunduğunu söylemiş ve Nevevî'nin itirazını zikretmiştir.¹¹¹

Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404) de İbnü's-Salâh'a eleştiri yöneltenlerdendir. İbnü's-Salâh'ın, Hâkim'in tashihiinde teferrüd ettiği hadislerin sahih değilse bile hasen olduğunu söylemesini eleştirerek, Hâkim'in teferrüd ettiği hadislerle sadece hasen hükmü vermenin tahakküm¹¹² anlamına geleceğini, doğru olanın Hâkim'in tashihte tek kaldığı hadislerin incelenmesi ve her birine layık olduğu şekilde sahih, hasen ya da zayıf hükmünün verilmesi

¹⁰⁵ İbn Cemâa, *a.g.e.*, s. 34, 69.

¹⁰⁶ *Müsned*: “Her bir sahabinin veya sonraki bir şahsın rivayet ettiği merfû’ muttasıl hadisleri, sahihlik durumlarına ve konularına bakmaksızın kendi ismi altında bir araya getiren kitap. Bu tür kitaplarda ravi sahabiler daha ziyade fazilet durumlarına göre sıralanmışlardır. Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 219.

¹⁰⁷ *Mu'cem*: “İçinde, hadislerin ilk yani sahabe ravileri veya son yani kitabın yazarının hocaları yahut ravilerin memleketleri harf sırasına konularak, her ravinin ismi altında rivayet etmiş olduğu hadislerin tamamının veya bir kısmının toplanmış olduğu kitap.” Aydın, *a.g.e.*, s. 192; Bkz. el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, 280-289.

¹⁰⁸ *Fevâid*: “Bir kimsenin, başkalarında pek bulunmayan nadir rivayetlerinin toplandığı hadis kitabı.” Aydın, *a.g.e.*, s. 79; Bkz. el-Kettânî, *a.g.e.*, 173-184.

¹⁰⁹ *Eczâ*: cüz’ kelimesinin çoğuludur. Cüz’; “Bir kişinin rivayet ettiği hadisleri veya bir konudaki hadisleri ihtiva eden hadis kitabı.” demektir. Aydın, *a.g.e.*, s. 51; Bkz. el-Kettânî, *a.g.e.*, 132-172.

¹¹⁰ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *İhtisâr-u ulûmi'l-hadîs*, Müessesetü'r-risâle nâşirün, (*el-Bâisü'l-hasîs* ile beraber) yy., 2011, s. 51.

¹¹¹ el-Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân, b. Nasîr b. Salih el-Kinânî, *Mehâsinü'l-istılâh*, thk. Âişe bnt. Abdurrahman, Dâru'l-Maârif, Kahire, ts. s. 159.

¹¹² Tahakküm: “Herhangi bir delil bulunmaksızın ihtimallerden birisi ile hüküm vermek” demektir. es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl, *Tavdîhu'l-efkâr li meânî Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, el-Mektebetü's-selefiyye, Medine, ts., I, 65.

olduğunu söylemektedir. Irâkî'ye göre İbnü's-Salâh, bu asırlarda artık hiç kimsenin tashih yapamayacağı görüşünde olup, bu sebeple de tashih yapmayı yasaklamaktadır.¹¹³

Irâkî, isminden de anlaşılacağı üzere İbnü's-Salâh'ın mutlak bıraktığı yerleri takyid etmek ve kapalı bıraktığı yerleri izah etmek amacıyla kaleme aldığı eseri *et-Takyîd ve'l-Îzah* 'ta da eleştirilerini sürdürmüş, hadis ehlinin uygulamasının Nevevî'nin tercih ettiği görüş doğrultusunda olduğunu, öncekilerin tashih etmediği pek çok hadisi müteahhir dönemden tashih eden âlimlerin bulunduğunu söylemiştir. Irâkî, İbnü's-Salâh'ın çağdaşlarından tashih yapan âlimlerin isimlerini de zikretmiştir. İlk olarak Muhammed b. el-Kattân'ın (ö. 628/1231) *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm* isimli eserinde birçok hadisi tashih ettiğini söylemiş ve tashih ettiği hadislere örnekler vermiştir. Irâkî'nin ismini zikrettiği diğer bir âlim Ziyâüddîn el-Makdisî (ö. 643/1245)'dir. el-Makdisî'nin *el-Muhtâra* isimli eserinde sahih hadis tahrir etmeyi kendisine şart koştüğünü ve önceki dönemde tashih edilmeyen pek çok hadisi kitabında zikrettiğini ifade etmiştir. Irâkî, İbnü's-Salâh'ın çağdaşlarından Zekiyyüddin el-Münzirî'nin (ö. 656/1258) “İçerisinde ğufira lehû mâ tekaddeme min zenbihî ve mâ teahhar geçen hadisler”i topladığı cüzünde ve bir sonraki tabakadan Şerafüddin Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî'nin (ö. 705/1306) zemzem hakkındaki cüzünde hadis tashihi yaptıklarını zikretmiştir.¹¹⁴

Irâkî, hocası Takiyyüddin es-Sübkî'nin de (ö. 756/1355) tashih yapığını söylemiştir.¹¹⁵ es-Sübkî, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) “Nebî (s.a.v.)'nin kabrini ziyaret hakkında ne hasen ne de sahih hadis vardır”¹¹⁶ demesine reddiye olarak yazmış olduğu *Şifâü's-sekâm fî ziyâratî hayri'l-enâm* isimli eserinde bu konu hakkında birçok rivayeti zikretmiş, sonra da bu hadislerin birbirini destekleyerek kuvvet kazanacağını, hasen olanların ise sahih derecesine yükselebileceğini söylemiştir.¹¹⁷

Irâkî, isimleri geçen âlimlerden sonra da tashih ehliyetine ulaşan herkesin tashih yapmaya devam ettiğini, bununla birlikte aralarında tashihleri kabul edilmeyenlerin bulunduğunu ancak bunun mütekaddim dönem âlimlerinde de sıkça görülen bir durum olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸ Buna karşın İbn Hacer, hocası Irâkî'nin, İbnü's-Salâh'ın muasırlarının bir takım hadisleri tashih etmelerini İbnü's-Salâh'a karşı bir delil olarak öne sürmesini doğru bulmamakta ve hem İbnü's-Salâh'ın hem de tashih yapan muasırlarının

¹¹³ el-İrâkî, Zeynüddîn Ebu'l Fadl Abdurrahîm İbnu'l-Hüseyin, *Şerhu't-Tefsîr ve't-Tezkira*, thk. Abüllatif el-Hemîm, Şeyh Mahir Yasin Fahl, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2002, I, 120.

¹¹⁴ el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzah*, I, 229-230.

¹¹⁵ el-İrâkî, *a.g.e.*, I, 232.

¹¹⁶ İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed el-Harrânî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 4. bs., nşr. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, Dâru'l-vefâ, Dâru İbn Hazm (ortak basım), Beyrut, 2011., XXIV, 199.

¹¹⁷ es-Sübkî, Ebü'l-Hasen Takiyyüddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm, *Şifâü's-sekâm fî ziyâratî hayri'l-enâm*, 1. bs., thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrü, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2008, s. 100.

¹¹⁸ el-İrâkî, *et-Takyîd*, I, 233.

müctehid olduklarını, ictihadın ise ictihad ile bozulamayacağını söylemektedir.¹¹⁹ İbn Hacer, ayrıca Irâkî'nin Münzirî'nin cüzünde tashih yaptığını belirttiği hadislerle de itirazlar yöneltmiştir. İbn Hacer, Münzirî'nin bu cüz içerisinde Bahr b. Nasr → İbn Vehb → Mâlik → Yunus → Zührî → Saîd ve Ebû Seleme → Ebû Hüreyre kanalından bir hadis zikrettiğini, bu hadisin sahih olduğunu ispat etmek için Bahr b. Nasr'ın sika olduğunu, İbn Vehb ve üstündeki ravilerin de *Sahîhayn*'da kendileri ile ihticâc edilmiş raviler olduğunu söylediğini¹²⁰ nakletmekte ve bu noktaya da şöyle itiraz etmektedir:

“İsnadda yer alan ravilerin *Sahîh* ricâlinden olması, onların rivayet ettiği her hadisin sahih olmasını gerektirmez. Çünkü hadiste şüzûz ya da illet olma ihtimali vardır. Nitekim burada da böyle bir ihtimal bulunmaktadır. Çünkü bu rivayet şâz bir rivayettir. Ben tarikleri ile birlikte bu hadisi ve hadis hakkındaki görüşleri müstakil bir cüzde açıkladım ve *Beyânü'l-müdreç* kitabında bunu özetledim.”¹²¹

İbn Hacer'in bu itirazı son derece yerinde gözükmektedir. Zira sırf ravilerinin sika olmasının ya da *Sahîhayn*'da kendileri ile ihticâc edilmiş olmasının hadisin sıhhatini göstermeyeceği hadis ilminde bilinen bir husustur.

İbn Hacer, Irâkî'nin Dimyâtî'nin cüzünü örnek vermesini de şöyle eleştirmektedir: “Dimyâtî; ‘Bu hadis sahîh görünümündedir (sahih suretindedir). Çünkü Süveyd (ö. 240/854) ile Müslim ihticâc etmiştir, Abdurrahman b. Ebü'l-Mevâlî (ö. 173/789) ile de Buhârî ihticâc etmiştir’ demiştir. Bunda ise hadise sıhhat hükmü verme durumu yoktur. Çünkü daha önce de açıkladığımız gibi isnadın ravileri ile *Sahîh*'te ihticâc edilmiş olmasından, onların rivayet ettikleri hadisin sahih olması gerekmez. Zira hadiste bir takım illetler bulunabilir. İbnü's-Salâh'ın kendisi de bunu Müslim şerhinin mukaddimesinde açıklamıştır ve şöyle demiştir: ‘Sadece Müslim'in kendisinden *Sahîh* 'inde rivayet etmiş olmasıyla bir şahıs için bu Müslim'e göre *Sahîh*'in şartındandır diye hükmeden kişi şüphesiz gaflette bulunmuş ve hata etmiştir. Bununla birlikte o hadisin, o kişiden nasıl ve hangi şekilde rivayet edildiğini de incelemek gerekmektedir.’¹²² Bende derim ki; bu hadiste de aynı durum söz konusudur. Çünkü Müslim,

¹¹⁹ el-Askalânî, İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabi' b. Hâdî Umeyr, İhyâu't-turâsi'l-ilmî, Medine, 1984, I, 273.

¹²⁰ Araştırmalarımız esnasında Münzirî'nin bahse konu cüz'üne ulaşmamız mümkün olmamıştır. Aynı şekilde İbn Hacer'in cüz'üne de ulaşamadık. Ancak aynı hadis Süyûtî'nin *el-Medrec ile'l-Müdreç* isimli eserinde “ve mâ teahhar” kısmı olmaksızın yer almaktadır. Bkz. es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, eş-Şâfiî, *el-Medrec ile'l-Müdreç (Mecmûatü resâil fî ulûmi'l-hadîs içerisinde)*, thk. Subhî el-Bedrî es-Samrâî, ed-Dâru's-selefiyye, Kuveyt, ts., s. 22.

¹²¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 274.

¹²² İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 99.

Süveyd b. Sâîd ile teferrüd ettiği durumlarda değil, mütâbii bulunduğu durumlarda ihticâc etmiştir.”¹²³

Dimyâtî’nin cüzündeki sözünden yola çıkarak, Irâkî’nin onun tashih yaptığını söylemesini, İbn Hacer kabul etmemektedir. Çünkü Süveyd’in başkasına muhalefet ederek rivayet ettiği hadislerden öte, teferrüd ettiği hadisler bile sahih sayılmamaktadır. Nitekim bu isnadda da bir muhalefet söz konusudur. Ravilerin bir kısmı bu hadisi Süveyd üzerinden meşhur olarak, bir kısmı da Abdurrahman b. Ebû’l-Mevâlî üzerinden münker olarak rivayet etmiştir.¹²⁴

İbnü’l-Mülakkın, (ö. 804/1401) İbnü’s-Salâh’ın sözünü ve Nevevî’nin itirazını aktardıktan sonra Nevevî’nin görüşünü tercih etmiş, öncekilerin tashih etmediği birçok hadisi İbnü’l-Kattân, ez-Ziyâ el-Makdisî, ez-Zekî Abdilazîm ve başkaları gibi İbnü’s-Salâh’ın muasırlarından ve sonrakilerden pek çok âlimin tashih ettiğini dile getirmiştir.”¹²⁵

İbn Haldun (ö. 808/1406) ise İbnü’s-Salâh’a destek verici bir mahiyette şöyle demektedir: “Bu çağda hadis tahrir etme ve öncekilerin eksiklerini tamamlama (istidrâk) sona ermiştir. Çünkü adet şahitlik etmektedir ki bu imamlar sayılarının çokluğu, birbiri ardınca yaşamış olmaları, hadis ilmindeki yeterlilikleri ve yoğun çabalarına rağmen herhangi bir sünnetten habersiz olmaları ya da terk etmiş olmaları mümkün değildir ki sonrakiler onun farkına varmış olsunlar. Onlar için böyle bir şey imkansızdır. Bu dönemde âlimlerin ilgisi yazılmış olan ana kitapları tashihe, onları musanniflerinden rivayet ederek zabt etmeye, o kitapların müelliflerine kadar olan isnadlarını incelemeye ve isnadların sonuna kadar sağlamca ulaşabilmesi için bunları hadis ilminde yerleşmiş bulunan kaidelere arz etmeye yönelmiştir...”¹²⁶

İbn Haldun h. VIII. asırda bütün hadislerin sahih, hasen, zayıf, malûl vb. derecelerinin belirlenmiş olduğunu, hadis imamları ve uzmanları tarafından her hadisin kendi derecesine yerleştirildiğini, önceden sahih olduğuna dair herhangi bir açıklama yapılmayan bir hadisi tashih etme imkanının kalmadığını söylemektedir.¹²⁷

İbnü’l-Vezîr el-Yemânî, (ö. 840/1436) sahih hadisin yalnızca sahih hadislere tahsis edilmiş kitaplar, Hakim’in *Müstedrek*’i ve Sahihayn üzerine yapılmış *Müstahrec*’lerden elde edilebileceğini söyledikten sonra bütün bunların isnad incelemesi yapmaya güç yetiremeyen

¹²³ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 275.

¹²⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 276.

¹²⁵ İbnü’l-Mülakkın, *el-Mukni*, I, 54-55.

¹²⁶ İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn, Abdurrahman b. Muhammed b. Hasan, *Mukaddimetü İbn Haldun*, 1. bs., thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dâru yu’rib, Dımaşk, 2004, II, 181.

¹²⁷ İbn Haldun, *a.g.e.*, II, 182.

kimseler için olduğunu, isnadları inceleme ehliyetine sahip olanların hadis usulü ve ulûmü'l-hadis kitaplarında zikredilen sıhhat şartlarını, incelediği bir hadiste bulduklarında tashih yapma haklarının olduğunu ve bunlarla yetinilmesi gerektiğini söyleyen İbnü's-Salâh'ın bu görüşünün kabul edilemeyeceğini söylemiştir.¹²⁸

İbnü'l-Vezîr hadis tashihiyi iki kısma ayırmaktadır: Birincisi; güvenilir ve makbul hafızlardan birinin sahih olduğunu açıkladığı hadislerdir. Böyle bir hadis şerî bir hükme ilişkin ise terk etmek caiz değildir. Ancak tashih edenin göremediği ravinin fıskı, kesret-i gafleti, ya da sika ravileri kabule mani olan daha başka şeyler gibi hadisin sıhhatini zedeleyen bir illet ortaya çıkarsa bu durumda kabul edilmez. İkinci kısım ise sahih olduğunu mütekaddim âlimlerden hiçbirinin açıklamadığı, ancak isnadındaki ravileri, sahih olan cerh ve tadil kitaplarından tanıdığımız hadislerdir. İşte İbnü's-Salâh'ın aykırı görüş belirttiği hadisler bu tür hadislerdir. Çünkü ona göre İbnü's-Salâh bu asırlarda isnadlarda kitabındakileri temyiz edemediği halde kitabına itimat eden kişiler bulunduğundan bu kısmın sahih olduğuna hükmedilemeyeceğini söylemektedir.¹²⁹

İbnü'l-Vezîr, güvenilir bir imamın hadisin sahih olduğunu açıklaması şartının isnadları inceleme, rical ve illel bilgisine sahip olmayan kişiler için şart koşulduğunu, isnad, rical ve illet bilgisine sahip olanların hadisleri tashih etme yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir. Bir hadiste fıkıh usulü ve ulûmü'l-hadis kitaplarında belirtilen sıhhat şartlarının bulunması durumunda öncekilerin tashihi ile yetinmenin gerekmeyeceğini sadece İbnü's-Salâh'ın bu görüşte olduğunu fakat bunun kabul edilen bir görüş olmadığını, söylemektedir.¹³⁰

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın sözkonusu görüşüne birçok yönden detaylı itirazlar yöneltmiştir. İbn Hacer'in ilk itirazı "Sahih hadiste şart koşulan hıfz, zabt, itkan gibi vasıflar..."¹³¹ sözünün hıfz kısmıdır. İkinci itirazı aynı cümle içerisinde geçen "zabt" şartına yöneliktir. Her iki itiraz da ayrı bir başlık altında ele alınacağından burada işaret etmekle yetiniyoruz.

İbn Hacer'in üçüncü itirazı ise İbnü's-Salâh'ın "Öyleyse sahih ve hasen hadisi tanımada sonuç olarak hadis imamlarının şöhretinden dolayı tağyir ve tahrife uğramadığından emin olduğumuz mutemet ve meşhur eserlerindeki açıklamalarına itimat etmek gereklidir"¹³² sözünüdür. Çünkü ona göre bu ifadeler, sadece sahih olduğuna dair açıklama yapılmış hadislerle yetinmeyi, mütekaddim ulema tarafından sahih olduğuna dair açıklama yapılmamış

¹²⁸ el-Yemânî, Muhammed b. İbrahim el-Vezîr, *Tenkihu'l-enzâr fî ma'rifeti ulûmi'l-âsâr*, 1. bs., thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk-Âmir Hüseyin, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999, s. 37-40.

¹²⁹ el-Yemânî, *a.g.e.*, I, 48.

¹³⁰ el-Yemânî, *a.g.e.*, I, 68-69.

¹³¹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 30.

¹³² İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 30-31.

olan fakat bütün sıhhat şartlarını taşıyan hadisleri reddetmeyi ifade etmektedir. Bu durum ise sahih olmayan birçok hadisin sahih kabul edilmesi anlamına gelecektir. Çünkü mütekaddim ulemanın sahih kabul ettiği birçok hadiste sonraki ulema o hadisi sahih derecesinden aşağıya düşüren birçok illetler bulmuşlardır. Özellikle de sahih hadisle hasen hadis arasında bir ayırım gözetmeyen âlimlerde bu husus daha belirgin olmaktadır. İbn Hacer bu duruma örnekler vererek İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) kitabında onun tarafından sahih hükmü verilen birçok hadisin gerçekte hasen derecesinden yukarıya çıkamayacağını söylemiştir. İbn Hacer ikinci olarak İbn Huzeyme'nin talebesi İbn Hibbân'ı (ö. 354/965) örnek vermektedir. Hatta Tirmizî, sahih ile hasen arasını ayırt eden bir kimse olmasına rağmen onun tashih ettiği hadisler içinde bile birçok hadisin bu durumda olduğunu, hafız bir kimseye de birtakım illetlerin gizli kalabileceğini, bu nedenle o hadise sahih hükmü verebileceğini, aynı illetlere başka bir âlimin vakıf olup o hadisi reddedebileceğini belirtmektedir. İbn Hacer, liyakat sahibi tenkitçi bir âlimin adalet ve insaf temeline dayanan bir tercihte bulunması gerektiğini, İbnü's-Salâh'ın inceleme ve teftiş kapısını kapatmaya çabaladığı şekilde başkalarının açıklamalarına değil, kendi ilmi inceleme ve araştırmalarına itimat etmesi gerektiğini söylemektedir.¹³³

İbn Hacer dördüncü olarak İbnü's-Salâh'ın yukarıdaki sözünün mütekaddim âlimlerin mutemet ve meşhur kitaplarında hadislerin sıhhatine ya da zayıflığına dair verdikleri hükümlerin de hadislerinin de bize aynı yoldan ulaştığını, bu durumda isnad bize onların sıhhat vb. hükümlerinin sahih olarak ulaştığını ifade ediyorsa aynı isnadın onların bu hadisleri rivayet etmiş oldukları gerçeğini de ifade etmesi gerektiğini savunmaktadır.¹³⁴

İbn Hacer beşinci olarak İbnü's-Salâh'ın sonraki asırlarda hadis tashihi yapılmasının imkansız olduğunu ispat için öne sürdüğü, bütün isnadlarda zabt, hıfz ve itkan derecelerine sahip olmayan ravilerin bulunduğu şeklindeki gerekçesinin, hadisleri tashih etmenin imkansızlığına bir delil teşkil etmediğini söylemektedir. Çünkü mesela Nesâî'nin *Sünen* 'i gibi şöhreti sebebiyle bizden musannifine kadar isnada itibar etme ihtiyacı olmayan meşhur kitaplar, musannifine nispetinin sıhhati noktasında bizden musannifine kadar olan ravilerinin hallerini araştırmaya ihtiyaç duymamaktadır. Bu durumda İbn Hacer, Nesâî bir hadis rivayet edip o hadisin herhangi bir illetinin olduğunu açıklamazsa, hadisin isnadı sıhhat şartlarını taşırsa, ayrıca o hadisi inceleyen muhaddis de herhangi bir illete vakıf olamazsa hiçbir mütekaddim âlim sahih olduğunu açıklamamış olsa da o âlimin sözkonusu hadise sahih hükmü vermesine hiçbir engel bulunmadığını söylemektedir. Ayrıca bu şekildeki hadislerin

¹³³ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 271.

¹³⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 271.

çoğunun ravilerinin sahih hadis ravileri olduğunu söylemektedir. İbn Hacer'e göre bu husus hadis ilminde zevk sahibi olan hiçbir kimsenin münakaşa etmeyeceği bir husustur.¹³⁵

İbn Hacer sadece İbnü's-Salâh'ı değil, ona eleştiri yöneltenleri de tenkit etmiştir. Örneğin tashih yapmaya ehil olan ve bilgisi kuvvetli kişilerin tashih yapmasının caiz olduğuna dair görüşü ispat etmek için Irâkî'nin delil olarak öne sürdüğü İbnü's-Salâh'ın muasırı olan birçok âlimin öncekilerin hüküm vermediği birçok hadisi tashih etmelerinin, İbnü's-Salâh'ın görüşünü reddetmek için ileri sürülecek bir delil olamayacağını söylemektedir. Bunu da hem İbnü's-Salâh'ın hem de ona muhalefet edenlerin ictihadda bulunduklarını ve bir müctehidin ictihadının başka bir müctehidin ictihadıyla nakzedilemeyeceği kuralı ile gerekçelendirmektedir.¹³⁶ San'ânî *Tavdîhu'l-efkâr*'da bu meseleyi ele alırken Irâkî'yi tenkit ederek İbn Hacer'in sözünü doğru bulmaktadır. Ancak Irâkî'nin İbnü's-Salâh'la aynı dönemde yaşamış âlimlerin uygulamalarını örnek göstermesinin her ne kadar bir delil teşkil etmese de bu meselenin gerek İbnü's-Salâh zamanında gerek sonrasında tartışmalı bir mesele olduğunu ve Irâkî'nin yaklaşımının sadece o dönemdeki farklı görüşleri aktarma olarak da anlaşılabileceğini söylemektedir.¹³⁷

İbn Hacer ayrıca İbnü's-Salâh'ın sözkonusu ifadeleri içerisinde yer alan “hüküm vermeye cesaret edemeyiz” sözünün ne anlama geldiğini de tartışmakta ve şöyle demektedir: “Bu sözün zahiri her ne kadar imkansızlık derecesinde olmasa da çok zor ve meşakkatli olduğundan dolayı bu işe girişmemenin daha uygun olduğunu bildirmektedir. O halde bu sözden sonra ‘fekad teazzera’ (mümkün değildir) sözü güzel durmamaktadır.”¹³⁸

İbn Hacer müstahreclere dair bazı bilgiler verdikten sonra “Bütün bunlardan açıkça ortaya çıkmıştır ki, müellifin (İbnü's-Salâh) tashih incelemesi yapmayı uygun görmemesi kabul edilebilir değildir. Çünkü o, sıhhat şartlarını taşıyan bu isnadlara sahih hükmü vermeyi yasaklamıştır. Bu durum ise onu sahih olmayan bazı hadisleri tashih etmeye götürmüştür. Öyleyse en uygun olanı her hadise layık olduğu hükmü verebilmek için inceleme ve araştırma kapısını açık bırakmaktır”¹³⁹ demektedir.

Açıklamalarından ve itirazlarından anlaşıldığı gibi İbn Hacer de İbnü's-Salâh'ın sonraki âlimler için tashih ve tahsini yasakladığı düşüncesindedir. Fakat o sadece İbnü's-Salâh'a değil onu tenkit edenlere de eleştiriler yöneltmiştir. İbnü's-Salâh'ın görüşünü iptal

¹³⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 272.

¹³⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 272-273.

¹³⁷ es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, I, 120.

¹³⁸ es-Süyûtî, Celâleddîn, *Tedribü'r-râvî fî şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Eymen b. Abdullah eş-Şibrâvî, Dâru'l-hadîs, Kahire, 2010, s. 115.

¹³⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 292-293.

etmek için kendisinin öne sürdüğü eleştirilerin daha tutarlı olduğunu, diğer eleştirilerin onun görüşünü iptal etme noktasında yetersiz kaldığını söylemektedir. İbnü's-Salâh'a eleştiri yöneltenlerin hiçbir delil ortaya koymadan, hiçbir gerekçe göstermeden, kendi çağında yaşayanların uygulamalarına aykırı davrandığını ya da ondan önce böyle bir şey dile getiren olmadığını söyleyerek onun sözlerini reddettiğini, halbuki onun öne sürdüğü delili iptal etmek ya da daha kuvvetli bir delil ortaya koymak suretiyle onun iddiasının çürütülmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁰

Sehâvî de (ö. 902/1497) İbnü's-Salâh'ın sonraki asırlarda tashih ve tahsin yapmayı yasakladığı görüşündedir. O, İbnü's-Salâh'ın söz konusu yasağı, hadislerin tariklerini inceleme ve araştırma yapamayacak kimseler için ya da genel olarak herkes için koymak istediğini belirterek İbn Hacer'in herkes için uygun görmediği görüşünde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴¹

Sehâvî, İbnü's-Salâh'ın söz konusu iddiasının hem hüküm hem de delil itibariyle kabul görmediğini söylemiştir. Muasırlarının ve sonraki âlimlerin tashih yapması, hüküm itibariyle kabul görmediğini göstermektedir. İbnü's-Salâh'ın öne sürdüğü delilin kabul görmemesini ise müteahhir dönem isnadlarındaki kusurların zapt sıfatı ve hadis bilgisi bulunmadığından dolayı ravilerin yalnızca bir kısmı için söz konusu olabileceğini, ravilerin zaptından kaynaklanan kusurun onların kitaplarına kaydettiklerine itimat ederek, ravilerin hadis ilmini bilmemesinden kaynaklanan kusurun ise kitaplarını sema vaktinden rivayet zamanına kadar zapt etmeleri ile giderilebileceğini söyleyerek açıklamıştır.¹⁴²

Süyûtî ise (ö. 911/1505) İbnü's-Salâh'ın sonraki asırlarda yaşayan âlimlere sadece tashih ve tahsini değil ileride ele alacağımız gibi zayıf ve uydurma hükmü verme kapısını da kapattığını, ancak tashihe cevaz veren âlimlerin görüşünün daha doğru olduğunu söyleyerek yapılacak inceleme sonunda hüküm verilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Hadisin güvenilir başka tarikleri bulunduktan sonra mütevatir ve meşhur hükmü vermenin yasaklanamayacağını, ferd, garip ve aziz hükümleri vermede daha fazla tevakkuf edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴³

Süyûtî gerek *Tedribü'r-râvî* de gerek *Elfiyye*'sinde İbnü's-Salâh'ın görüşünü reddetmiş ise de daha sonra bu meseleye tahsis ederek kaleme aldığı *et-Tenkîh li mes'eleli't-*

¹⁴⁰ es-Süyûtî, *Tedrib*, s. 114.

¹⁴¹ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 150.

¹⁴² Sehâvî, *a.g.e.*, I, 79-80.

¹⁴³ es-Süyûtî, *Tedrib*, s. 117; es-Süyûtî, *Elfiyyetü's-Süyûtî fî ilmi'l-hadis*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetü'l-İlmiyye, yy., ts. s. 8-9; es-Süyûtî, *et-Tenkîh li mes'eleli't-tashih*, s. 15.

tashih isimli eserinde¹⁴⁴ İbnü's-Salâh ile ona aykırı görüş benimseyenlerin aralarını, her iki tarafın da farklı şeyleri kastettiğini söyleyerek bulmaya çalışmıştır. İbnü's-Salâh'ın kastının sahih lizâtihi hükmü verilemeyeceği, ona itiraz edenlerin kastının sahih ligayrihi hükmü verilebileceği olduğunu söylemiştir.¹⁴⁵

Süyûtî'ye göre İbnü's-Salâh'ın sahih hükmü vermeyi yasakladığı hadisler, herhangi bir hadis cüzünde sadece bir senedi bulunan, isnadı muttasıl ve ravileri sika olduğundan zahiri itibarıyla sahih görünen, önceki imamlardan hiçbirinin de hakkında sahih hükmü vermediği hadislerdir. Böyle hadislere sadece isnadı sahih görüldüğü için sahih hükmü vermek yasaktır. Zira sadece isnadın sahih olması hadise sahih hükmü vermek için yeterli değildir. Bunun dışında şüzûz ve illetin de bulunmaması gerekir. Bu zamanda şüzûz ve illeti tespit etmek ise zor hatta imkansızdır. Çünkü gizli illetlerin farkına varabilmek Hz. Peygamber (s.a.v.)'in çağına yakın bir zamanda yaşadıklarından dolayı mütekaddim imamlar için mümkün olan bir şeydir. Sonraki dönemlerde ise isnadlar uzamış, illetleri tespit edebilmek sadece illetler hakkında yazılmış eserlere müracaat etmekle mümkün hale gelmiştir. Şu durumda bir kimse herhangi bir hadis cüz'ünde muttasıl ve ravileri güvenilir olduğu için dış görünüşü itibarıyla sahih olan tek senedli bir hadis bulsa, bu zamanlarda bütün illetleri ihata etmek imkansız olduğu için farkına varamayacağımız gizli bir illet bulunması ihtimalinden dolayı söz konusu hadise sahih lizâtihi hükmü vermek mümkün değildir. Sahih ligayrihi hükmü vermeye gelince Süyûtî'ye göre ne İbnü's-Salâh ne de başkası böyle bir yasaktan söz etmemektedir. İbnü's-Salâh'ın zamanındaki ve ondan sonraki âlimlerin yaptıkları tashihlerin tümü bahsedilen şekildedir. Süyûtî bütün bu tashihleri incelediğini ve söz konusu âlimlerin sahih ligayrihi hükmü verdiklerini, sahih li zatihi hükmü vermediklerini söylemektedir. Ona göre sonraki âlimler öncekilerin kendilerine bırakmış oldukları hasen hadisin kendisi gibi başka bir tariki varsa sahih ligayrihi derecesine yükselir kuralını işletmişlerdir. Süyûtî bu şekilde İbnü's-Salâh ile onun döneminde ve sonrasında tashih yapan âlimlerin arasını bulmaya çalışmıştır. Bahsettiği kuralı bir örnekle de açıklamış, "İlim öğrenmek her müslümana farzdır" hadisini daha önce hiç tashih eden bulunmamasına rağmen tashih etmiştir. Söz konusu hadise Nevevî'nin zayıf,¹⁴⁶ talebesi Mizzî'nin tariklerinin çokluğunu dikkate alarak hasen hükmü

¹⁴⁴ Süyûtî'nin söz konusu eseri, muhakkiki Bedr b. Muhammed el-Ammâş'ın nüshalardan birinin sonunda bulunan kayda dayanarak bildirdiğine göre ölüm döşeginde iken yazdığı son eseridir. Bkz. es-Süyûtî, *et-Tenkîh*, s. 11, 26. (3 nolu dipnot)

¹⁴⁵ es-Süyûtî, *et-Tenkîh*, s. 21; es-Süyûtî, *el-Bahru'llezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*, thk., Übey Enes Enîs b. Ahmed b. Tâhir, el-Endenûsî, Mektebetü'l-ğurabâ el-esriyye, yy., ts., II, 868.

¹⁴⁶ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Fetâva'l-imâm en-Nevevî el müsemmâ bi'l-Mesâili'l-mensûra*, 7. bs., thk. Muhammed el-Haccâr, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, beyrut, 1996, s. 249.

verdiğini,¹⁴⁷ kendisinin ise elli tarikini bulduğunu bu sebeple de sahih ligayrihi hükmü verdiğini söylemiştir.¹⁴⁸

Ancak Süyûtî'nin bu yaklaşımı başta eserini tahkik ve neşreden Bedr b. Muhammed el-Ammâş olmak üzere pek çok kimse tarafından kabul görmemiştir. el-Ammâş, İbnü's-Salâh'ın hem sahih lizâtihi hem de sahih ligayrihi'yi içine alacak şekilde genel ifadeler kullanmasına karşın Süyûtî'nin hiçbir delile dayanmadan onun sözünün kapsamını daraltarak sahih ligayrihi ile sınırlandırmasını doğru bulmamamış fakat neticede Süyûtî'nin de müteahhid olduğunu ve onun meseleye bakış açısının bu şekilde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹

Çağdaş araştırmacı Emîn Ebû Lâvî ise “Bazı kimseler İbnü's-Salâh'ın görüşünü, hadislere sadece sahih lizâtihi hükmü vermeyi yasakladığı, bunun dışındaki türlere hüküm vermeyi yasaklamadığı şeklinde yorumlamaya çalışsalar da¹⁵⁰ İbnü's-Salâh'ın sözü kendi zamanındaki ve kendinden sonraki müteahhir âlimlere tashihi yasaklaması konusunda açık ve nettir. Böyle bir çabanın zorlama bir yorum olduğu aşîkârdır. Çünkü İbnü's-Salâh'ın ‘Öyleyse sahih ve hasen hadisi tanımda sonuç olarak hadis imamlarının şöhretinden dolayı tağyir ve tahrife uğramadığından emin olduğumuz mutemet ve meşhur eserlerindeki açıklamalarına itimat etmek gereklidir’ sözü yasaklama konusunda açıktır”¹⁵¹ demektedir.

Hamza Abdullah el-Melîbârî de Süyûtî'nin uzlaştırma çabasına eleştiriler yöneltmiştir. el-Melîbârî, Süyûtî'nin İbnü's-Salâh ile ona itiraz edenlerin arasını bulmaya çalıştığını ancak onun bu çabasının ilmi gerçeklerle örtüşmediğini ve İbnü's-Salâh'ın iddiasını desteklemek için ileri sürdüğü gerekçeleri iptal edemediğini söylemiştir. el-Melîbârî, Süyûtî'nin açıklamalarından sonraki asırlarda yaşayan âlimlerin tashih yapmalarına engel olan şeyin yaşadıkları çağın Hz. Peygamber (s.a.v.)'in zamanına uzak olması, isnadların uzaması, nazil olması vb. gerekçelerle onların şüzûz ve illetin farkına varmalarının zorluğu olarak anlaşıldığını dile getirmiştir. Bundan dolayı Süyûtî, İbnü's-Salâh'ın yasaklamasını sahih lizâtihi'ye, müteahhir âlimlerin tashihlerini de sahih ligayrihi'ye hamlederek İbnü's-Salâh ile ona itiraz edenler arasındaki çelişkinin bu şekilde ortadan kalkmış olduğunu söylemiştir. el-Melîbârî, Süyûtî'nin sözlerinden hadiste şüzûz ve illetin bulunmaması şartını sahih

¹⁴⁷ es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehirati ale'l-elsine*, 1. bs., thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1985, s. 442; el-Kettânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer, *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, 2. bs., thk. Şeref Hicâzî, Dâru'l-kütübi's-selefiyye, Mısır, ts., s. 36.

¹⁴⁸ es-Süyûtî, *et-Tenkîh*, s. 21-26; el-Münâvî, Zeynüddîn, Muhammed Abdurraûf b. Tâci'l-ârifin b. Nuriddîn Ali al-Haddâdî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmiu's-sağîr min ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1994, IV, 353.

¹⁴⁹ es-Süyûtî, *et-Tenkîh*, s. 10-11. (Muhakkikin mukaddimesi)

¹⁵⁰ Bu görüşü dile getiren İmam Süyûtî'dir. Bkz. es-Süyûtî, *et-Tenkîh*, s. 21-26.

¹⁵¹ Emîn Ebû Lâvî, *İlmü usûli'l-cerh ve't-ta'dîl*, 1. bs., Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan, 1997, s. 96.

lizâtihi'nin esas şartı olarak öne sürdüğünün anlaşıldığını, halbuki söz konusu şartın âlimlerin ittifakıyla sadece sahih lizâtihi için değil lizâtihi olsun ligayrihi olsun sahih ve hasen hadisin bütün çeşitleri için gerekli olduğunu söyleyerek itiraz etmiştir. Ona göre Süyûtî'nin şüzûz ve illetten sâlim olmayı yalnızca sahih li zatihi'ye tahsis etmesi ilmi hakikatlerle örtüşmemektedir. Bu durumda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in asrından uzak olmaları ve isnadların uzaması gibi gerekçeler ile şüzûz ve illeti ortaya çıkarmak müteahhir âlimlerin yapamayacağı bir şey ise bu durum aynı şekilde sahih ligayrihi için de söz konusudur. Zira İbnü's-Salâh'ın da belirttiği gibi şüzûz ve illetten sâlim olmak sahih ligayrihi için de şarttır. Şu halde birisine cevaz verip diğerine vermemek açık bir zorlamadır. el-Melîbârî, Süyûtî'nin hasen hadisin başka tarikleri bulunursa sahih ligayrihi derecesine yükselir sözüne de itiraz yönelterek, hadisin mütâbi ya da şahid olarak başka bir tarikten gelmiş olmasının şüzûz ve illeti tamamen ortadan kaldıramayacağını ifade etmiştir. Örneğin mütâbaat, sadece mütâbi olan şahıstan şüzûzü nefyetmektedir, diğer ravilerde şüzûz ve illet ihtimali devam etmektedir. Şahid ise şahidleri bulunan metinden şüzûz ve illeti nefyetmektedir. Senedinde şüzûz ve illet bulunma ihtimali vardır.¹⁵²

el-Melîbârî ayrıca Süyûtî'nin “Bu zamanda şüzûz ve illete vakıf olmak zor hatta imkansızdır” sözüne de itiraz ederek İbnü's-Salâh'ın kendi sözleri içinde Süyûtî'nin iddiasını reddeden deliller bulunduğunu belirtmiş ve onun Hâkim'in *Müstedrek*'i hakkındaki şu sözlerine yer vermiştir: “O halde Hâkim ile ilgili en uygun olan orta bir yol izleyerek şöyle dememizdir. Hâkim'in sıhhatine hüküm verdiği fakat diğer imamlardan böyle bir hüküm bulamadığımız hadisler, sahih hadis kategorisinden değilse bile hasen hadis kategorisindendir. Onunla ihticâc da edilir amel de edilir. Ancak zayıf olduğunu gösteren bir illet ortaya çıkarsa o zaman amel edilmez.”¹⁵³ el-Melîbârî, İbnü's-Salâh'ın bu sözlerinin açıkça müteahhir âlimlerin de illetleri keşfedebileceklerini bildirdiğini, bundan dolayı da Süyûtî'nin sözlerinin delilsiz bir iddia olduğunu söylemiştir.¹⁵⁴

Son olarak İbnü's-Salâh'ın tashih ve tahsini yasaklama gerekçesini Süyûtî'nin müteahhir âlimlerin illetleri tespit etme ehliyetinin olmaması ile açıklaması da el-Melîbârî'nin itirazına uğramış, İbnü's-Salâh'ın gerekçesinin sonraki âlimlerin liyakatsizliği değil, kendi döneminde tashih yapmaya elverişli isnadın bulunmayışı olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵

Süyûtî, daha sonra İbnü's-Salâh'ın “...o hadisin sahih olduğuna dair kesin hüküm vermeye cesaret edemeyiz” sözünün kesin olmayan bir şekilde sahih hükmü vermenin caiz olduğu anlamına geldiğini, hadise kesin olmayan şekilde hüküm vermenin zan ve tereddüd ile

¹⁵² el-Melîbârî, *Tashîhu'l-hadîs inde'l-Îmâm İbni's-Salâh*, s. 18-19.

¹⁵³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 39.

¹⁵⁴ el-Melîbârî, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁵⁵ el-Melîbârî, *Tashîhu'l-hadîs inde'l-Îmâm İbni's-Salâh*, s. 19.

hüküm vermek şeklinde iki suretinin bulunduğunu söylemektedir. Bu durumda Süyûtî'ye göre hakkında sahih hükmü verilen hadisler; kesin olarak sahih hükmü verilen, muhtemel olarak sahih hükmü verilen ve şüphe ile sahih hükmü verilen olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.¹⁵⁶

Süyûtî ayrıca İbnü's-Salâh'ın müstakil olarak sahih hükmü vermeyi yasakladığını, örneğin Hâkim gibi mütekaddim bir imamın tashih ettiği bir hadisi incelemek ve onun tashihiye uygun hüküm vermek suretiyle onu onaylamak şeklinde yapılan tashihleri yasaklamadığını söylemiştir.¹⁵⁷

Ali el-Kârî, (ö. 1014/1605) İbnü's-Salâh'ın ve ona muhalefet edenlerin görüşlerini naklettikten sonra bu meseledeki ihtilafın aslında lafzi bir ihtilaf olduğunu söyleyerek; aklen tashihe cevaz vermenin mümkün, yasaklamanın ise olgusal olduğunu söylemiştir.¹⁵⁸

İbn Hacer'in *Bülûğul-merâm*'ına şerh yazan Hüseyin Muhammed el-Mağribî (ö. 1119) "Musanniflerinin sahih hadis tahrir etmeyi kendilerine şart koşmadığı *Sünen-i erba'a*, *Muvatta'* ve *Müsnedler* gibi kitapların içerisinde sahih ya da hasen olduğu açıklanmış hadislerle amel etmenin caiz olduğunda hiçbir tartışma yoktur. Böyle bir açıklama yapılmamış olan hadislerle gelince eğer araştırmacı böyle bir araştırma yapmaya ehil ise söz konusu araştırmayı yapması vacip olur. Eğer ehil değil ise ve o hadisin sahih olduğuna dair hiçbir imamın açıklamasını bulamamış ise farkında olmadan hataya düşebileceği için o hadis ile ihticac etmesi caiz değildir."¹⁵⁹ demektedir.

San'ânî (ö. 1182/1768) de İbnü's-Salâh'ın sonraki âlimler için hadis tashihiinin yanında taz'îfini de yasakladığı görüşündedir. O, sonraki asırlarda mütekaddim imamlardan hiçbirinin hakkında hüküm vermediği bir hadis bulan kişinin cerh tadil imamlarının o hadisin ravileri hakkındaki sözlerini inceleyerek güvenilirliğin hasıl olması veya olmaması durumlarına göre söz konusu hadis hakkında hüküm verebileceğini, bu noktada tashih ve taz'îf yapan önceki âlimlerden tek farkının aradaki vasıtalar arttığı için daha fazla zorluk çekmek olduğunu, bunun da sevabının daha fazla olmasına sebep olacağını söylemiştir. San'ânî, söz konusu zorluk durumunun hadis incelemesi yapan kişinin metodunun rivayet metodu olması durumunda ve okuduğu kitabın müellifine ulaşınca kadar hocalarının hallerini bilmek isteyen kişi için geçerli olduğunu da eklemiştir. Şayet rivayet metodu icaze ya da vicade ise bu durumda vasıtalar artmamakta dolayısıyla sözü edilen zorluk da ortadan kalkmaktadır. Öyle ki o kimse tashih ve taz'îf konusunda tıpkı mütekaddim âlimler konumunda bulunmaktadır. San'ânî, nasıl ki mütekaddim âlimler raviler hakkında kendilerine

¹⁵⁶ es-Süyûtî, *el-Bahru 'llezî zehar*, II, 869.

¹⁵⁷ es-Süyûtî, *a.g.e.*, II, 869-870.

¹⁵⁸ Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan, Muhammed el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, 1. bs., Dâru'l-fikr, Beyrut, 2002, I, 49.

¹⁵⁹ Hüseyin Muhammed el-Mağribî, *el-Bedru't-temâm şerhu Bülûğul-merâm min edilleti'l-ahkâm*, 1. bs., thk. Muhammed Şühûd Hırfân, Dâru'l-vefâ, Riyâd, 2004, I, 38.

ulaşan bilgileri kabul edip bu bilgilere dayanarak hadisleri tashih, tahsin ya da taz'îf ettilerse sonraki âlimlerin de aynı hakka sahip olduklarını, onların hükümleri ile sonrakilerin hükümleri arasında bir fark bulunmadığını dile getirmiştir. San'ânî'ye göre İbnü's-Salâh'ın müteahhir dönem âlimlerinin hadisin sıhhatine kesin hüküm verme haklarının bulunmadığını söylemesi batıldır. Nitekim Nevevî ona muhalefet etmiş, Irâkî de Nevevî'nin görüşünü benimsemiştir, doğru olan da budur.¹⁶⁰

San'ânî, müteahhir âlimler için zorluk gerekçesiyle mutlak ictihad yapmalarının imkansız olamayacağını ifade etmiş ve şöyle demiştir: “Diyelim ki sen İbn Ebî Şeybe, Abdürrezzâk ya da bir başkasının *Müsned*'inde bir hadis bulsan; hadis imamlarından birinin bu hadis hakkında üç sıfattan birine (sıhhat, husn, za'f) ilişkin bir sözünü bulamazsan ve bu hadisin örneğin Haccâc b. Ertât'ın (ö. 145/762) rivayetlerinden biri olduğunu görsen; mesela Dârakutnî ve Münzirî'nin yaptığı gibi hadis imamlarının Haccâc hakkındaki sözlerinden dolayı o hadisin zayıf olduğuna hükmedersin. Halbuki Dârakutnî, Haccâc b. Ertât ile ne karşılaşmış, ne de onu görmüştür. O sadece senin de ulaşmış olduğun cerh imamlarının sözlerine ulaşmıştır. Buradaki tek fark ed-Dârakutnî'nin metodunun sema', senin metodunun ise vicâde olmasıdır. Bu fark ise seni onun söz söyleyebildiği alanda söz söylemekten alıkoymaz. Ya da sen bu şekilde bir hadis bulmuş olsan, sonra da o hadisin ravileri hakkında tadil imamlarının sözlerini incelesen ve hepsinin tevsîk edilmiş olduklarını görsen mesela Hafız Münzirî ya da İbn Hacer'in yaptığı gibi senin o hadisin sahih olduğuna hüküm vermene ne engel olabilir? Zira onlar pek çok hadisi tashih, tahsin ve taz'îf etmişlerdir. Bunu yaparken metodları ise tıpkı bu asırlardaki araştırmacının yaptığı gibi hadisin ravileri hakkında cerh ve tadil imamlarının sözlerini incelemek olmuştur. Şayet senin metodun vicâde ya da icâze değil de kırâe ise onlar da tıpkı senin yalnızca kendisinden rivayette bulunduğu ya da hadisi kendisine kırâet ettiği kişi ile karşılaştığın gibi sadece kendi hocaları ile karşılaşmışlardır.”¹⁶¹

Cemalüddîn el-Kâsımî, (ö. 1914) İbnü's-Salâh'tan sonra gelen herkesin bütün konularda onun izini takip ettiğini ancak müteahhir asırlarda hadis tashihiinin mümkün olmaması görüşüne sonrakilerin çoğunun itiraz ettiğini söylemektedir.¹⁶²

Ahmed Muhammed Şâkir, (ö. 1958) Irâkî'nin ve diğer âlimlerin İbnü's-Salâh'ın görüşünü reddettiğini, hadis ilminde bilgisi kuvvetli olan kimselerin hadisin isnadını ve

¹⁶⁰ es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl, *İrşâdü'n-nükkâd ilâ teysîri'l-ictihâd*, 1. bs., thk. Salahaddîn Makbûl Ahmed, Kuveyt, ed-Dâru's-selefiyye, 1985, s. 84-86.

¹⁶¹ es-San'ânî, *a.g.e.*, s. 101-102.

¹⁶² el-Kâsımî, Muhammed Cemalüddîn, *Kavâidü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, ts., s. 260.

illetleri araştırdıktan sonra sahih ve zayıf hükmü vermelerinin caiz olduğunu söylediklerini naklederek doğru görüşün bu olduğunu söylemiştir.¹⁶³

Nureddin Itr, Nevevî'nin *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* isimli muhtasarına yaptığı ta'liklerde şöyle demektedir. "Ancak en ihtiyatlı olan hadiste gizli kalan bir illet bulunması muhtemel olduğu için tashih ve tahsini mutlak olarak bırakmayıp 'isnadı sahih' demektir."¹⁶⁴

Emîn Ebû Lâvî adalet, zabt sıfatı ve bu ilmi bilme şartları kendisinde bulunan her âlim için bütün zamanlarda ve bütün asırlarda hadislere mütevatir, sahih, hasen, zayıf ve mevzu hükümlerini vermenin farz-ı kifâye olduğunu, mütekaddim âlimlerin hadislere hüküm vermesinin ya da vermemesinin yahut müteahhir âlimlerin hükümlerinin mütekaddim âlimlerin hükümlerine uygun olup olmasının bunda hiçbir etkisinin olmayacağını söylemektedir.¹⁶⁵

Çağdaş araştırmacılardan Abdürrezzâk b. Halîfe eş-Şâycî araştırma konumuz ile ilgili yazmış olduğu *Mes'eletü't-tashîh ve't-tahsîn fi'l-a'sârî'l-müteahhira* isimli kitabında şöyle demektedir: "Mütekaddim hadis imamları ilk asırlarda hadislere hüküm verme ve sahihini sakiminden ayırmada kendi koymuş oldukları kurallara itimad ederek ictihad etmekteydiler. Birbirlerini inkar etmeksizin hadislere farklı hükümler verebiliyorlardı. Bu ise hadisler hakkında hüküm vermenin ictihadî bir mesele olmasından kaynaklanmaktadır. Onların bu ictihadları, isnadların ve metinlerin hazinelerini ortaya çıkaran ince araştırmalardır. Bu imamlar sanki ravilerle birlikte dolaşıyorlar, isnad halkalarında metinlerle geziniyorlardı. Onların incelemeleri ve hükümleri ulemanın kabul ile karşıladığı birer huccet idi. Âlimler hadislerin sahih ve hasen olmasında onların hükümlerini delil olarak kullanıyor ve o hükümlerin gereğince amel ediyorlardı. Zaman geçtikçe ve ravilerin döneminden uzaklaştıkça müslümanların bazı imamları müteahhir âlimlerin hükümlerinin bu zirve şahsiyetlerin hükümleri gibi isabetli olmamasından korktu. Bundan dolayı da müteahhir âlimlerin bu büyük vazifeyi yerine getirmeye ehil olup olmadıkları konusunda şüphe ve tereddütlerini izhar ettiler. Böylece hadislerin tashihi ve tahsini konusunda ictihad kapısını müteahhir âlimlerin yüzüne kapatmayı ve isnadlar üzerine hüküm verme incelemesi yapmamayı dile getirdiler."¹⁶⁶

Yine çağdaş araştırmacılardan Abdülkerim İsmail Sabbâh, sahih hadis ve âlimlerin tashih metodu üzerine yapmış olduğu çalışmasında İbnü's-Salâh'ın hadiste ictihad kapısını kapattığını söylemektedir. Sabbâh, sahih hadisin iki yolla elde edilebileceğini söyleyerek

¹⁶³ Ahmed Muhammed Şâkir, *a.g.e.*, s. 51; es-Süyûtî, *Elfiyyetü's-Süyûtî fi ilmi'l-hadîs*, s. 9. (1 nolu dipnot)

¹⁶⁴ en-Nevevî, *İrşâd*, s. 66. (2 nolu dipnot)

¹⁶⁵ Emîn Ebû Lâvî, *İlmü usûli'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 97-98.

¹⁶⁶ Abdurrazzâk b. Halîfe eş-Şâycî, *Mes'eletü't-tashîh ve't-tahsîn fi'l-a'sârî'l-müteahhira fi ulûmi'l-hadis*, s. 11.

birinci yolun kitaplarına yalnızca sahih hadis almayı şart koşan âlimlerin eserlerine müracaat etmek olduğunu, bunun da müctehid imamları, vermiş oldukları hükümlerde taklit etmek anlamına geldiğini ifade etmiştir. İkinci yol ise hadis senetlerinde yer alan ravilerin durumları incelenmek suretiyle yapılacak ictihattır. Ona göre İbnü's-Salâh, mütekaddim âlimlerin sahih hükmü vermediği hadislerle ehliyetleri zayıf olduğu için müteahhir âlimlerin sahih hükmü vermesini yasaklayarak hadiste ictihad kapısını kapatmıştır.¹⁶⁷

Çağdaş araştırmacılardan Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî de hadiste metin tenkitlerini incelediği eserinde İbnüs-Salâh'ın hadiste ictihad kapısını kapattığını, sened ve metin incelemesi yapmak suretiyle hadislerle sahih ve hasen hükmü vermeyi yasakladığını, onun yalnızca öncekileri taklit etmeyi uygun gördüğünü ancak bu sözü söylerken hiçbir delil ve huccetin bulunmadığını söyleyerek bu durumun bu görüşe sahip olanların fikir ve zihinlerinin donukluğunu gösterdiğini ifade etmiştir.¹⁶⁸

İbnü's-Salâh'ın görüşü ülkemizde de aynı şekilde ele alınmış Hayri Kırbasoğlu, Abdullah Aydın, H. Musa Bağcı, Kadir Gürler makalelerinde İbnü's-Salâh'ın hadiste ictihad kapısını kapattığını dile getirmişlerdir.¹⁶⁹ Mehmet Özşenel de İbnü's-Salâh'ın hadiste tashih ve ictihad kapısını kapattığını söylemekte ancak onun bu görüşünün İslam düşüncesini donuklaşmaya ve gerilemeye sevk ettiği görüşüne katılmamaktadır.¹⁷⁰

Buraya kadar İbnü's-Salâh'tan sonra tashih meselesinin âlimler ve araştırmacılar tarafından nasıl ele alındığını kronolojik olarak tasvir etmeye çalıştık. Yapmış olduğumuz nakillerden Nevevî'den itibaren bu meseleyi ele alan âlimlerin hemen hepsinin İbnü's-Salâh'ın iddiasını reddettiği anlaşılmaktadır. Onun sözleri, müteahhir âlimlerin ehliyetleri zayıf olduğu için onlara tashih yetkisi vermediği şeklinde anlaşılmıştır. Mesele bir süre sadece tashih ve tahsin çerçevesinde ele alınırken yaklaşık iki asır sonra İbnü's-Salâh'ın hadis taz'îfini de yasakladığı dile getirilmeye başlanmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla onun hadis taz'îfini yasakladığını ilk söyleyen İbn Hacer'dir.¹⁷¹ İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın görüşünü

¹⁶⁷ Abdülkerim İsmail Sabbâh, *el-Hadîsü's-sahîh ve menhecü ulemâi'l-müslimîn fi't-tashîh*, 1. bs., Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1998, s. 268-272.

¹⁶⁸ Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Mekâyisü nakdi mütûni's-sünne*, Dersaadet, İstanbul, ts., s. 41.

¹⁶⁹ Kırbasoğlu, M. Hayri, "İmâm Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Hadis İlmindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, c. X. sy. 2, Ankara, 1997, s. 96; Aydın, Abdullah, "Hadislerin Değerlendirilmesi", *Diyanet Dergisi*, XXI, 1985, say. 2, s. 31; Bağcı, H. Musa, "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", *İslamın Anlaşılmasında Sünnetin yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu-2001*, TDV yay., Ankara, 2003, s. 541, 547, 548, 549, 550, 553, 556, 560, 569, 571, 572; Gürler, Kadir, "İctihad ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Senet Açısından Hadislerin Sıhhati Meselesi -el-Emîr es-Sanânî'nin İrşâd'ı'n-nükkâd ilâ Teysîri'l-İctihâd'ı Özeline-", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, say. 3, 2007, s. 59, 60, 72.

¹⁷⁰ Özşenel, Mehmet, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh Ve Eseri *Ulûmü'l-Hadîs*", *SÜİFD.*, say. 15, 2007, s. 61, 65.

¹⁷¹ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 78, II, 150.

hadisler hakkında araştırma ve inceleme yapmayı yasaklama girişimi olarak algılamıştır. Onun sözleri şöyledir: “İbn Huzeyme ve İbn Hibbân’dan sonra gelen mahir ve tenkitçi bir âlimin onların sözleri arasında tarafsız bir şekilde ve adaleti gözeterek tercihte bulunma hakkı vardır. Bu durumda musannifin (İbnü’s-Salâh) kapısını kapatmaya çalıştığı araştırma ve incelemeye dönmekten başka çare yoktur.”¹⁷²

İbn Hacer’dan sonra ise İbnü’s-Salâh’ın hadislere mevzu hükmü vermeyi de yasakladığı ifade edilmeye başlanmıştır. Bunu ilk dile getiren ise Süyûtî’dir. Ancak Süyûtî kıssacıların uydurmuş olduğu üslubunda bozukluk bulunan uzun hadisler veya akla ya da icma’a aykırılık bulunan hadisler gibi uydurma olduğu açık hadislere mevzu hükmü verilebileceğini söylemektedir.¹⁷³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü’s-Salâh’ın iddiası hakkında önceki âlimlerden sadece İbn Cemâa ve meslekten olmayan İbn Haldun farklı görüş bildirmiş ve hadislerin sıhhat derecelerinin kendi yaşadıkları döneme kadar âlimler tarafından ortaya konduğunu, bu dönemden sonra hadisler hakkında hüküm vermenin mümkün olmadığını söylemişlerdir.

Görebildiğimiz kadarıyla İbnü’s-Salâh’ın görüşüne katılan, ona en büyük desteği veren ve onun sözünü herkesten farklı bir şekilde yorumlayan, çağdaş araştırmacılardan Hamza Abdullah el-Melîbârî’dir. Bu konuya tahsis ettiği eseri *Tashîhu’l-hadîs inde’l-Îmâm İbni’s-Salâh* isimli eseri, önemli olmasının yanı sıra farklı görüşler dile getirmesi yönüyle de dikkat çekmektedir. Onun bu eserindeki görüşleri daha sonra Şâkir Zîb Feyyâz el-Hâlîde tarafından tenkide uğramıştır.

el-Melîbârî, İbnü’s-Salâh’ın görüş ve iddiasında isabet ettiğini, ifadesininin doğru, delillerinin güçlü olduğunu söylemektedir. Ancak ondan sonra gelen âlimlerin ona muhalefet edip tenkitler yönelttiğin, bu tenkitlerin ise onların İbnü’s-Salâh’ın sözünü kitabının farklı yerlerindeki bazı ifadelerden yola çıkarak¹⁷⁴ geniş bir çerçeveye hamletmeleri ve müteahhir âlimlerin eczâ vb. kitaplarla kayıtlanmadan mutlak olarak hadisleri tashih ve tenkide ehil olmadıklarını söylediği şeklinde tevil etmeleri sebebiyle olduğunu söylemektedir. Öyle ki bir kısmının İbnü’s-Salâh’ın bu görüşünü zoraki olarak ictihad kapısının kapanması ile irtibatlandırmaya başladığını söyleyerek; Nevevî, Irâkî ve İbn Hacer’in ismini zikretmiş

¹⁷² İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 271.

¹⁷³ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 117.

¹⁷⁴ el-Melîbârî dipnotta bu ifadelerin İbnü’s-Salâh’ın kitabında yer verdiği “Sahih hadisi bilme konusu imamların eserlerinde tahrir ettikleri hadislere (itimad etmeye) bağlı olduğuna göre...” (*Mukaddime*, s. 47) ve “Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden içinde bulunduğumuz zamanda sahih ve hasen hadisi bilme yolunun *Sahihayn*’a ve diğer güvenilir kitaplara müracaat etmeye bağlı olduğu anlaşıldığına göre...” (*Mukaddime*, s. 50) ifadeleri olduğunu belirtmiştir. el-Melîbârî, *Tashîhu’l-hadîs inde’l-Îmâm İbni’s-Salâh*, s. 14. (dipnot)

onlardan sonra gelen herkesin onların izinden gittiğini, netice olarak Nevevî'nin görüşünün genel kabul haline geldiğini söylemiştir.¹⁷⁵

el-Melîbârî, öncelikle İbnü's-Salâh'ın sözleriyle belli bir grup kitabı kastettiğini -ki bunlar “hadis cüzleri ve başka kitaplar”dır-, belirli bir zaman dilimini kastettiğini -ki bu zaman dilimi “bu asırlar”dır-, belirli bir şekli kastettiğini -ki bu şekil “sadece (sonraki döneme ait) isnadlara itibar etmek”tir- dile getirmiştir. Öte yandan İbnü's-Salâh'ın sözünü anlamada büyük etkisi olan onun zamanındaki hadis olgusu, hadisi çevreleyen şartlar, hadisin hem tahammülünü hem de rivayetini etkileyen yeniliklerin hepsinin dikkate alınması gerektiği halde Nevevî ve diğer âlimlerin onun sözlerini mutlak olarak bütün hadis türleri hakkında sahih hükmü vermeyi yasakladığı üzerine hamletmişler, bu da onları İbnü's-Salâh'ın görüşünü kabul etmemeye götürmüştür. el-Melîbârî'ye göre bir araştırmacı, kendi (el-Melîbârî) araştırmasının sonuçları ışığında ve hadislerin gerek öğrenimi gerekse nakli konusunda müteahhir dönemi kuşatan şartlar çerçevesinde İbnü's-Salâh'ın sözünü anlamaya çabalasa onun sözünün doğruluğunu kabule ve ona yöneltilen bütün itirazları reddetmeye mecbur kalacaktır.¹⁷⁶

el-Melîbârî sonraki dönem kitaplarında o dönem isnadlarıyla yer alan bu problemlili isnadlara Zehebî'den üç adet örnek vermiştir:

1. el-Kâdî Takıyyüddîn Süleymân b. Hamza bana haber verdi
2. Şeyhimiz Hâfız Ziyâüddîn Muhammed bize haber verdi
3. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulvâhid bana haber verdi
4. Ebû Ca'fer es-Saydalânî bize haber verdi
5. Ebû Ali el-Haddâd *huzûran*¹⁷⁷ bize haber verdi
6. Ebû Nuaym el-Hâfız bize haber verdi
7. İbn Hallâd bize rivayet etti
8. el-Hâris b. Muhammed bize rivayet etti

¹⁷⁵ el-Melîbârî, *a.g.e.*, s. 13-17.

¹⁷⁶ el-Melîbârî, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁷⁷ *el-Huzûr*: Hadis rivayet meclisinde; hadis öğrenimine başlamanın asgari yaşı kabul edilen temyiz çağından veya, müteahhirün âlimlere göre, beş yaşından önce bulunmak. Bu yaşta hadis meclisinde bulunarak hadis almaya da *semâ'* değil, *huzûr* denir. Hadis tarihinde çocuklar, bu şekilde küçükken hadis meclislerine götürülürlerdi. Bunun sebebi, meclisin bereketinden, manevi havasından yararlandırmak veya oradaki hocadan, çocuk için, hadis rivayet etme çağına gelince (-ki bunun asgari yaşı, bulûğa erişmekle başlar-) rivayet etme izni almaktır. Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 119.

9. Yezîd b. Hârûn bize rivayet etti

10. Humeyd et-Tavîl bize rivayet etti

11. Enes'den: "Allah Rasûlü (s.a.v.) atından düştü. Yan tarafı veya baldırı yaralandı. Hanımlarından bir ay uzak kaldı..."¹⁷⁸

el-Melîbârî bu isnadı ve hadisi zikrettikten sonra "Hâfız Zehebî bu hadisi on bir ravisi bulunan bir isnadla rivayet etmiş, bu da onun isnadını âlî bir isnad yapmıştır. Kendisi şöyle demiştir: 'Bu zamanda bizim ve emsâlimiz için sema' yolu ile muttasıl ve sahih hadis olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) ile aramızda on iki kişi vardır. İcâze yolu ile on bir kişi vardır. Bu şekilde olan çoktur. Vâhî olmayan az bir zayıflıkla on kişi vardır'"¹⁷⁹ demiştir.

el-Melîbârî, Zehebî'nin yukarıda rivayet ettiği hadisin isnadının her iki dönemin ravilerinden oluştuğunu, Enes'den (r.a.) Ebû Nuaym'a kadar olan raviler rivayet dönemine, diğer ravilerin ise rivayet sonrası döneme ait olduğunu söylemiştir. Özellikle Yezîd b. Harun emsali ilk dönem ravilerinden oluşan isnad seçkin ve sahih türü kitaplarda tercih edilen bir tabakadan oluşmaktayken ikinci dönem ravileri böyle değildir. Onlardan meydana gelen isnadda ise bahsettiğimiz sebeplerden ötürü sıhhat şartlarını gerçekleştirmek zor olduğu için kusurlar bulunmaktadır. el-Melîbârî'ye göre bu isnadda ki bozukluk ise şuradadır: Ebû Ca'fer es-Saydalânî, Ebû Ali el-Haddâd'dan temyîz yaşına ulaşmadan önce hadisi işitmiştir. Bundan dolayı hadisi Ebû Ali el-Haddâd'dan alması 'huzûr' ile vasıflanmıştır. Bu kelime, müteahhir âlimlerin ravi ehliyet sahibi olmadan hadisi işittiği zaman kullandıkları bir kelimedir. Sabinin temyiz çağından önce işitmesine ise muhaddisler katında özellikle de mütekaddim âlimler katında itibar yoktur. İtimat, ravinin tahammül edip rivayet ettiği hadislerle değil de kitaplara olduğu için müteahhir âlimler bu konuda gevşeklik göstermişlerdir. O halde bu uzun ve ikinci bölümünde kusur ortaya çıkan isnada itibar ederek hadisi tashih etmek imkansızdır. Çünkü Ebû Ca'fer es-Saydalânî Ebû Ali el-Haddâd'dan sahih bir sema'ı olmadığı halde kitabına itimat ederek rivayet etmiştir. İbnü's-Salâh'ın "Çünkü bütün isnadlarda sahih hadisin şartlarından olan hıfz, zabt, itkan vasıflarına sahip olmadığı halde rivayetinde kitabına itimat eden kişiler vardır"¹⁸⁰ sözü ile kastettiği de tam olarak budur. Bu müteahhir dönem ravilerin biyografileri terâcim kitaplarında çokça vardır ve bu raviler hakkında genellikle adaletli ve güvenilir olduklarına dair açıklamalar bulunmaktadır. İşte bu şekilde ikinci dönem isnadları âlî oldukça sahih bir şekilde hadis alma şartlarına riayet gevşekliğinden kaynaklanan kusurlar bulunur. İsnad âlî oldukça ravileri az olana nispetle kusurlar da artar. Üstelik bu hadisi Buhârî,

¹⁷⁸ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 5; el-Melîbârî, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁷⁹ el-Melîbârî, *Tashîhu'l-hadîs*, s. 9.

¹⁸⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 30.

Kitâbü's-Salât da Bâbü's-salât fi's-sütûh ve'l-minber ve'l-haşeb'de Muhammed b. Abdürrahim-Yezîd b. Hârûn tarikinden rivayet etmiş¹⁸¹ böylece Zehebî'nin senedinin Buhârî'nin *Sahih*'indeki senedle kesiştiği ortaya çıkmıştır. Bu da Buhârî'nin bu hadisi tashihi mesabesinde olup bizi Zehebî'nin rivayet ettiği isnada muhtaç etmemektedir. İbnü's-Salâh'ın "İmam Buhârî ve İmam Müslim'in *Sahih*'lerinde mevcut değilse ya da hadis imamlarının mutemet ve meşhur musanneflerinden hiçbirisinde sahih olduğuna dair bir açıklama yapılmamış ise" diye kayıtlaması da bu sebeptendir.¹⁸²

el-Melîbârî'nin verdiği ikinci örnek, hadisin sıhhatine dair açıklama yapmış mutemet kitaplardan hiçbirisi ile kesişmeyen bağımsız bir isnaddır.

1. Bize Ömer b. Abdülmün'im haber verdi
2. Bize Abdüssamed b. Muhammed *huzûran* haber verdi
3. Bize Ali b. Müslim haber verdi
4. Bize İbn Tullâb haber verdi
5. Bize İbn Cemî' haber verdi
6. Bize el-Hasen b. İdrîs el-Kaflânî rivayet etti
7. Bize İsa b. Ebî Harb rivayet etti
8. Bize Yahyâ b. Ebî Bekr rivayet etti
9. Bize Süfyân
10. Süleymân et-Teymî'den, o da;
11. Ebû Osmân'dan, o da;
12. Üsâme b. Zeyd'den rivayet etti.

Nebî (s.a.v.) dedi ki: "Benden sonra birbirinizin boynunu vuran kafirler haline gelmeyin."¹⁸³

el-Melîbârî'nin bu hadisile ilgili açıklamaları şöyledir: "Daha sonra Zehebî şöyle demiştir: 'Bu hadisin ravilerinin tamamı sika kimselerdir. Bu ferd hadislerden birisidir. *Kütüb-ü sitte*'de bunu tahrir etmediler'¹⁸⁴ Bende derim ki: "Bu hadisi bazıları İbn Ömer (ö. 73/692) ve Ebû Bekra'nın (ö. 51/671) hadisi olarak rivayet ettiler. Hâfız Zehebî'nin söylediklerinden bu hadisin on iki kişiden oluşan senedinin *Kütüb-i sitte* ile kesişmediği ve bu hadise sahih ya da zayıf hükmü vermenin bu senedi başından sonuna kadar dikkatle incelemeye bağlı olduğu ortaya çıkmış oldu. Bu isnadın baş tarafında sıhhatine engel olan bir

¹⁸¹ Buhârî, "Salât", 18.

¹⁸² el-Melîbârî, *Tashîhu'l-hadîs*, s. 9.

¹⁸³ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 498; el-Melîbârî, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁸⁴ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 498.

şey gördük ki o da Ömer b. Abdülmün'im'in bu hadisi semâının sahih olmamasıdır. Çünkü o, Abdüssamed b. Muhammed'den hadisi alırken onun bu hadisi rivayet ehliyetinin bulunmadığını söylemiştir.¹⁸⁵

Üçüncü örnek, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime* olarak bilinen kitabını sonlandırmak için âlî bir isnadla rivayet ettiği hadistir.

1. Bize eş-Şeyh el-Muammer Ebû Hafs Ömer *kırâeten* haber verdi
2. Bize Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbâkî haber verdi
3. Bize Ebû İshâk b. Ömer Ahmed el-Bermekî haber verdi
4. Bize Ebû Muhammed Abdullah b. İbrahim haber verdi
5. Bize Ebû Müslim İbrahim b. Abdullah el-Keccî rivayet etti
6. Bize Muhammed b. Abdullah el-Ensârî rivayet etti
7. Bize Süleyman et-Teymî
8. Enes'den [rivayet etti.] Enes dedi ki:

Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Müslümanlar arasında üç günden fazla dargınlık yoktur ya da üç gece dedi.”¹⁸⁶

el-Melîbârî'nin bu hadisile ilgili açıklamaları şöyledir: “Bu isnadın da birinci bölümü kusurdan sâlim değildir. Çünkü İbnü's-Salâh'ın hocası olan Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbâkî, Ebû İshâk el-Keccî'den hadisi işittiği vakit *sema'* ve *tahammüle* ehil değildi. Zehebî şöyle demektedir: “Muhammed b. Abdülbâkî'yi babası erken yaşta hadis meclislerine götürdü. Ona Ebû İshâk el-Bermekî'den, el-Ensârî'nin cüzünü ve başka hadisleri dört yaşındayken *huzûran* dinletti.”¹⁸⁷

el-Melîbârî bu üç örneği zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Müteahhir âlimlerin yer aldığı isnadın ikinci bölümünde yer alan ravilerin şöhretine aldanarak bu gibi hadislerin tashihinde acele etmemek lazımdır. Çünkü hadisin o meşhur cüzden sabit olduğunun da kesin bir şekilde ortaya konması lazımdır. Bu ise güvenilir bir kitapta hadisin sahih olduğuna dair bir açıklamanın bulunmasıyla ve hadis imamlarından birinden sabit olmasıyla olur. Hadis imamlarının mutemet kitaplarındaki açıklamalarına itimat etmeksizin isnadın bütün cüzlerine itibar ederek tashih işlemi yapmak her ne kadar imkânsız olmasa da çok zor bir iştir. Zira ikinci dönemdeki isnadın bütün kusurlardan arınmış olduğunu söylemek zordur. Nebevî sünnetin geçirmiş olduğu bu iki tarihi dönemin tahlilinin sonunda, İbnü's-Salâh'ın

¹⁸⁵ el-Melîbârî, *Tashîhu'l-hadîs*, s. 10.

¹⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 245-246.

¹⁸⁷ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XX, 24.

ifadelerinde yer alan bazı meseleleri ele almamız ve onun kastını sınırlamamız mümkün hale gelmiştir.”¹⁸⁸

Ancak el-Melîbârî'nin bu görüşleri, Şâkir Zîb Feyyâz el-Hâlîde'nin tenkidine uğramıştır. Hâlîde el-Melîbârî'nin görüşlerini reddetmeye tahsis ettiği makalesinde el-Melîbârî'ye beş noktada tenkitler yöneltmiştir.

Birincisi: el-Hâlîde, el-Melîbârî'nin tashih ve tahsin yasağına konu olan hadis kitaplarını, İbnü's-Salâh'ın yaşadığı dönemde yazılmış hadis cüzleri ile sınırlamasını eleştirmiştir. Ona göre İbnü's-Salâh'ın mutemet ve meşhur dediği kitaplar ile kastı rivayet döneminde yazılmış kitaplar olduğuna göre hadis cüzlerinden kastı da aynı dönemde yazılmış ancak yeterli şöhreti ve güveni yakalayamamış hadis cüzleri olmalıdır. el-Hâlîde'ye göre İbnü's-Salâh'ın 'bu asırlarda' sözü, cüzlerin yazım zamanı ile değil hadislere hüküm vermeyi yasaklama zamanı ile ilgilidir. el-Hâlîde, İbnü's-Salâh'ın sözünün onun yaşadığı asırda yazılmış olan hadis cüzlerini de kapsadığını kabul etmekle birlikte el-Melîbârî'nin hadis cüzlerini yalnızca sonraki dönemde yazılan hadis cüzleri ile sınırlamasını doğru bulmamaktadır.¹⁸⁹

İkincisi: el-Hâlîde, İbnü's-Salâh'ın “başka kitaplar” ifadesini, el-Melîbârî'nin onun döneminde yazılmış olan meşîhât, fehâris, berâmic vb. kitaplar olarak sınırlandırmasını da eleştirerek söz konusu ifadenin rivayet döneminde yazılmış fakat yeterli şöhreti elde edememiş fevâid, emâlî, efrâd, garâib, cevâmi, musannef hatta sünen ve müsnedleri de kapsadığını söylemiştir. Ona göre “başka kitapları” sadece İbnü's-Salâh döneminde yazılanlarla sınırlamak doğru değildir. Çünkü önceki dönemde yazılmış bütün kitapları mutemet ve meşhur kabul etmek doğru değildir. Bu noktada kitabın içerisindeki sened ve metinden oluşan ilmi maddenin değiştirilmeden aktarılacağı bir şöhrete sahip olması önemlidir.¹⁹⁰

Üçüncüsü: el-Melîbârî'nin örnek verdiği yukarıda zikrettiğimiz üç hadiste bulunan zayıflık noktalarını, İbnü's-Salâh'ın yaşadığı dönemde yazılmış olan eserlerin hepsine ve tüm isnadlara teşmil etmesini eleştirmiştir. Söz konusu üç hadisteki zayıflık sebeplerinin doğruluğunu kabul etmesine rağmen o dönemdeki bütün hadis meclislerinin temyiz çağına ulaşmamış çocuklardan oluşmadığını söyleyerek bu durumun genellenemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca el-Melîbârî'nin, Zehebi'nin sözlerini kabul etmesine rağmen yine onun

¹⁸⁸ el-Melîbârî, *Tashîhu'l-hadîs*, s. 11.

¹⁸⁹ el-Hâlîde, Şâkir Zîb Feyyâz, “Ru'yetü'd-Doktor Hamza el-Melîbârî li tashîhi'l ehâdîsi ve tahsînihâ inde İbnî's-Salâh dirâse nakdiyye”, *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, c. VII, sy: 3, 2011, s. 164-165.

¹⁹⁰ el-Hâlîde, *a.g.m.*, s. 166-167.

sözleri içerisinde yer alan “sahih olarak bizimle Hz. Peygamber arasında on iki kişi vardır” sözünü niçin kabul etmediğini sormuştur. el-Melîbârî’nin üç isnad hakkında yapmış olduğu araştırmasının sonucunu ikinci dönemdeki bütün isnadlara teşmil etmesinin ve birinci döneme ait hadisleri bulunduran fakat meşhur olmayan ancak İbnü’s-Salâh dönemine ikinci dönem isnadları ile ulaşmış bulunan eserlere tamim etmemesinin yanlış olduğunu savunmuştur.¹⁹¹

Dördüncüsü: el-Melîbârî’nin kendi görüşünü desteklemek için İbnü’s-Salâh’ın sözlerinden iki cümleyi seçmesini eleştirmiştir. Zira el-Hâlîde’ye göre İbnü’s-Salâh’ın diğer pek çok sözleri açıkça yasaklamaya delalet etmektedir. Bu durumda ya İbnü’s-Salâh’ın kendisi ile çeliştiği söylenmelidir ya da onun sözleri el-Melîbârî’nin anladığından başka şekilde tevil edilmelidir. Açık sözü kabul etmemektense muhtemel sözü tevil etmek daha evlâdır. el-Hâlîde, İbnü’s-Salâh’ın hadisler hakkında hüküm verilebileceğini ifade eden sözlerinin kendisinin ya da zamanındaki âlimlerin görüşleri olarak değil hadis âlimlerinin metodlarını ve onların farklı durumlarda hadisleri ele alış biçimlerini hikaye etmek şeklinde tevil edilmesini daha uygun görmektedir.¹⁹²

Beşincisi: el-Melîbârî’nin İbnü’s-Salâh’tan sonraki bütün âlimlerin onun sözünü yanlış anladığını söylemesini eleştirmiştir. Ona göre İbnü’s-Salâh’ın sözlerinin yanlış olduğunu söylemek onlarca âlimin hata ettiğini söylemekten daha iyidir.¹⁹³

el-Hâlîde, araştırmasının sonunda önceki âlimlerin İbnü’s-Salâh’ın tashih ve tahsin yasakladığı şeklindeki anlayışlarının doğru olduğu, el-Melîbârî’nin tashih ve tahsin yasağını belirli birtakım kitaplara hasretmesinin ise yanlış olduğu sonucuna varmıştır. el-Hâlîde’ye göre İbnü’s-Salâh, tashih ve tahsin noktasında ictihad etmek yerine önceki âlimlerin tashihlerine itimad etmiştir.¹⁹⁴

el-Melîbârî dışında Ebnâsî’nin *eş-Şezâ el-feyyâh min ulûmi İbni’s-Salâh* isimli kitabını tahkik ve neşreden Salâh Fethî Helel de İbnü’s-Salâh’ın tashihi yasakladığını ve ictihad kapısını kapattığını söyleyerek ona karşı çıkanların isabet etmediğini söylemiştir. Çünkü ona göre İbnü’s-Salâh’ın sözleri içerisinde asla böyle bir şey bulunmamaktadır. Helel, İbnü’s-Salâh’ın kitabındaki başka ifadelerinden örnekler vererek onun tashihi ve ictihadı yasaklamadığını savunmuştur.¹⁹⁵ Söz konusu ifadeler şunlardır:

¹⁹¹ el-Hâlîde, “Ru’yetü’l-Doktor Hamza el-Melîbârî li tashihi’l ehâdîsi ve tahsînihâ inde İbni’s-Salâh dirâse nakdiye”, s. 168.

¹⁹² el-Hâlîde, *a.g.m.*, s. 169.

¹⁹³ el-Hâlîde, *a.g.m.*, s. 169.

¹⁹⁴ el-Hâlîde, *a.g.m.*, s. 164-171.

¹⁹⁵ el-Ebnâsî, *eş-Şezâ el-feyyâh*, I, 78.

“İsnadı sahih bir hadis bulduğumuzda...”¹⁹⁶ Zira isnadın sahih olması ancak inceleme yapmakla mümkündür.

“Bundan dolayı herhangi bir isnad ya da hadis için mutlak olarak en sahih isnad nitelemesi yapmaktan geri dururuz.”¹⁹⁷

Hasen bölümündeki “Bu mesele kısaca böyledir. Bu meselenin detayları hadislerle sürekli içli dışlı olma (mübâşeret) ve araştırma ile bilinir.”¹⁹⁸

Şâz bölümündeki “Ravi bir hadiste tek kaldığı zaman bakılır...”, “... o tek kalan raviye bakılır...”, “...onun bu hadisini hasen sayarız”, “...tek kaldığı hadisi reddederiz.”¹⁹⁹

Ziyâdâtü’s-sikât bölümündeki “Bu önem verilmesi gereken ince bir fendir.”²⁰⁰

Muallel hadisi tanıma bölümünde “Bu alanda hıfz, uzmanlık ve keskin anlayış sahibi olanlar söz sahibidir...”, “ileti tanıma noktasında diğer karinelerle birlikte ravinin teferrüdü ve başka bir ravinin ona muhalefetinden yardım alınır.... Öyle ki bu durumlar onda bir zann-ı galib oluşturur. O da hadise hüküm verir ya da tereddüt eder bundan dolayı da o hadiste tevakkuf eder.”²⁰¹

Muzdarib hadisi tanıma bölümünde “İki rivayet müsavi olursa muzdarib ismi veririz. Fakat birisi diğerine ağır basarsa...”²⁰²

Mevzu hadis bölümünde “Mevzu hadisi rivayet etmek helal değildir... ancak mevzu olduğunu açıklarsa rivayet etmesi caizdir.”²⁰³

Maklub hadisi tanıma bölümünde “Senin için daha önce açıkladığımız şekilde sahih olduğu ortaya çıkan hadisler hakkında ‘Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki’ dersin.”²⁰⁴

Helel, İbnü’s-Salâh’ın kitabında yer verdiği bu sözlerin Nevevî ve diğerlerinin anladığının aksine onun hadis usulü kurallarını işlettiğini, isnadlar hakkında araştırma ve inceleme yaptığını ve bu kurallara göre hadisler hakkında hüküm verdiğini gösterdiğini söylemektedir.²⁰⁵

¹⁹⁶ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 30.

¹⁹⁷ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁹⁸ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁹⁹ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 108.

²⁰⁰ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 115.

²⁰¹ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 120.

²⁰² İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 124.

²⁰³ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 129.

²⁰⁴ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 135.

²⁰⁵ el-Ebnâsî, *eş-Şezâ el-feyyâh*, I, 77.

Ayrıca Helel, İbnü's-Salâh'ın Gazzâlî'nin *el-Vasît* isimli kitabı üzerine yaptığı çalışmasında tashih ve tahsin yaptığını söyleyerek, Nevevî, Irâkî ve İbn Hacer'in onun bu eserine vakıf olmalarına üstelik Irâkî ve İbn Hacer'in ondan nakillerde bulunmasına rağmen bunların farkına varmamalarının ve onun tashih ve tahsini yasakladığına hüküm vermelerinin garip olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁶

Bunun yanı sıra Helel, İbnü's-Salâh'ın *Emâlî* isimli bir eserinin bulunduğunu,²⁰⁷ kendisinin de bu eserin üçüncü cüzünü elde ettiğini ve söz konusu eserde onun hadisler hakkında hükümler verdiğini belirtmiştir.²⁰⁸

Helel, İbnü's-Salâh'ın kitabını yazma gayesinin insanlara hadisleri tashih ve tahsin etme, onlara layık oldukları hükümleri verme metodunu öğretmek olduğunu, bunun da onun ictihadî faaliyeti yasaklamadığını gösterdiğini söylemektedir.²⁰⁹

Helel, İbnü's-Salâh'ın “Öyleyse sahih ve hasen hadisi tanımada sonuç olarak hadis imamlarının şöhretinden dolayı tağyir ve tahrife uğramadığından emin olduğumuz mutemet ve meşhur eserlerindeki açıklamalarına itimat etmek gereklidir”²¹⁰ sözlerindeki “açıklamalar” ile onların sahih ya da hasen açıklamalarını değil eserlerinde zikretmiş oldukları isnadları kastettiğini söylemiştir. Çünkü İbnü's-Salâh, sünen vb. kitaplarda zikredilen sıhhat açıklaması yapılmamış isnadların bu ümmete mahsus olan isnad silsilesini devam ettirmek için olduğunu söylememiştir. O sonraki döneme ait hadis cüzleri vb. kitaplarda yer alan isnadların bu amaçla zikredildiğini söylemektedir. Nitekim İbnü's-Salâh'ın ilk ifadelerinde kullanmış olduğu “sıhhatine dair açıklama yapılmamış ise” tarzındaki ifadesinden daha sonra sadece “isnad açıklamasına” dönmüş olması ve daha pek çok ifadesi bunu teyit etmektedir.²¹¹

Görüldüğü gibi tarihi süreç içerisinde İbnü's-Salâh'ın sözleri, liyakatsizliklerinden dolayı müteahhir âlimlere mutlak anlamda tashih ve tahsin yetkisi vermediği şeklinde anlaşılmıştır. el-Melîbârî ve Salâh Fethî Helel onun sözlerinin sadece isnadlar işlevini yitirdikten sonraki dönemde yazılmış olan kitapları kapsadığını, bu dönemden önce yazılmış kitaplarda yer alan isnadlara itibar ederek tashih ve tahsin yapmayı kapsamadığını belirterek İbnü's-Salâh'ın ifadelerinin önceki âlimler tarafından mutlak anlamda anlaşıldığını, onun ise böyle bir şey söylemediğini ifade etmişlerdir.

²⁰⁶ el-Ebnâsî, *a.g.e.*, I, 78.

²⁰⁷ Helel, adı geçen eserin Ezheriyye Kütüphanesi Hadis 3749 numarada bulunduğunu, bir suretinin de Kâhire'deki el yazmaları enstitüsünde bulunduğunu kaydetmiştir. el-Ebnâsî, *a.g.e.*, I, 78. (3 nolu dipnot)

²⁰⁸ el-Ebnâsî, *a.g.e.*, I, 78.

²⁰⁹ el-Ebnâsî, *a.g.e.*, I, 78.

²¹⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 30-31.

²¹¹ el-Ebnâsî, *a.g.e.*, I, 79-80.

el-Melibârî'nin açıklamalarına katılmakla birlikte bizce İbnü's-Salâh'ın sonraki döneme ait bütün isnadlarda kusurlar bulunduğu şeklindeki açıklaması her ne kadar bütün isnadları kapsamaktaysa da Şâkir Zîb el-Hâlîde'nin de belirttiği gibi sonraki döneme ait isnadlarda da rivayet şartlarını taşıyan sahih isnadlar bulmak mümkündür. Bu durumda İbnü's-Salâh sonraki döneme ait bütün isnadlarda kusur bulunduğunu değil söz konusu dönemde genel olarak isnadların durumunun bu şekilde olduğunu, bundan dolayı da sonraki dönem isnadlarıyla gelen ve mütekaddim döneme ait mutemet ve meşhur kitaplarda bulunmayan hadislerin tashih edilemeyeceğini söylemektedir. O önceki dönem kitaplarında bulunan ve ayrıca sonraki dönem isnadlarıyla gelmiş hadislerin ise tashih edilebileceği görüşündedir. İleride zikredeceğimiz gibi İbnü's-Salâh'ın *Vaslu'l-belâğâtî'l-erbaa fi'l-Muvatta'* isimli risalesinde İmam Mâlik'in belâğat kaydıyla zikrettiği, dolayısıyla zayıf olan dört hadisten birisinin sahih isnadlarla, birisinin hasen isnadlarla, ikisinin ise zayıf isnadlara kendisine ulaştığını söylemesi bu görüşümüzü desteklemektedir. Bu durumda İbnü's-Salâh yukarıda da belirttiğimiz gibi bütün isnadların problemlili olduğunu değil, genel olarak isnadların durumunun bu şekilde olduğunu söylemektedir. Nitekim aynı paragrafın devamında bütün isnadları kapsayan ifadelerini kayıtlayarak, sonraki dönemde isnadları zikretmekten kastın büyük oranda isnad silsilesini devam ettirmek olduğunu söylemiştir.²¹²

İbnü's-Salâh, muhtelif yerlerdeki hadis izahlarında sürekli kitaptan rivayet vurgusu yapmaktadır. O muhtemelen bununla, hadisleri isnadlarla rivayet etme döneminin bittiğini, artık kitaplardan rivayet döneminin başladığını vurgulamak istemektedir. Bu meyandaki ifadelerinden bazıları şunlardır:

“Bu hadis, sabit olmayan ve hadis kitaplarında bilinmeyen bir hadistir.”²¹³

“Musannifin (Gazzâlî) zikretmiş olduğu bu hadisi çok aramama rağmen hadis kitaplarında bulamadım.”²¹⁴

“Bu, hadis ehlinin bilmediği bir hadistir.”²¹⁵

“Bu hadisi araştırdım ancak sabit olarak bulamadım.”²¹⁶

“Bu hadis garibtir, zayıftır, hadis ehline göre maruf değildir.”²¹⁷

“Her iki hadis için de sübût bulamadık.”²¹⁸

²¹² İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 31.

²¹³ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, I, 183.

²¹⁴ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 20.

²¹⁵ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 20.

²¹⁶ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, II, 369.

²¹⁷ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 22.

“Bu iki hadisin güvenilir aslını bulamadım”²¹⁹

“Çizgi şeklinde (ayağın üstünü) mesh, bildiğimiz kadarıyla rivayette sabit değildir. Hadis kitaplarında bunun aslını da bulamadık. *en-Nihâye* sahibinin (Cüveynî) ‘Bu hadis sahihtir.’ sözü doğru değildir.”²²⁰

1.3. İbnü’s-Salâh’ın Hadiste İctihad Kapısını Kapattığı İddiasının Ortaya Çıkışı

İbnü’s-Salâh’ın sonraki dönem âlimlerine hadis tashih yetkisi vermediği şeklindeki yaygın kanaat İbn Hacer’de farklı bir boyut kazanmış ve hadiste ictihad kapısını kapatma girişimi olarak anlaşılmıştır. O, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân’ın kitaplarını değerlendirirken “Bunlardan sonra gelen tenkitçi ve mahir bir âlimin yapması gereken adalet terazisiyle ikisinin sözleri arasından tercihte bulunmak ve insafın gerektirdiği şekilde amel etmektir. O halde yapılması gereken, musannifin (İbnü’s-Salâh) kapısını kapatmaya çalıştığı inceleme ve araştırmaya dönmektir.”²²¹ İbn Hacer bu sözleri ile İbnü’s-Salâh’ın inceleme ve araştırmayı yani ictihad kapısını kapattığını söylemektedir. Aslında yukarıda bahsettiğimiz gibi İbn Hacer’den önceki âlimler de İbnü’s-Salâh’ın sonraki âlimlere hadisleri tashih yetkisi vermediğini dile getirmişlerdir. Ancak İbn Hacer bunu “kapıyı kapamak” şeklinde ifade etmiştir.

İbn Hacer’den sonra Süyûtî de benzer ifadeler kullanarak şöyle demiştir: “Özetle İbnü’s-Salâh, ehliyetleri zayıf olduğu için bu zamanlarda yaşayanlara tashih, tahsin ve taz’îf kapısını kapatmıştır.”²²²

Sehâvî ise “...evet İbnü’s-Salâh’ın tashih kapısını kapaması, (sahih ile hasenden) birini diğerinden ayıramamaya sebep olmuştur...” diyerek İbnü’s-Salâh’ın ictihad kapısını kapattığını söylemektedir.²²³

Aynı iddiayı Ahmed Muhammed Şakir de dile getirmiş ve şöyle demiştir: “Ben öyle zannediyorum ki İbnü’s-Salâh bu görüşünü, fıkıh imamlarından sonra ictihadın yasaklanmasına dair görüş üzerine bina etmiştir. Onlar nasıl ki fıkıhta ictihadı yasakladılarsa, İbnü’s-Salâh da hadiste ictihadı yasaklamak istemiştir. Heyhât! İctihadın yasak olduğunu

²¹⁸ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, III, 523.

²¹⁹ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, III, 529.

²²⁰ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, I, 256.

²²¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 271.

²²² es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 117.

²²³ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, 36; eş-Şâycî, *a.g.e.*, s. 40.

söylemek kitap ve sünnetten hiçbir delili olmayan batıl bir sözdür. Sen ona bir delil kırıntısı bile bulamazsın.”²²⁴

İbnü’s-Salâh’ın bu görüşü üzerine araştırma yapan Abdürrezzâk b. Halîfe eş-Şâycî,²²⁵ Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî,²²⁶ Hayri Kırbaşoğlu,²²⁷ H. Musa Bağcı²²⁸ ve Kadir Gürler²²⁹ de İbnü’s-Salâh’ın hadiste ictihad kapısını kapattığını söylemektedirler.

²²⁴ Ahmed Muhammed Şâkir, *a.g.e.*, s. 51; es-Süyûtî, *Elfiyyetü’s-Süyûtî fî ilmi’l-hadîs*, s. 9. (1 nolu dipnot)

²²⁵ eş-Şâycî, Abdürrezzâk b. Halîfe, *Mes’eletü’t-tashîh*, s. 11.

²²⁶ Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Mekâyîsü nakdi mütûni’s-sünne*, Dersaadet, İstanbul, ts., s. 41.

²²⁷ Kırbaşoğlu, “İmâm Şâfiî’nin *Risâle*’sinin Hadis İlmindeki Etkileri”, s. 96.

²²⁸ Bağcı, “Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu”, s. 541, 547, 548, 549, 550, 553, 556, 560, 569, 571, 572

²²⁹ Gürler, “İctihat ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Senet Açısından Hadislerin Sıhhati Meselesi -el-Emîr es-Sanânî’nin İrşâdü’n-nükkâd ilâ Teyssîri’l-İctihâd’ı Özelinde-”, s. 59, 60, 72.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜ’S-SALÂH’IN HADİSLERİN TASHİH ve TAHSİNİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

2.1. İbnü’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine İlişkin İfadelerinin Tahlili

2.1.1. İbnü’s-Salâh’ın Mütakaddim-Müteahhir Dönem Ayırımı

Hadis ilimlerinde mütakaddim ve müteahhir dönem ayırımının genel olarak h. V. asır ortalarından itibaren yapıldığını birinci bölümde zikretmiştik. Burada ise İbnü’s-Salah’ın mütakaddim ve müteahhir dönemler ile hangi zaman dilimlerini kastettiğini tespit etmeye çalışacağız. Zira İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) iddiasında yer alan “Artık bu asırlarda sadece söz konusu isnadlara bakarak sahihi anlamada müstakil hareket etmek mümkün değildir” cümlesinde geçen “bu asırlar” ifadesi müteahhir döneme işaret etmektedir.

İbnü’s-Salâh yukarıdaki ifadesinin bir benzerini *Siyânetü Sahîh-i Müslim*’de de zikretmiş ve şöyle demiştir: “Sonra çağımızda ve önceki asırların çoğunda muttasıl isnadlarla yapılan rivayetten maksat artık rivayet edilen hadisleri o isnadlarla ispat etmek değildir. Çünkü bu asırlardaki hiçbir isnad rivayet ettiğini bilemeyen, kitabındaki hadisi sübut noktasında kendisine güvenilebilecek bir şekilde zapt edemeyen şeyhlerden sâlim değildir. Muttasıl isnadlarla yapılan rivayetin amacı bu ümmete mahsus olan isnad silsilesini devam ettirmektir.”²³⁰

Tahir el-Cezâirî, (ö. 1920) İbnü’s-Salâh’ın tashih ve tahsin yasağını başlattığı asrın net olmadığını, yasağın başlangıcının sahih hakkında eser veren ve sahih hadisi sahih olmayanlardan ayırma noktasında yetkin olan en son âlimin asrından sonra olduğunu belirtmiştir.²³¹ Ancak onun bu ifadeleri İbnü’s-Salâh’ın hangi zaman diliminden sonra isnadların işlevini yitirdiğini, dolayısıyla da o isnadlara dayanarak tashih yapılamayacağını açık bir şekilde belirtmemektedir.

Abdurrezzâk b. Halîfe eş-Şâycî, İbnü’s-Salâh’ın iddiasını konu ettiği çalışmasında söz konusu asırlar ile İbnü’s-Salâh’ın hangi zaman dilimini kastettiğini açıklamıştır. O, İbnü’s-Salâh’ın mütakaddim âlimler tarafından yapılan tashih ve tahsinin artık sona erdiğini iddia ettiği zamanın rivâyet asrının sona erdiği zaman ile sınırlandırılmasının mümkün olacağını söylemektedir.²³² Rivâyet asrı diye isimlendirilen bu dönemin temel karakteristik özelliği

²³⁰ İbnü’s-Salâh, *Siyâne*, s. 115.

²³¹ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser*, 2. bs., thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü’l-matbûâtî’l-İslâmiyye, Beyrut, 2009, I, 381.

²³² eş-Şâycî, *Mes’eletü’t-tashîh*, s. 20.

hadislerin elde edilmesi ve aktarılmasının sadece isnadlar ve doğrudan rivayet şeklinde olmasıdır. Ona göre bu dönemin zamansal sınırlaması ise sahabe döneminden başlayarak yaklaşık olarak hicri V. asrın bitimine kadardır.²³³

Abdülfettâh Ebû Ğudde, (ö. 1997) hocası Abdullah b. es-Sıddîk el-Ğumârî'ye, (ö. 1993) İbnü's-Salâh'ın tashih kabulünü sona erdirdiği zamanı sorunca el-Ğumârî şöyle cevap vermiştir. “Bu zaman, yaklaşık olarak hicri beşinci asrın ortaları yani Beyhakî, Ebû Nuaym ve İbn Mende'nin zamanıdır. Bu, hadisin eczâ ya da kitap vasıtası olmaksızın muhaddisten sened ile rivayetinin sona erdiği zamandır. Mesela Beyhakî bir hadisi Nebî (s.a.v.)'ye kadar senedi ile rivayet eder fakat bu hadis ondan önceki meşhur kitaplardan birinde rivayet edilmiş olmaz. Dolayısıyla Beyhakî, bu hadisin tahririnde teferrüd eder. Anlattığımız şekilde olan tahrir, V. asırdan sonra ez-Ziyâ el-Makdisî'nin *el-Muhtâra* kitabında ve İbn Asâkir'in *Târîh-i Dimeşk*'inde az da olsa bulunmaktadır. Onlar kitaplarında görüldüğü kadarıyla başka kitaplar ve cüzlerde bulunmayan bazı hadisler (in tahririnin)de teferrüd etmişlerdir.”²³⁴ Fakat el-Ğumârî bu görüşünün dayanağını açıklamamıştır.

el-Melîbârî de *Nazarâtün cedîde fî ulûmi'l-hadîs* isimli eserinde rivayet döneminin hicrî birinci asırdan başlayıp beşinci asrın ortalarına kadar devam ettiğini söylemektedir.²³⁵

İbnü's-Salâh'ın kitaplarını incelediğimizde o, Buhârî, Müslim ve İbn Huzeyme gibi âlimlerin yaşadığı çağ olan hicri III. asırdaki ve İbn Hibbân, Dârakutnî ve Hâkim gibi âlimlerin yaşadığı IV. asırdaki âlimlerin kendi zamanlarındaki isnadlara dayanarak hadislere sahih ve hasen hükmü verebileceklerine, dolayısıyla da bu dönemde isnadların işlevini devam ettirdiğine inanmaktadır. Hicri V. asra gelindiğinde ise İbnü's-Salâh, bu asırda yaşayan âlimlerden Beyhakî, Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Abdilberr'in tashihlerine itimat etmekte ve onlardan nakillerde bulunmaktadır. Onun pek çok sözünde “Bu, hadis hafızlarından pek çoğunun sahih olduğuna hükmettikleri bir hadistir. Bu hafızlardan bazıları hadis imamlarından Ebû Abdullah Muhammed b. Alî el-Belhî (ö. 295/908) ve Ebû Abdullah el-Hâkim ve Ebû Bekr el-Beyhakî'dir”,²³⁶ “Bu hadis bize *es-Sünenü'l-kebîr* kitabında hasen isnadlarla rivayet edilmiştir”,²³⁷ “Bu hadisi Hafız Ebû Bekr el-Hatîb rivayet etmiş ve ‘Bu hadis isnadı sahih, ricali sebt ve kendisinde hiçbir illet bulunmayan bir hadistir’ demiştir”,²³⁸ “el-Hâfiz Ebû Amr İbn Abdilberr ‘Bu hadisin isnadı sahihtir’ demiştir”²³⁹ vb. ifadeler bulmak

²³³ eş-Şâycî, *a.g.e.*, s. 5-6, 20.

²³⁴ el-Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 149-150. (3 nolu dipnot) ; eş-Şâycî, *a.g.e.*, s. 22.

²³⁵ el-Melîbârî, *Nazarâtün cedîde fî ulûmi'l-hadîs*, s. 95.

²³⁶ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, II, 124.

²³⁷ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, I, 144.

²³⁸ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 107.

²³⁹ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, IV, 63.

mümkündür. Bu durum bize, onun mütekaddim ve müteahhir dönem ayrımını yahut isnadların işlevini yitirdiği zaman dilimini yaklaşık olarak Beyhakî ve Hatîb el-Bağdâdî'nin yaşadığı zaman dilimi olarak gördüğünü göstermektedir. İbnü's-Salâh'ın Beyhakî, Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Abdilberr'i mütekaddim ulemeden saydığı ve onlara tashih-taz'îf yetkisi verdiği bazı ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Örneğin İbnü's-Salâh, Beyhakî'nin “Namazında şüphede eden selam verdikten sonra iki secde yapsın” hadisinin isnadının lâ be'se bih olduğunu, ancak Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet etmiş olduğu hadisin isnadının bundan daha sahih olduğunu söylediğini nakletmiştir.²⁴⁰

“Beyhakî bu hadisin sahih bir hadis olduğunu söylemiştir.”²⁴¹

“Beyhakî, bu hadisin isnadının önceki hadisin isnadından daha sahih olduğunu söylemiştir.”²⁴²

“Hâfız Ahmed el-Beyhakî bu hadisi İbn Ömer'in hadisi olarak rivayet ettikten ve zayıf olduğunu açıkladıktan sonra ‘Bu hadis başka isnadlarla da rivayet edilmektedir. Ancak hepsi zayıftır’ demiştir.”²⁴³

İbnü's-Salâh, Beyhakî'nin “Her sehiv için iki secde gereklidir” hadisinin isnadını taz'îf ettiğini söylemiştir.²⁴⁴

“Bu hadisi Ebû Bekr el-Hatîb el-Hâfız (el-Bağdâdî) *İsbâtü'l-cehr bi't-tesmiye* isimli kitabında delil olarak kullanmış ve makbul pek çok tarikten rivayet etmiştir.”²⁴⁵

“Ebû Bekr el-Hatîb bu hadisi rivayet etti ve ‘Bu, isnadı sahih, ricali sebt olan bir hadistir. Bu hadiste hiçbir illet ve hiçbir ta'n sebebi bulunmamaktadır’ dedi”²⁴⁶

“el-Hâfız Ebû Amr İbn Abdilberr ‘Bu hadisin isnadı sahihtir’ demiştir.”²⁴⁷

Bunun yanı sıra İbnü's-Salâh, hadis ravilerinin önceki dönemde göstermiş oldukları titizliğin, hadislerin kitaplara kaydedilmesinden sonra kaybolduğunu dile getirmiştir. Bu durum ise İbnü's-Salâh'ı söz konusu ravilerin yer aldığı isnadlara itimat ederek hadis tashihi yapılamayacağı görüşüne sevk etmiştir. Kitabının 23. nevinde yer verdiği sözleri şöyledir: “İnsanlar sonraki (müteahhir) asırlarda bizim hadis ravilerinde ve hocalarında bulunması

²⁴⁰ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 200.

²⁴¹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 116.

²⁴² İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 229.

²⁴³ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 24-25.

²⁴⁴ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 196.

²⁴⁵ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 102.

²⁴⁶ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 107.

²⁴⁷ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, IV, 63.

gerektiğini söylediğimiz şartların hepsini birden dikkate almaz oldular. Bu şartların tümüne açıkladığımız şekilde sahip olmak imkansız olduğu için kendilerini bu şartlarla sınırlamadılar. Ama öncekiler bu şartların hepsini gözetiyorlardı. Bunun sebebi ise kitabımızın başında da belirttiğimiz gibi artık muhaddislerin maksadının sonradan bu ümmete mahsus olan isnad özelliğini korumak ve bu isnad silsilesinin kopmasına karşı tedbir almak haline gelmiş olmasıdır. O halde artık belirttiğimiz şartlardan sadece bu maksada uygun olanlara itibar edilsin. Hadis hocasının ehliyet noktasında; müslüman, bâliğ, âkıl olması, açıktan günah işlemeyen ve bayağı olmaması ile zabt noktasında; semanın bulunduğunu itham edilmeyen bir hat ile ispat etmesi ile rivayet noktasında ise hocasının kitabına uygun bir asıldan rivayet etmesi ile iktifa edilsin.”²⁴⁸ İbnü’s-Salâh’ın bu sözleri kitabının baş tarafından yer verdiği ve kendisinden sonra tashih ve tahsini yasaklamak şeklinde anlaşılan sözlerini açıklamaktadır.

İbnü’s-Salâh, yukarıdaki sözlerini kaydettikten sonra Beyhakî’nin de benzer şeyler söylediğini belirterek onun *Menâkıbü’ş-Şâfiî* isimli eserinde de yer alan şu ifadelerini nakletmiştir: “Sema’da gevşeklik gösteren zamanımızdaki muhaddislerden bir kısmı bu sebepten gevşeklik göstermiştir. Bunlar hadislerini hıfzetmemişler, kendi kitaplarından kıraatini de güzelce yapmamışlardır. İşittikleri asıl nüshadan kendilerine kıraat edildikten sonra kendilerine okunanı da tanımamaktadırlar. Bu gevşekliğin sebebi ise sahih olan ya da sahihlikle zayıflık arasında duran bütün hadislerin hadis ilmini bilen imamların cem ettiği câmi türü eserlerde toplanmış ve yazılmış olmasıdır. Her ne kadar bir kısmının kaçırmış olması caiz ise de bu imamların hepsinin birden herhangi bir hadisi kaçırmış olması caiz değildir. Çünkü şeriatin sahibi onun korunmasını garanti etmiştir. O halde kim bugün bu imamlar (a ait kitaplar)ın hiçbirinde bulunmayan bir hadis getirirse bu hadis kabul edilmez. Kim onların bildiği bir hadis getirirse, bugün rivayet etmiş olduğu o hadiste teferrüd etmiş olmaz. O hadis başkasının da rivayet etmiş olması sebebiyle huccet değeri taşır. O hadisi rivayet ve sema’dan kasıt ise hadisin ‘haddesenâ’ ve ‘ahberanâ’ ile müselsel olması ve bu ümmete mahsus olan bu özelliğin kıyamete kadar nebimiz Muhammed (s.a.v.) için şeref olarak kalması içindir.”²⁴⁹ İbnü’s-Salâh, Beyhakî’nin bu sözlerini nakletmek ve bunlara katıldığını bildirmek suretiyle isnadların işlevini yitirdiği dönemin Beyhakî’nin yaşadığı dönem olduğunu açıkça ifade etmiş olmaktadır.

Biz araştırmalarımız neticesinde İbnü’s-Salâh’ın ifadelerinden ve kitaplarındaki uygulamalarından yola çıkarak onun mütekaddim ve müteahhir dönem ile kastının hangi dönem olduğunu tespit ettikten sonra çağdaş araştırmacılardan eş-Şerîf Hâtim b. el-Avnî’nin

²⁴⁸ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 146.

²⁴⁹ el-Beyhakî, *Menâkıbü’ş-Şâfiî*, s. 321; İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 147.

bu konuyu detaylı bir şekilde ele aldığını gördük. el-Avnî, İbnü's-Salâh'ın hadislerle sahih hükmü vermeyi yasakladığı zamanı tespit etmeye çalıştığı araştırmasında onun kendi ifadelerinden yola çıkarak bu zaman dilimini tespit etmiştir. el-Avnî, İbnü's-Salâh'ın hakkında müteahhir ifadesini kullandığı âlimleri tespit ederek onun dördüncü, beşinci ve VI. asırda yaşayan bazı âlimleri müteahhir vasfıyla vasıflandığını ancak bu nitelemeleri belli bağlamlarda ve nisbi olarak kullandığını belirlemiştir. Ona göre İbnü's-Salâh'ın bu nitelemeleri, hadislerle sahih hükmü vermeyi yasakladığı dönemi belirleme amacı taşımamaktadır. Çünkü İbnü's-Salâh, müteahhir diye nitelediği âlimlerin dönemlerinde yaşamış olan diğer pek çok âlimin tashih ve tahsinlerine itibar etmektedir. Öyle ise İbnü's-Salâh'ın sadece bu nitelemelerinden yola çıkılarak hadis tashihi yasakladığı dönemi tespit etmek mümkün değildir. el-Avnî daha sonra İbnü's-Salâh'ın yukarıda alıntılarladığımız sözlerine yer vererek bu sözlerin onun müstakil olarak tashihi yasakladığı dönemin başlangıcının V. asır olduğunu, tashih hakkı verdiği son dönemin ise IV. asır olduğunu açıkça bildirdiğini söylemiştir.²⁵⁰

2.1.2. İbnü's-Salâh'ın “Hadis Cüzleri ve Başka Kitaplar” İfadesi

İbnü's-Salâh'ın söz konusu iddiasında yer alan bir başka ifadesi ise “hadis cüzleri”²⁵¹ ve başka kitaplar” ifadesidir. O, iddiasını “hadis cüzleri ve başka kitaplarda rivayet edilen bir hadis bulunması” üzerine bina etmiştir. Bu durumda öncelikle yapılması gereken onun bu “hadis cüzleri” ve “başka kitaplar” ile neyi kastettiğini belirlemek olmalıdır.

İbnü's-Salâh'ın mutemet ve meşhur kitaplar dediği eserleri iki kısımda mütalaa etmek mümkündür. Birinci kısımda, müelliflerinin sahih hadis tahrir etmeyi kendilerine şart koştuğu kitaplar, ikinci kısımda ise müelliflerin sadece sahih hadis değil, bununla birlikte hasen ve zayıf türü hadislerle de yer verdiği kitaplar bulunmaktadır. İbnü's-Salâh'ın ifadelerinden anlaşıldığına göre *Sahîhayn*'da yer alan hadislerin sıhhat bakımından bir problemi yoktur. Onlar ile ihticâc edilebilir. Hatta İbnü's-Salâh, sahih hadisleri kitabına toplamayı kendisine amaç edinen müelliflerin kitaplarında hadisin sadece bulunmasını bile sıhhat için yeterli görmektedir. Bunun da ötesinde *Sahîhayn* üzerine yapılmış olan istihrâc çalışmalarını da sahih hadis kaynakları arasında göstermektedir.²⁵² Burada bahsettiği kitaplar mutemet ve meşhur diye nitelediği kitaplardır. İbnü's-Salâh bu kitaplardan sahih hadis alınabileceğini söylemektedir.

²⁵⁰ eş-Şerîf Hâtîm b. Ârif el-Avnî, *İzââtün bahsiyye fî ulûmi's-sünneti'n-nebeviyye ve ba'zı'l-mesâilî's-şer'iyye*, Dâru's-samî, Suudi Arabistan, 2007, s. 106-137.

²⁵¹ *Cüz*: Başka anlamlarda da kullanılmakla birlikte genellikle “Bir kişinin rivayet ettiği hadisleri veya bir konudaki hadisleri ihtiva eden hadis kitabı” için kullanılmaktadır. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 51. Bkz. el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 132; Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri*, s. 95.

²⁵² İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 36-37.

İbnü's-Salâh'ın iddiasına konu olan kitaplar kendi ifadesiyle “hadis cüzleri ve başka kitaplar”dır. Fakat bu hadis cüzleri ile herhangi bir zamanda yazılan hadis cüzlerini mi yoksa kendisini de içerisine dahil ettiği müteahhir dönemde yazılmış olan hadis cüzlerini mi kastettiği hususunda görebildiğimiz kadarıyla kendisinden sonraki ulema tarafından meseleyi açıklığa kavuşturacak nitelikte bir açıklama bulunmamaktadır.

İbnü's-Salâh'ın kitabı üzerine ihtisar ya da şerh çalışması yapanların kitaplarını incelediğimiz zaman onların “hadis cüzleri ve başka kitaplar” ifadesinden genel olarak bütün hadis kitaplarını anladıklarını görmekteyiz.

Nevevî, *Mukaddime* üzerine yapmış olduğu iki ihtisar çalışmasında da İbnü's-Salâh'ın cüzler ile neyi kastettiğine dair bir bilgi vermemektedir.²⁵³ İkinci çalışması olan *et-Takrîb*’de “Kim bu zamanda herhangi bir kitapta ya da cüzde isnadı sahih olan bir hadis bulursa...”²⁵⁴ şeklinde genel bir ifade kullanmaktadır. Nevevî'nin bu ifadesi onun, hadis cüzlerini belli bir tür hadis kitabı ile sınırlamadığını göstermektedir.

İrâkî'nin, İbnü's-Salâh'a red bağlamında onun muasırlarının tashih yaptıklarını belirtirken verdiği örneklere baktığımızda da bu durum ortaya çıkmaktadır. O, İbnü's-Salâh'ın muasırlarından Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdülmelik el-Kattân'ın (ö. 628/1231) *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm* isimli eserinde birçok hadisi tashih ettiğini söylemektedir.²⁵⁵ Bu kitap, İbnü'l-Harrât'ın (ö. 582/1186) *el-Ahkâmü'l-vüstâ* isimli kitabında cem ettiği hadislerde İbnü'l-Kattân'ın görmüş olduğu rivayet ve dirayete dair hataları ele aldığı bir kitaptır.²⁵⁶ Dolayısıyla bu kitap, *eczâ* türünden bir kitap değildir.

İrâkî'nin (ö. 806/1404) verdiği diğer bir örnek, Ziyâüddîn Muhammed b. Abdülvahid el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) *el-Muhtâra* isimli eseridir. Bu kitap ise *Sahîhayn* dışında kalan,

²⁵³ Burada bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. İbnü's-Salâh'ın *Risâletün fî vasli'l-belâğâti'l-erbaa fî'l-Muvatta'* isimli risalesini tahkik eden Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Ğumârî “İbnü's-Salâh'ın talebesi Nevevî” ifadesini kullanmıştır. Bu risaleye talik yazan Abdülfettâh Ebû Ğudde ise bunu eleştirerek şöyle demiştir: “Bu hocamızın bir hatasıdır. Çünkü Zehebî'nin *Tezkiratü'l-Huffâz* c. 4 s. 1470'de tercümesinde belirttiği gibi İbnü's-Salâh 643 senesinde vefat etti. Nevevî ise 631 yılında Nevâ'da dünyaya geldi. Daha sonra 649 senesinde Dimaşk'a geldi. Ayrıca hiç kimse Nevevî'nin İbnü's-Salâh'ın talebesi olduğunu zikretmemiştir. Zaten tarihsel olarak bu mümkün değildir. Çünkü Nevevî Dimaşk'a İbnü's-Salâh'ın vefatından altı sene sonra gelmiştir. Bir araya gelmeleri nasıl mümkün olsun?” Abdülfettâh Ebû Ğudde aynı hatayı *Feyzu'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*’nin girişinde Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî'nin de yaptığını söylemiştir. İbnü's-Salâh, *Risâletün fî vasli'l-belâğâti'l-erbaa fî'l-Muvatta'*, II, 935, 1 no'lu dipnot. (Künyesini verdiğimiz bu risale Tâhir el-Cezâîrî'nin *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli ehli'l-eser* isimli kitabının sonunda c. II, s. 912-937 arasında basılmıştır.)

²⁵⁴ en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 28.

²⁵⁵ el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, I, 227.

²⁵⁶ Ünal, İsmail Hakkı, “İbnü'l-Kattân el-Mağribî”, *DİA*, XXI, s. 107.

özellikle müsned, sünen, tabakât ve tarih kitaplarıyla, cüz gibi küçük hacimli eserlerde yer alan sahih hadisleri toplamıştır. Bu eser *Müsned* türünde yazılmıştır.²⁵⁷

Irâkî, iki cüz zikretmiştir. Bunlar Zekiyyüddîn Abdülazim b. Abdülkavî el-Münzirî'nin (ö. 656/1258) “İçerisinde *ğufîra lehû mâ tekaddeme min zenbihî ve mâ teahhar* geçen hadisler”i topladığı cüzü ve Şerafüddîn Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî'nin (ö. 705/1306) zemzem hakkındaki cüzüdür.²⁵⁸

Ayrıca Irâkî, hocası Takiyyüddîn es-Sübkî'nin de (ö. 756/1355) tashih yaptığını söylemiştir.²⁵⁹ es-Sübkî, *Şifâü's-sekâm fî ziyâratî hayri'l-enâm* isimli eserinde bazı hadislerin sahih derecesine yükselebileceğini söylemiştir.²⁶⁰ Bu eser belli bir konu etrafında yazıldığı için cüz olarak isimlendirilmeye uygundur.

Irâkî'nin verdiği örneklerden yola çıkarak, onun İbnü's-Salâh'ın sözleri içerisinde geçen “hadis cüzlerini”, cüzî meseleleri ele alan hadis eserleri olarak algılamadığını ya da “başka kitaplar” ifadesine geniş bir anlam yükleyerek her türlü hadis eserini kastettiğini söylememiz mümkün görünmektedir.

Bu hususta İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) da Nevevî'nin kullandığı ifadeleri aynen tekrar ederek “Kim bu zamanda herhangi bir kitapta ya da cüzde isnadı sahih olan bir hadis bulursa...”²⁶¹ demektedir. Ayrıca İbnü'l-Mülakkın, Irâkî'nin zikrettiği İbnü'l-Kattân, el-Makdisî ve el-Münzirî'nin eserlerini de zikretmiştir. Bu durumda onun da “hadis cüzleri ve başka kitaplar” konusunda Irâkî ile aynı düşünceye sahip olduğunu söylememiz mümkündür.

İbn Hacer'in *en-Nüket*'inde de bu cüzler ve başka kitaplar ile ilgili bir açıklama yer almamaktadır. Bu durum İbn Hacer'in de Irâkî gibi bu meseleyi sadece hadis cüzleri ile kısıtlamadığını ya da “başka kitaplar” ifadesi ile bütün hadis eserlerini kastettiğini söylememizi mümkün kılmaktadır.

Süyûtî ve Sehâvî'nin eserlerinde de hadis cüzleri ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır.

Buraya kadar yapmış olduğumuz incelemelerden ortaya çıkan sonuç şudur: İbnü's-Salâh'ın görüşünü dile getirirken söylemiş olduğu “hadis cüzleri” ve “başka kitaplar” ile kastı

²⁵⁷ Efendioğlu, Mehmet, “Sahih”, *DİA*, XXXV, s. 523.

²⁵⁸ el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, I, 229-230.

²⁵⁹ el-İrâkî, *a.g.e.*, I, 232.

²⁶⁰ es-Sübkî, Ebü'l-Hasen Takiyyüddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm, *Şifâü's-sekâm fî ziyâratî hayri'l-enâm*, 1. bs., thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrü, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2008, s. 100.

²⁶¹ İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*, 1. bs., thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedi', Dâr-u Fevâz, Suudi Arabistan, 1992, I, 54.

Nevevî'den itibaren günümüze kadar İbnü's-Salâh'ın eseri üzerine çalışma yapmış âlimler tarafından belli bir tür hadis kitabı olarak değil bütün hadis eserleri olarak anlaşılmıştır. Görüşlerini incelediğimiz âlimlerin eserlerinde bu konunun sadece “hadis cüzleri” ile sınırlandırılmadığını ya da “başka kitaplar” kelimesine geniş bir anlam yüklenmiş olduğunu görmüş bulunmaktayız. Bu durumda saydığımız âlimler İbnü's-Salah'ın tashih konusunda, sadece *eczâ* türünü değil bütün hadis eserlerini kastettiğini düşünmektedirler. Bu konuda görebildiğimiz kadarıyla en farklı görüş çağdaş araştırmacılardan Hamza el-Melîbârî'ye aittir.

Hamza el-Melîbârî, İbnü's-Salâh'ın burada *eczâ* kelimesi ile bütün hadis kaynaklarını kastetmediğini ileri sürmektedir. Ona göre İbnü's-Salâh, söz konusu hadis cüzleri ile müteahhir âlimlerin, içerisinde âlî isnadlarla işittikleri birtakım hadisleri topladıkları eserleri kastetmektedir.²⁶² el-Melîbârî, İbnü's-Salâh'ın sözünde geçen ‘başka kitaplar’ ile kastının ise *eczâ* tarzında olan *meşîhât*, *esbât*, *fehâris*, *berâmic*²⁶³ vb. türden, içerisinde müteahhir âlimlerin hadisleri âlî ve uzun isnadlarıyla zikrettikleri eserler olduğunu söylemektedir. el-Melîbârî, müsned ve sünenlerin daha meşhur ve yaygın olmasına rağmen İbnü's-Salâh'ın sözünün başında özellikle *eczâ*'yı zikretmesinin sebebinin bu olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁴ İbnü's-Salâh'ın “bütün bu isnadlarda sahih hadisin şartlarından...” ifadesini “*eczâ* ve başka kitaplarda rivayet edilen isnadlar” olarak açıklamaktadır. Ona göre İbnü's-Salâh, hadis tashihi konusunda bütün hadisler hakkında değil, müteahhir dönemde yazılmış cüz vb. kitaplarda yer alan hadisler hakkında konuşmaktadır.²⁶⁵

Bu anlayış, İbnü's-Salâh'a karşı İbn Hacer'in yöneltmiş olduğu bir eleştiriyi de geçersiz kılmaktadır. O eleştiri şudur: İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın bu görüşünün kabul edilmesi halinde, önceki âlimlerin sıhhatine dair açıklama yaptıkları hadisler ile iktifa edilmesi gerektiğini, hakkında mütekaddim âlimler tarafından bir açıklama yapılmamış olan ancak sıhhat şartlarını kendisinde bulunduran hadislerin ise reddedilmesi gerektiğini söylemektedir. İbn Hacer'e göre bu durumda, sahih olmayan pek çok hadisin sahih olduğunu kabul etmek gerekecektir. Çünkü önceki âlimlerin tashih etmiş oldukları birçok hadiste

²⁶² el-Melîbârî, *Tashîhu 'l-hadîs inde 'l-İmâm İbni's-Salâh*, s. 12.

²⁶³ *Meşîhât*, *Meşyeha*: “Bir kimsenin, içinde, kendilerinden hadis almış olduğu hocalarını topladığı veya tek bir hocasından almış olduğu hadisleri topladığı kitabı.” Bkz. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 179; el-Kettânî, *a.g.e.*, s. 298.

Esbât, sebet kelimesinin çoğuludur. Sebet: “Bir kimsenin içinde hocalarının isimlerini, senedlerini, sema' ettiği hadisleri, hadis öğrenimi arkadaşlarının isimlerini yazdığı kayıt defteri.” Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 272.

Fehâris, fihris kelimesinin çoğuludur. Fihris: Başka anlamlarda da kullanılmakla birlikte genellikle “Bir kimsenin, içine, hocalarının isimlerini, senedlerini, hadis rivayetlerini, yazdığı kitapların isimlerini vb. şeyleri yazmış olduğu kitap” için kullanılmaktadır. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 81.

Berâmic, bernâmec kelimesinin çoğuludur. Bernâmec: “Bir kimsenin, içinde, hocalarının isimleri, senedleri, başından geçen olaylar, rivayetler, mektuplaşmalar, şiirler gibi şeyleri toplamış olduğu kayıt defteri, kitabı.” Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 40.

²⁶⁴ el-Melîbârî, *a.g.e.*, s. 12.

²⁶⁵ el-Melîbârî, *a.g.e.*, s. 12.

sonrakiler onları sahih derecesinden aşağıya düşürecek birtakım illetlerin farkına varmışlardır.²⁶⁶ Halbuki el-Melîbârî'nin açıklamasına göre İbnü's-Salâh, önceki dönem kitaplarında bulunmayan sadece müteahhir dönemde yazılmış hadis cüzleri vb. kitaplarda yer alan hadislerin tashihini yasaklamaktadır. O, önceki âlimlerinin kitaplarında sadece birinci dönem isnadlarıyla yer alan hadisler hakkında hüküm vermeyi yasaklamamaktadır.

Ancak el-Melîbârî'nin hadis cüzlerini müteahhir dönemde yazılmış olan cüzler vb. kitaplarla sınırlandırması, Şâkir Zîb Feyyâz el-Hâlide'nin tenkidine uğramıştır. el-Hâlide, el-Melîbârî'nin görüşlerini tenkit sadedinde kaleme aldığı makalesinde ilk olarak, onun hadis cüzlerini İbnü's-Salâh'ın döneminde yazılmış olan hadis cüzleri ile sınırlandırmasını eleştirmiştir. Ona göre İbnü's-Salâh, cüzlerin yazılma zamanına temas etmemiştir. Dolayısıyla hadis cüzleri ile İbnü's-Salâh'ın asıl muradı, rivayet döneminde yazılmış ancak yeteri kadar yaygınlık kazanamamış, bu sebeple de mutemet ve meşhur olamamış kitaplardır. Başka bir ifade ile İbnü's-Salâh iki türlü kitaptan bahsetmiştir: Birincisi, mutemet ve meşhur kitaplardır. İbnü's-Salâh bunu da iki kısma ayırmıştır. Yazarının sahih hadis tahrir etmeyi şart koştuğu kitaplar ve yine mutemet meşhur olup fakat yazarının sahih hadis tahrir etmeyi şart koşmadığı, sahih hadislerle birlikte hasen ve zayıf hadisleri de tahrir ettiği kitaplar. İkincisi ise, hadis cüzleri ve başka kitaplardır. İşte İbnü's-Salâh bu kitapları (hadis cüzleri ve başka kitaplar) mutemet ve meşhur kitapların karşısı olarak zikretmiştir.²⁶⁷

Şâkir Zîb Feyyâz el-Hâlide, meşhur olsun olmasın bütün kitapların İbnü's-Salâh'ın içinde yaşadığı döneme kadar kusurdan hâlî olmayan rivayet sonrası dönem isnadlarıyla geldiğini, ancak *Sahîhayn* ve diğer mutemet ve meşhur kitapların şöhretleri sayesinde tebdîl ve tahrîften korunduğunu, fakat mutemet ve meşhur olmayan diğer kitapların ise yeterli şöhret elde edemedikleri için tebdîl ve tahrîften korunamadığını, İbnü's-Salâh'ın araştırma konusu yapılamaz dediği kitapların bu kitaplar olduğunu söylemektedir. el-Hâlide, İbnü's-Salâh'ın sözünün müteahhir dönemde yazılmış ve mutemet-meşhur kitaplarda yer almayan hadisleri toplayan kitaplar için de geçerli olabileceğini, ancak el-Melîbârî'nin bunları sadece sonraki dönemde yazılan kitaplara hasretmesini uygun görmemektedir. Çünkü cüzler, zaman itibariyle önceki dönem eserlerindendir.²⁶⁸

Cüzlerin, müteahhir dönemde yazılan cüzler olduğu şeklinde el-Melîbârî'nin dile getirdiği düşünceye karşı çıkan el-Hâlide, kendi görüşünü desteklemek için iki gerekçe öne sürmüştür. Birincisi, İbnü's-Salâh'ın bahsettiği mutemet ve meşhur kitapların rivayet dönemi

²⁶⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 270.

²⁶⁷ el-Hâlide, "Ru'yetü'd-Doktor Hamza el-Melîbârî li tashîhi'l ehâdîsi ve tahsînihâ inde İbni's-Salâh dirâse nakdiyye", s. 165-166.

²⁶⁸ el-Hâlide, *a.g.m.*, s. 166.

mahsülü eserler olması -ki bu durumda en uygun olan cüzlerin de rivayet döneminde yazılmış cüzler olmasıdır- ikincisi, İbnü's-Salâh'ın “bu asırlarda” sözünün, cüzlerin yazım zamanı ile değil, hadislerle hüküm vermeyi yasakladığı zaman ile ilgili olmasıdır.²⁶⁹

Burada el-Hâlîde'nin düşmüş olduğu bir çelişkiden bahsetmekte fayda vardır. el-Hâlîde makalesinde İbn Hacer'in, İbnü's-Salâh'a yönelttiği bir eleştiriyi şu şekilde nakletmektedir: “Mutemet-meşhur sünnet kitapları ve muteber âlimlerin tashihleri İbnü's-Salâh'ın dönemine -onun görüşüne göre- kusurdan hali olmayan ikinci dönem isnadları ile nakledilmiştir. Biz âlimlerin bu tashihlerini, bu uzun isnadlar sayesinde kabul edip gerek isnad ve gerek metin yönüyle tashif ve hatadan hali olarak hadislerine itimat ediyorsak, onların hakkında hüküm vermedikleri hadisleri de incelemeye tabi kılalım ve bu hadislerle uygun hükümler verelim.”²⁷⁰ Burada el-Hâlîde, İbn Hacer'in görüşüne katılmakta ve kitaplarda yer alan tashihlerin sıhhatli bir şekilde bize aktarımını sağlayan bu ikinci döneme ait uzun isnadların, aynı zamanda hakkında hüküm verilmeyen hadisler için de kullanılması gerektiğini söylemektedir. Halbuki el-Hâlîde'nin kendisi, makalenin ilerleyen bölümlerinde İbnü's-Salâh'ın kitabın şöhretine büyük ehemmiyet atfettiğini ve bu şöhrete kitabın içerisinde aktarılan sened, metin ve âlimlerin sözlerinden oluşan ilmî maddenin selameti için esas rol verdiğini söylemektedir. Daha da ötesi İbnü's-Salâh'ın bilgilerin ispatı konusunda kitabın şöhretini isnada öncelediğini ve onun sözünden meşhur kitabın şöhreti sebebiyle isnadlara ihtiyaç duymayacağını açıkça anlaşıldığını söylemektedir.²⁷¹ el-Hâlîde'nin, İbnü's-Salâh'ın kitapların şöhretini isnada öncelediğini, hatta -onun sözlerinden anlaşıldığına göre- bu kitapların isnada ihtiyaç duymadığını tespit ve kabul etmesine rağmen İbn Hacer'in, İbnü's-Salâh'a isnad bağlamında yönelttiği eleştiriye katılması çelişkili bir durum arz etmektedir. Kanaatimize göre bizzat el-Hâlîde'nin, İbnü's-Salâh'ın şöhreti öncelediği ve isnada gerek bırakmadığı yönündeki tespiti, İbn Hacer'in bahse konu tenkidini geçersiz kılmaktadır. Nitekim İbnü's-Salâh'ın kendisi mutemet ve meşhur kitaplardaki bilgilerin tağyîr ve tahrîften korunmuşluğunu “şöhretinden dolayı” kaydıyla açıklamaktadır.²⁷²

Kanaatimize göre İbnü's-Salâh'ın hadis cüzleri ve başka kitaplar ile kastı el-Melîbârî'nin de belirttiği gibi onun kendi döneminde kaleme alınmış olan hadis cüzleri vb. kitaplardır. Zira İbnü's-Salâh'a göre bu dönemde isnadlar işlevini yitirmiş, hadislerin sıhhatini belirlemede önceki dönemde yerine getirdiği fonksiyonu yerine getiremez hale gelmiştir. Şu halde onun döneminde yazılan eserlerde yer alan bu isnadlara itibar ederek önceki dönem

²⁶⁹ el-Hâlîde, “Ru'yetü'd-Doktor Hamza el-Melîbârî li tashîhi'l ehâdisi ve tahsînihâ inde İbni's-Salâh dirâse nakdiye”, s. 166.

²⁷⁰ el-Hâlîde, *a.g.m.*, s. 164. İbn Hacer'in bu eleştirisi için bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, s. 271.

²⁷¹ el-Hâlîde, *a.g.m.*, s. 166-167.

²⁷² İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 31.

kitaplarında o dönemin isnadlarıyla yer almamış ve bize kadar tağyir, tebdil ve tahriften korunacak bir şöhretle gelmemiş kitaplardaki hadisleri tashih etmek mümkün değildir. Ancak el-Hâlîde'nin belirttiği gibi önceki dönemde yazılmış ama yeterli şöhreti yakalayamamış kitapların kastedilmesi de imkan dahilindedir. Bu kitaplar bize tahrif ve tebdilden korunduğunu gösterecek şekilde bir güven verdikten sonra onların içerisinde yer alan hadislerin tashihi mümkündür. Çünkü İbnü's-Salâh *Mukaddime*'sinde vicâde ile ilgili hükümlerin geçerliliğini o hadis hocasının yazısı ya da kitabı olduğundan emin olunması kaydı ile kayıtlamaktadır.²⁷³ Onun bu şekilde kayıtlaması, güven hasıl olduktan sonra bu eserlerde yer alan hadislerin tashihini mümkün gördüğünü göstermektedir. Bu durumda bir kimse önceki dönemden bir âlime ait olan bir kitap bulsa, kitabın o muhaddise ait olduğundan ve içerisindeki bilgilerin tebdil, tağyir, tahrif ve tashiften korunduğundan emin olduktan sonra o hadisleri tashih ya da taz'îf etmesine bir engel bulunmamaktadır. İbnü's-Salâh'ın mesela “Ebû Bekr el-Hatîb el-Hâfız (el-Bağdâdî) besmeleyi açıktan okumayı ispat hakkında yazmış olduğu kitabında bu hadis ile ihticâc etti ve bu hadisi makbul birçok vecihten rivayet etti”²⁷⁴ sözü çok meşhur olmasa da önceki dönemde yazılmış ve içerisindeki bilgilerin tağyir, tebdil ve tahriften korunarak nakledildiği kitaplara itimat ettiğini göstermektedir.

Ayrıca İbnü's-Salâh, önceki döneme ait isnadların yalnızca isnad silsilesini devam ettirmek için olduğunu söylememektedir. O, bunu sonraki dönem isnadları için söylemektedir. Onun, “Bizim asrımızda ve bizden önceki asırların çoğundaki muttasıl isnadlarla yapılan rivayetin amacı, rivayet edilen hadisleri söz konusu isnadlarla ispat etmek değildir”²⁷⁵ ve “İnsanlar sonraki asırlarda, bizim hadis ravilerinde ve hocalarında açıkladığımız şartların hepsini birden dikkate almaktan yüz çevirdiler”²⁷⁶ sözlerinden de bu husus anlaşılmaktadır.

2.1.3. İbnü's-Salâh'ın “Mutemet ve Meşhur Kitaplar” İfadesi

İbnü's-Salah, araştırma konumuz olan sözleri içerisinde sahih hadisin, hadis imamlarının mutemet ve meşhur eserlerinden elde edilebileceğini söylemiştir. Bu konuyla ilgili bazı sözleri şöyledir:

“Öyleyse sahih ve hasen hadisi tanımada sonuç olarak hadis imamlarının şöhretinden dolayı tağyir ve tahrife uğramadığından emin olduğumuz mutemet ve meşhur eserlerindeki açıklamalarına itimat etmek gereklidir.”²⁷⁷

²⁷³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 185.

²⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, II, 102-103.

²⁷⁵ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, 115.

²⁷⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 146.

²⁷⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 30-31.

Yedinci faidede şöyle demektedir: “Sahih hadisi bilme konusu imamların sahih hadisi açıklamayı şart koştukları eserlerinde tahrir ettikleri hadislerle bağlı olduğuna göre...”²⁷⁸

Sekizinci faidede şöyle demektedir: “Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden içinde bulunduğumuz zamanda sahih ve hasen hadisi bilme yolunun *Sahihayn*’a ve diğer güvenilir kitaplara müracaat etmeye bağlı olduğu anlaşıldığına göre...”²⁷⁹

İbnü’s-Salâh’ın yukarıdaki sözlerinin içerisinde geçen mutemet ve meşhur kitapların hangi kitaplar olduğunu yine kendi kitabının içerisinde bulmak mümkündür. İbnü’s-Salâh şöyle demektedir: “*Sahihayn*’da bulunan hadislerden daha fazla sahih hadis bulmak isteyen kişi, Ebû Dâvud es-Sicistânî, (ö. 275/889) Ebû İsmâ et-Tirmizî, (ö. 279/892) Ebû Abdurrahman en-Nesâî, (ö. 303/915) Ebû Bekir b. Huzeyme, (ö. 311/924) Ebu’l-Hasen ed-Dârakutnî (ö. 385/995) vb. hadis imamlarının mutemet ve meşhur eserlerinde sahih olduğuna dair açıklama yapılmış hadisleri alır. Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve bunlar gibi kitabında sahih ve başka türden hadisleri toplayanların kitaplarında bu hadislerin sadece bulunması yeterli değildir. İbn Huzeyme gibi sahih türü hadisleri toplamayı şart koşanların kitabında bulunması ise yeterlidir.”²⁸⁰ Ebû Avâne el-İsferâînî, (ö. 316/929)²⁸¹ Ebû Bekr el-İsmâîlî, (ö.371/982) Ebû Bekr el-Berkânî’nin (ö. 425/1034) kitapları gibi *Sahihayn*’da yer alan birçok hadisi şerh eden ya da hazfedileni tamamlayan Buhârî ve Müslim’in kitabı üzerine yapılmış tahrir çalışmalarında bulunan hadisler de böyledir. Bu tarz hadislerin çoğu Ebû Abdullah el-Humeydî’nin (ö. 488/1095) *el-Cem’ beyne’s-Sahihayn*’ında mevcuttur.”²⁸²

İbnü’s-Salâh, Hâkim’in *Müstedrek*’ine özellikle yer vermiş ve onunla ilgili birtakım açıklamalar da bulunmuştur. “Hâkim Ebû Abdullah el-Hâfız, *Sahihayn*’da bulunan sahih hadis sayısının artması konusuna özel bir ihtimam göstermiş, *el-Müstedrek* ismini verdiği bir

²⁷⁸ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 47.

²⁷⁹ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 50.

²⁸⁰ İbnü’s-Salâh’ın sahih hadis toplamayı kendisine şart edinen müelliflerin kitaplarında hadisın sadece bulunmasını, o hadisın sıhhati için yeterli görmesi, Abdülfettâh Ebû Ğudde (ö. 1997) tarafından eleştirilmiştir. Abdülfettâh Ebû Ğudde, İbnü’s-Salâh’ın kendisinin kitabında, Hâkim’in (ö. 405/1014) hadise sahih hükmü vermede mütesahil olup İbn Hibbân’ın da (ö. 354/965) bu hususta Hâkim’e yakın olduğunu söylediğini, bu sebeple İbnü’s-Salâh’ın “İbn Huzeyme (ö. 311/924) gibi kitabında sadece sahih hadis toplamayı kendisine şart koşan âlimlerin kitabında” bulunan hadislerle genel olarak kesin bir sıhhat hükmü vermesinin caiz olmayacağını söylemektedir. Ayrıca bu kitapların müellifleri kitaplarında her ne kadar sahih hadisi şart koşmuşlarsa da kitapları münekkid âlimler nezdinde yaygınlık kazanmamış, kütüb-ü sitte gibi bir incelemeye tabi tutulmamış, içerisindeki sahih hadislerin sahihliği kabul edilen ya da edilmeyeni açıklanmamıştır. Dolayısıyla Abdülfettâh Ebû Ğudde, İbnü’s-Salâh’ın bu şekilde genel bir ifade kullanmasının kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Bunun yanı sıra İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) *el-Mevzûât* isimli kitabına İbn Huzeyme ve İbn Hibbân’ın kitaplarından birçok hadisi aldığını da ifade etmiştir. el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 144-145. (Abdülfettâh Ebû Ğudde’nin 3 nolu dipnotu)

²⁸¹ İbnü’s-Salâh’ın *Mukaddime*’sini tahkik eden Abdullah el-Minşâvî, Ebû Avâne el-İsferâînî’nin biyografisini verdiği 36. sayfanın 3 numaralı dipnotunda, Ebû Avâne el-İsferâînî yerine sehven aynı künyeye sahip Ebû Avâne Vaddâh b. Abdillâh el-Vâsıtî (ö. 176/792)’nin biyografisini vermiştir. el-Vâsıtî, Buhârî ve Müslim’den çok önce vefat ettiği için onların kitabı üzerine tahrir çalışması yapmış olması mümkün değildir. Bkz. İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 36.

²⁸² İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 35-38.

kitap cem etmiştir. Bu kitabına *Sahihayn*'da yer almayan ancak Buhârî ve Müslim'den her ikisinin şartına ya da sadece Buhârî veya sadece Müslim'in şartına uygun gördüğü veya ikisinden birinin şartına uygun olmasa da kendi icthadı neticesinde sahih olduğuna hüküm verdiği hadisleri koymuştur. Hâkim, sahih hadisin şartları konusunda geniş adımlı, hadise sahih hükmü vermede mütesahildir. O halde Hâkim ile ilgili orta bir yol izlememiz ve şöyle dememiz en uygun olanıdır. Hâkim'in sıhhatine hüküm verdiği fakat diğer imamlardan böyle bir hüküm bulamadığımız hadisler sahih hadis kategorisinden değilse bile hasen hadis kategorisindedir. Onlarla ihticâc edilir, amel de edilir. Ancak zayıf olduğunu gösteren bir illet ortaya çıkarsa o zaman amel edilmez. Bu hususta Ebû Hâtim b. Hibbân el-Büstî de Hâkim'e yakındır.²⁸³

Zekeriyyâ el-Ensârî, (ö. 926/1520) Hâkim'in sahih hükmü vermede yalnız kaldığı merdud kategorisinden olmayan sahih ile hasen arasında bulunan hadislere İbnü's-Salâh'ın hasen hükmü vermesini mutlak değil ihtiyatî olduğu şeklinde yorumlamaktadır.²⁸⁴

İbnü's-Salâh, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'i ve Beğavî'nin *Şerhu's-sünne*'sini de sahih hadis içeren kaynaklardan kabul etmektedir.²⁸⁵

İbnü's-Salâh'ın bu ifadeleri, bizim araştırmamıza konu ettiğimiz cümlelerinde mücmel olarak yer alan mutemet ve meşhur kitapların hangi kitaplar olduğuna dair örnekler içermektedir.

Ancak Zerkeşî (ö. 794/1392) hadise sahih hükmü verebilmek için “hadis imamlarının kendi mutemet ve meşhur eserlerinden birinde sahih olduğuna dair açıklama yapılmış” olmasını şart olarak görmemektedir. Bilakis kendi eserlerinin dışında da olsa bir hadise sahih hükmü verdikleri sabit olursa ya da Yahya b. Maîn, (ö.233/848) Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49) vb. gibi eserleri meşhur olmayan mütekaddim imamlardan biri herhangi bir hadisi tashih ederlerse bunun da o hadise sahih hükmü verebilmek için yeterli olacağını söylemektedir.²⁸⁶

Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) bu konuda Irâkî, (ö. 806/1404) İbnü'l-Vezîr, (ö. 840/1436) Zekeriyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) ve San'ânî'nin (ö. 1182/1768) de iştirak ettikleri gözükmektedir.²⁸⁷ Sırasıyla bu âlimlerin görüşleri şöyledir.

²⁸³ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 38-39.

²⁸⁴ el-Ensârî, Zeynüddîn Ebû Yahya Zekeriyya b. Muhammed b. Zekeriyya es-Süneykî, *Fethu'l-bâkî bi şerh-i Elfıyyeti'l-İrâkî*, thk. Abdüllatif el-Hümeym, Mâhir Yâsin Fahl, Dâru'l-kütübî'l-ilmıyye, Beyrut, 2002, I, 116.

²⁸⁵ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 40-41.

²⁸⁶ ez-Zerkeşî, Bedruddîn Ebu Abdullah, Muhammed b. Cemalüddîn Abdullah b. Bahadır, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynü'l-Âbidin b. Muhammed Bilâfüreyc, Edvâu's-selef, Riyad, 1998, I, 194-195.

²⁸⁷ el-İrâkî, *Şerhu't-Tefsîr ve't-Tezkira*, I, 118-119; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 60.

İrâkî, *Sahîhayn*’da bulunanlardan daha fazla sahih hadis bulmak için İbnü’s-Salâh’ın şart olarak öne sürdüğü muteber ve meşhur kitaplarında açıklama yapmalarının şart olmadığını, Yahya b. Maîn, ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin *Sûâlât*’ında dahi onlar bir hadisin sahih olduğuna dair açıklama yapmışlarsa hadisin sıhhati konusunda bunun yeterli olacağını söylemektedir. Doğal olarak bu tashihin, sahih bir isnadla sahibine ulaşmasını da şart görmektedir. İbnü’s-Salâh’ın hadisin sıhhatini, mütekaddim âlimlerin meşhur kitaplarında sıhhat açıklaması yapmış olmalarına bağlamasını ise onun “sonraki asırlarda hiç kimsenin tashih yetkisi olmadığı” inancından kaynaklandığını, böyle olunca da sahih bir isnadın, hadisin sahih olması noktasında yeterli olmadığı gibi yapılmış olan bir “tashih işleminin” varlığını ispat noktasında da yeterli olmayacağını söylediğini fakat İbnü’s-Salâh’ın bu tercihi Nevevî ve diğer ehl-i hadisin muhalefet ettiğini, ayrıca uygulamanında bunun aksi istikamette olduğunu söylemiştir.²⁸⁸

İbnü’l-Vezîr, İrâkî’den nakilde bulunarak sahih bir tarikle olduktan sonra kendi eserlerinin dışında bir yerde ya da eseri meşhur olmayan âlimlerden birisi hadisi tashih etse buralardan sahih hadis alınabileceğini söylemiştir. İrâkî, İbnü’s-Salâh’ın meşhur olan eserler dışında bir yerde hadisi tashih eden kişiye kadar olan senedin sıhhatine itimat etmediğini söylemektedir.²⁸⁹

Zekerıyyâ el-Ensârî, daha fazla sahih hadisin bulunabileceği yerleri zikrederken Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, Dârakutnî, Hattâbî, Beyhakî gibi güvenilir imamların meşhur olan ya da olmayan eserlerinden alınabileceğini, ya da Yahya b. Saîd el-Kattân, (ö. 198/813) İbn Maîn (ö. 233/848) gibi meşhur bir eseri olmayan imamların açıklama yaptıkları yerlerden alınabileceğini söylemektedir.²⁹⁰

San’ânî de hadisin sahih vasfını kazanabilmesinin mutemet imamların onun sahih olduğunu haber vermesine bağlı olduğunu, hadisin o imamların eserinde ya da başka bir yerde bulunmasının bu noktada bir tesirinin olmadığını dile getirmektedir. San’ânî, herhangi bir imamdaki bir hadis hakkında sahih hükmü vermek sabit olmuşsa, onun bir eserinin olması ya da olmamasının hadisin sıhhatine tesir etmeyeceğini, çünkü haber-i âhâdın böyle bir şartının bulunmadığını söylemektedir. San’ânî, İbnü’s-Salâh’ın “hadis imamlarının kendi musannefâtı” ile kayıtlamasının ihtirâzî bir kayıt değil hadisleri tashih eden imamların söz konusu tashih işlemini çoğunlukla kendi eserlerinde yaptığı için vakiî bir kayıt olduğunu düşünmektedir.²⁹¹ Yani San’ânî, İbnü’s-Salâh’ın burada sahih ve hasen hadisi bilme konusunda hadis imamlarının mutemet ve meşhur eserlerinde bulunması gerektiğini

²⁸⁸ el-İrâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, I, 242.

²⁸⁹ el-Yemânî, *Tenkîhu’l-enzâr*, I, 62-63.

²⁹⁰ el-Ensârî, *Fethu’l-bâkî*, I, 114-115.

²⁹¹ es-San’ânî, *Tavdîhu’l-efkâr*, I, 63.

söylemesinin aslında bir şart olarak değil bir durum tespiti olarak algılanması gerektiği görüşündedir. Bunu mevcut durumun genelde böyle olduğunun aktarılması olarak algılamaktadır.

İbn Kesîr ise (ö. 774/1373) Ebû Nuaym el-İsbahânî, (ö. 430/1038) İbn Huzeyme, İbn Hibbân el-Büstî gibi âlimlerin *Sahih* 'lerine ilave olarak, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* 'ini, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr* ve *el-Mu'cemü'l-Evsat* 'ını, Ebû Ya'lâ (ö. 307/919) ve Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned* 'lerini de ilave etmektedir.²⁹²

Açıklamalardan anlaşıldığına göre İbnü's-Salâh'ın sahih hadisin bulunabileceği yerleri söylerken kullanmış olduğu "hadis imamlarının kendi mutemet ve meşhur eserlerinde açıklama yapmış olmaları" sözleri âlimler tarafından bir şart olarak öne sürüldüğü gerekçesiyle kabul edilmemiş, kendi eserleri dışında açıklama yapmış olduğu sabit olsa bunun da yeterli olacağı söylenmiştir. Ancak bizce San'ânî'nin de belirttiği gibi İbnü's-Salâh burada kendi eserlerinde açıklama yapmış olmalarını bir şart olarak öne sürmemekte, mevcut durumun genelde böyle olduğunu haber vermektedir.

Kanaatimize göre İbnü's-Salâh'ın mutemet ve meşhur diye nitelediği ve bazı örneklerini zikrettiği eserler, içerisindeki ilmi maddenin değiştirilmeden aktarılageldiği noktasında yeterli güveni veren ve önceki dönemde yaşayan hadis imamlarına ait kitaplardır. Bu noktada İbnü's-Salâh, belli bir dönemden sonra isnadın işlevini yitirdiğini ve işlevini yitirmiş bu isnadlara dayanarak tashih, tahsin ve taz'îf yapılamayacağını söylemektedir. Bu durumda mütekaddim dönemde yazılmış olan eserlerin içerisindeki bilgilere itimat etmek, ancak o kitabın içerisindeki bilgilerin tebdil, tağyir ve tahrife uğramadan sonraki döneme aktarıldığını bilmek ile mümkündür. Bunun yolu ise söz konusu kitapların nakledildiği isnadları incelemek değil, kitapların sahip olduğu şöhrete itibar etmektir. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi ona göre bu dönemde isnadların zikredilmesiyle hadislerin tashihi amacı güdülmemekte, söz konusu isnadlar teberrük ve şeref vesilesi olarak kabul edilmektedir.²⁹³

Ayrıca yukarıda İbnü's-Salâh'ın isnadın işlevini yitirdiğini düşündüğü dönemin Beyhakî, Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Abdilberr'in dönemi olduğunu ifade etmiştik. Onun isimleri geçen âlimlerin tashihlerine itimat etmesi bize, mutemet ve meşhur kitaplar ifadesi ile bu âlimlerin döneminden önceki hadis imamlarının yazdığı ve içerisindeki bilgilerin değiştirilmediği noktasında yeterli şöhreti yakalamış kitapları kastettiğini bildirmektedir. Bu durumda İbnü's-Salâh, söz konusu dönemden önce yazılmış fakat yeterli şöhreti

²⁹² İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 49-51.

²⁹³ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 115.

yakalayamamış kitaplarda bulunan hadislerin (şayet mutemet ve meşhur diğer kitaplarda bulunmuyorsa) tashih ve tahsin edilemeyeceği görüşündedir. Çünkü ona göre bu kitaplar, her ne kadar isnadın işlevini yitirmediği dönemde yazılmış olsalar da içindeki bilgilerin değiştirilmediğine dair bir güven vermemektedir.

2.1.4. Hadisler Hakkında Mütevatir, Zayıf ve Mevzu Hükmü Verme Meselesi

İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerine çalışma yapan âlimlerin kitaplarını, hadis usulüne dair yapılmış diğer müstakil eserleri ve modern dönemde bu meseleye temas eden çalışmaları incelediğimizde İbnü's-Salâh'ın hadislere sahih ve hasen hükmü vermeyi yasakladığı gibi aynı şekilde zayıf hükmü vermeyi de yasakladığı bilgisi ile karşılaşmaktayız.

Sehâvî, hocası İbn Hacer'den İbnü's-Salâh'ın taz'îf noktasındaki görüşünün tashih ve tahsin noktasındaki görüşü ile aynı olduğu bilgisini naklederek şöyle demektedir: “İbnü's-Salâh'ın sözünün zahirinden anlaşılan hocamızın (İbn Hacer) dediği gibi maktûbun sonundaki tenbihlerin ilkinde geleceği üzere taz'îf hakkındaki hükmün de aynı olduğudur.”²⁹⁴

Ayrıca İbn Hacer bu konuda şöyle demektedir. “Ehliyet sahibi gayretli bir hafız, ictihad mertebesine ulaşır, bütün gayretini o metnin bulunabileceği yerlerden araştırmak için sarf eder ve metni sadece o zayıf olan tarikten bulabilirse zann-ı galibine dayanarak o hadisin zayıf olduğuna dair hüküm vermesine ne gibi bir engel olabilir. Aynı şekilde hadis imamlarından birinin falan kişinin o hadiste teferrüd ettiğine dair kesin bir sözü bulunursa ve müteahhir âlim, bahsi geçen kişinin (hadisin sıhhatine) zarar verecek şekilde zayıf olduğunu bilirse o hadise zayıf hükmü vermesine ne gibi bir engel olabilir. Görünen o ki İbnü's-Salâh, müteahhir ulemanın hadise layık olduğu hükmü verme konusunda müstakil hareket etmesinin imkânsız olması meselesinde kendi koyduğu kuralı takip etti. İzah ettiğimiz gibi doğru olan bunun aksidir.”²⁹⁵

Bu ifadelerinden anlaşıldığına göre İbn Hacer, (ö. 852/1449) hadislerin taz'îfi meselesini, tashih ve tahsini meselesinden ayırmamaktadır. Ona göre, hakkında hüküm bulunmayan bir hadis için gerekli incelemeler yapıldıktan sonra sahih ya da hasen hükmü vermek ile zayıf hükmü vermek arasında hiçbir fark yoktur. Yani İbn Hacer'e göre İbnü's-Salâh, hadislere zayıf hükmü vermeyi de yasaklamaktadır. İzah edeceğimiz gibi bizce İbnü's-Salâh şayet hadis önceki dönem isnadları ile gelmişse İbn Hacer'in bahsettiği durumlarda hadis hakkında herhangi bir hüküm vermeyi yasaklamamaktadır.

²⁹⁴ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, s. 78; es-Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb ve't-teysîr li ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, 2. bs., thk. Ali b. Ahmed el-Kendî el-Merd, ed-Dâru'l-eseriyye, Ammân, 2008, s. 61.

²⁹⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 887; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 150.

Sehâvî'nin (ö. 902/1497) İbnü's-Salâh'ın sözlerinin zahirinden taz'îf meselesindeki hükmünün de aynı olduğunun anlaşıldığını söylediğini yukarıda zikretmiştik.²⁹⁶ Yani Sehâvî'ye göre de İbnü's-Salâh, hadislere zayıf hükmü vermeyi de yasaklamaktadır.

Süyûtî, (ö. 911/1505) “Özetle İbnü's-Salâh, ehliyetleri zayıf olduğu için bu zamanlarda yaşayan kimselere tashih, tahsin ve taz'îf kapısını kapamıştır” demektedir. Süyûtî bu sözlerinin devamında İbnü's-Salâh'ın hadise mevzu hükmü vermeyi de yasakladığını söylemektedir. Ancak hadise mevzu hükmü vermenin yasaklanması durumunda, hadis uydurma faaliyetine devam eden kimselerin uydurabilecekleri hadislere de mevzu hükmü vermek yasaklanmış olacaktır. O, muhtemelen böyle bir düşünceden dolayı kıssacıların uydurmuş olduğu üslubunda bozukluk bulunan uzun hadisler veya akla ya da icma'a aykırılık bulunan hadisler gibi uydurma olduğu açık hadislere mevzu hükmü verilebileceğini söylemektedir.²⁹⁷

Süyûtî, güvenilir tarikleri olduktan sonra bir hadise mütevatir ya da meşhur hükmü vermenin yasak olamayacağını; ferd, aziz ve garip hükmü vermede ise daha fazla tevakkuf edilmesi gerektiğini söylemektedir.²⁹⁸ Zira hadise ferd, aziz ya da garip hükmü verebilmek o hadisin başka hiçbir tarikinin bulunmadığını bilmek ile mümkündür. Bu ise uzun araştırma ve inceleme sayesinde olabilir.

İrâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiyye*'sine şerh yazan Zakeriya el-Ensârî, (ö. 926/1520) İbnü's-Salâh'ın tashih, tahsin ve taz'îf arasında bir ayırım gözetmediği görüşündedir.²⁹⁹ Ali el-Kârî ve el-Emîr es-San'ânî de İbnü's-Salâh'ın hadis taz'îfini yasakladığını söylemektedir.³⁰⁰

Tahir el-Cezâîrî, (ö. 1920) “İbnü's-Salâh, tashih ve tahsin kapısını kapattığı gibi aynı şekilde taz'îf kapısını da kapatmıştır” demektedir. Ancak el-Cezâîrî, bunun yanı sıra İbnü's-Salâh'ın Hâkim'in *Müstedrek*'ini değerlendirirken “Hâkim'in sıhhatine hükmettiği fakat başka imamların tashihini bulamadığımız hadisler sahih türünden değilse bile hasen türündendir. Ancak zayıf olmasını gerektiren bir illet ortaya çıkarsa zayıflığına hükmedilir”³⁰¹ sözlerinden yola çıkarak bir taraftan kapıyı tam olarak kapatırken, diğer taraftan küçük bir aralık bıraktığını söylemektedir. Çünkü “zayıflığını gerektiren bir illet ortaya çıkarsa” sözü, söz konusu illetin mütekaddim âlimlerden hiçbiri onu açıklamasa da müteahhir âlimin araştırma ve incelemesi sonucu ortaya çıkması durumunu da kapsamaktadır. el-Cezâîrî,

²⁹⁶ es-Sehâvî, *a.g.e.*, I, s. 78; es-Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, s. 61.

²⁹⁷ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 117; es-Süyûtî, *el-Bahru'llezî zehar*, II, 875.

²⁹⁸ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 117; es-Süyûtî, *el-Bahru'llezî zehar*, II, 875-876

²⁹⁹ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, I, 125.

³⁰⁰ Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultan, Muhammed el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, 1. bs., Dâru'l-fikr, Beyrut, 2002, I, 49; es-San'ânî, *İrşâdü'n-nükkâd*, s. 84-86.

³⁰¹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 39.

İbnü's-Salâh'ın taz'îfe, tashih ve tahsinden daha yakın durduğu görüşündedir.³⁰² Bu yönüyle Tahir el-Cezâirî, İbnü's-Salâh'ın kitabının diğer bölümlerinde hadisler hakkında araştırma yapılabileceğini bildiren bazı cümleler bulunduğunu ve aslında hadis taz'îfini tam olarak yasaklamadığını söylemiş olmaktadır.

Abdurrezzâk b. Halîfe eş-Şâycî, hadislerin tashih ve tahsinine taz'îfin hatta hadislere mevzu hükmü vermenin de eklenmesi gerektiği görüşündedir. eş-Şâycî, zayıf hadisleri tanımamızı sağlayan esaslar ile sahih ve hasen hadisi tanımamızı sağlayan esasların aynı olduğunu, o halde tashih ve tahsin meselesine hadislerin taz'îfinin de ilave edilmesi gerektiğini belirtmektedir.³⁰³ Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî de İbnü's-Salâh'ın hadislere zayıf hükmü vermeyi yasakladığını söylemektedir.³⁰⁴

İbnü's-Salâh'ın hadislere zayıf hükmü vermeyi yasakladığı görüşü, ismi geçen âlimlerden başka ülkemizde de genel kabul gören görüştür. H. Musa Bağcı, İbnü's-Salâh'ın hadis taz'îfini de yasakladığını söylemektedir.³⁰⁵ Kadir Gürler ve Abdullah Aydın'ı da İbnü's-Salâh'ın hadis taz'îfini yasakladığı görüşündedir.³⁰⁶

Biraz sonra kaydedeceğimiz delillerden dolayı İbnü's-Salâh'ın hadislere zayıf hükmü vermeyi yasakladığı görüşüne katılmadığımızı belirtmek isteriz. Çünkü İbnü's-Salâh, bahse konu sözlerinde sahih ve hasen hadisten söz etmektedir. Her ne kadar gerek sahih gerek hasen gerek zayıf olsun bütün hadislerin bilinmesi aynı şartlara bağlı ise de İbnü's-Salâh burada herhangi bir hükme medar teşkil edebilecek seviyede olan hadislerden bahsetmektedir. O, burada hadislere zayıf hükmü vermeyi konu edinmemektedir. Dolayısıyla sonraki dönemlerde de mesela isnadlı olmayan ya da önceki kitaplarda hiçbir şekilde yer almamış bir hadise İbnü's-Salâh'ın zayıf hükmü verdiğinde ve vereceğinde hiç kuşku yoktur. Bu ise onun hadislere zayıf hükmü vermeyi yasaklamadığını göstermektedir. Bu görüşlerin İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin bütüncül olarak incelenmeden ve uygulamaya yönelik kitapları araştırılmadan sadece usul kitabında yer alan zikrettiğimiz paragrafın yorumlanması neticesinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu ise İbnü's-Salâh'ın söylemediği şeyleri ona söyletme sonucunu doğurmuştur.

³⁰² Tahir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, I, 380-381.

³⁰³ eş-Şâycî, *Mes'ele't-t-tashih*, s. 16, 41.

³⁰⁴ Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *a.g.e.*, s. 41.

³⁰⁵ Bağcı, "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", s. 550, 551, 553, 555, 559, 560; Bağcı, H. Musa, "el-Kutubu's-Sitte Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Otoritesini Oluşturan Faktörler", *İslâmî İlimler Dergisi*, sy: 2, 2007, s. 135.

³⁰⁶ Gürler, "İctihat ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Senet Açısından Hadislerin Sıhhati Meselesi -el-Emîr es-Sanânî'nin İrşâdî'n-nükkâd ilâ Teysîri'l-İctihâd'ı Özelinde-", s. 62; Aydın'ı, "Hadislerin Değerlendirilmesi", s. 31.

İbnü's-Salâh, âlimler arasında sahih olan ya da sahihlik ile zayıflık arasında bulunan (hasen) hadislerin tamamının hadis imamlarının cem ettiği cevâmî' türü eserlerde toplanmış ve yazılmış olduğu yönünde bir kanaat oluştuğunu söylemekte, bir kısmının bazı hadisleri kaçırmış olması mümkünse de hepsinden bir hadisin kaçmış olmasını, şeriatin sahibi onun korunmasını garanti ettiği için caiz görmemektedir.³⁰⁷ Görüldüğü gibi İbnü's-Salâh burada zayıf türünden olan bütün hadislerin değil, sahih ve hasen türü hadislerin önceki eserlerde kayıtlı olduğundan söz etmektedir. Bu durum, onun hadislerin taz'îfine yönelik çalışmaları yasaklamadığını göstermektedir.

İbnü's-Salâh'ın kitaplarındaki uygulamaları incelendiğinde de bu husus açıkça ortaya çıkmaktadır. Onun pek çok hadise zayıf ya da mevzu hükmü verdiği görülmektedir. Burada bazı örnekler vermek istiyoruz:

“Enbiyâdan her birinin ayağının üzerinde Allah'ın velilerinden bir veli vardır” sözünün Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ait olup olmadığı kendisine sorulunca “Bu hadis sabit değildir” şeklinde cevap vermiştir.³⁰⁸

Gazzâlî'nin zikrettiği “Namaz dinin direği (ımâd) dir. Onu terk eden dini yıkmıştır”³⁰⁹ hadisi hakkında “Maruf da değildir sahih de değildir” demiştir.³¹⁰

“Rasûlullah, (s.a.v.) namaz içerisinde kalkacağı zaman ellerini hamur yoğuran kişinin koyduğu gibi yere koyardı”³¹¹ hadisi hakkında “Bu hadis maruf ve sahih olmayan bir hadistir, bununla ihticâc etmek caiz değildir”³¹² demiştir.

“Kurbanlarınıza saygı gösterin. Çünkü onlar sıratla sizin binekleriniz olacaklar”³¹³ hadisi için “Bildiğimiz kadarıyla maruf ve sabit olmayan bir hadistir”³¹⁴ demiştir.

³⁰⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 147.

³⁰⁸ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Fetâvâ İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fıkḥ*, nşr. Saîd b. Muhammed es-Sinnârî, Dâru'l-hadîs, Kahire, 2007, s. 69.

³⁰⁹ Gazzâlî, *el-Vasît*, II, 5.

³¹⁰ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, II, 5. İbn Hacer bu hadis hakkında şöyle demiştir: “Nevevî, *et-Tenkîh*’de ‘Bu hadis münkerdir, batıldır’ dedi. Ancak böyle değildir. Buhârî’nin hocası Ebû Nuaym (el-Fazl İbn Dükeyn) (ö. 219/834) namaz kitabında Habîb b. Süleym’den o da Bilâl b. Yahyâ’dan rivayet etmiş ve demiştir ki: ‘Nebî (s.a.v.)’e bir adam geldi soru sordu. Nebî (s.a.v.) ‘Namaz dinin direği (amûd)dir’ buyurdu.’ Bu hadis mürseldir, ravileri sikadır.” Bkz. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, I, s. 308; en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref, *et-Tenkîh fi şerhi'l-Vasît*, 1. bs., thk. Ahmed Mahmûd İbrahim, Dâru's-selâm, yy., 1997, II, 5. (Gazzâlî'nin *el-Vasît*’i ile birlikte) Ayrıca “Bütün işlerin başı iman, direği (amûd) de namazdır” şeklindeki diğer bir rivayet için Bkz. Tirmizî, “İman”, 8. Tirmizî bu rivayet için “Bu, hasen sahihtir” demiştir. Bizim için burada önemli olan hadisin sıhhat derecesi değil, İbnü's-Salâh'ın bir hadis hakkında “Sahih değildir” diye hüküm vermiş olmasıdır.

³¹¹ Gazzâlî *el-Vasît*, II, 142-143.

³¹² İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, II, 141.

³¹³ Gazzâlî, *a.g.e.*, VII, 131.

“Kurbanını irisinden seç ki Allah onun her bir parçasına karşılık senin bir parçanı cehennemden azat etsin”³¹⁵ hadisi hakkında “Maruf olmayan bir hadistir. Bu hadisi sabit kılacak bir sened bulamadık”³¹⁶ demiştir.

İbnü’s-Salâh’ın zayıf olduğunu en net şekilde ifade ettiği hadislerden birisi de “Bir topluluk Rasûlullah (s.a.v.)’a heyet gönderdi. İçlerinde güzel bir erkek çocuğu vardı. Onu kendi arkasına oturttu ve şöyle dedi: ‘Kardeşim Dâvud’un (a.s.) başına gelenin benim başıma gelmesinden korkuyorum.’ Kadınların aksine ona insanlara karşı örtünmesini emretmedi”³¹⁷ hadisidir. Bu hadis hakkında, “Gazzâlî’nin zikrettiği bu hadis zayıftır, sahih değildir” demiştir.³¹⁸

Kendisine Ebü’l-Fütûh eş-Şâzyâhî ve başkalarından Ebü’l-Kasım el-Kuşeyrî ve Ebû Ali ed-Dekkâk kanalı ile rivayet edilen “Kim bir zengine zenginliğinden dolayı tevazu gösterirse dininin üçte ikisi gitmiştir” rivayeti ve yakın anlam taşıyan rivayetler için “Kesin olarak biliyoruz ki, bu hadisler rivayet açısından sabit değillerse de zenginliğinden dolayı zengine ikram ya da fakiri hor görme şeklindeki anlamları sabit ve sahihtir.”³¹⁹

“Abdest aldığınız zaman ellerinizi silkelemeyin”³²⁰ hadisi hakkında “Ellerinizi silkelemeyin... hadisinin sıhhati yoktur. Ben araştırmaya önem veren bir grup âlimin kitabında bunu bulamadım”³²¹ demiştir.

İbnü’s-Salâh, güneşe ve aya dönerek bevl etmenin yasak olmasının hadisten dayanağının zayıf olduğunu ve hadisin maruf olmadığını söylemiş, Hakîm et-Tirmizî’nin (ö.

³¹⁴ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, IV, 199. Bu hadisi Gazzâlî’den önce hocası el-Cüveynî zikretmiştir. Bkz. el-Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf, *Nihâyetü’l-matlab fî dirâyeti’l-mezheb*, 1. bs., Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, Dâru’l-minhâc, 2007, XVIII, 161, 175.

İbnü’l-Arabî, (ö. 543/1148) kurbanlık hayvanın fazileti hakkında sahih hadis olmadığını, insanların bu konuda sahih olmayan acaip şeyler rivayet ettiklerini, bunlardan birisinin de “Kurbanlık hayvanlar cennete götüren bineklerdir.” sözü olduğunu söylemiştir. Bkz. İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meâfirî, *Ârizatü’l-ahvezi bi şerhi Sahîhi’t-Tirmizî*, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, Beyrut, ts., VI, 288. İbn Hacer, bu hadisi göremediğini, Râfî’den (ö. 623/1226) önce bu hadisi Gazzâlî’nin zikrettiğini, ikisinden daha önce de Cüveynî’nin *Nihâye*’de zikrettiğini söylemiştir. Ayrıca İbnü’l-Arabî’nin yukarıdaki sözünü naklettikten sonra “Ben de derim ki; *Müsnedü’l-firdevs* sahibi bu hadisi İbnü’l-Mübârek-Yahyâ b. Ubeydillah b. Mevheb-babası-Ebû Hüreyre (r.a.) tarikinden merfu olarak ‘Kurbanlarınıza besili ve güçlü olanlardan seçin. Zira onlar sizin sıratta binekleriniz olacaktır’ şeklinde rivayet etmiştir. Yahyâ ise cidden zayıftır” demiştir. Bkz. İbn Hacer, *et-Telhîsü’l-habîr fî tahrîci ehâdîsi’r-Râfîyyi’l-kebîr*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub, Müessesetü Kurtuba, yy., 1416/1995, IV, 250-251; Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed el-cerrâhî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs ammâ iştehera mine’l-ehâdîsi alâ elsineti’n-nâs*, thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâcc Ahmed, Mektebetü ilmi’l-hadîs, ts., yy., I, 337, II, 88; el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-daîfe ve eseruhâ’s-seyyi’ fî’l-ümme*, 1. bs., Mektebetü’l-mârif, Riyâd, 1992, I, 173, III, 411.

³¹⁵ Gazzâlî, *a.g.e.*, VII, 132.

³¹⁶ İbnü’s-Salâh, *Şerhu müşkili’l-Vasît*, IV, 199.

³¹⁷ Gazzâlî, *a.g.e.*, V, 30.

³¹⁸ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, III, 535.

³¹⁹ İbnü’s-Salâh, *Fetâvâ İbni’s-Salâh*, s. 60.

³²⁰ Gazzâlî, *a.g.e.*, I, 291.

³²¹ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, I, 164.

320/932) *el-Menâhî* isimli kitabında rivayet etiği “Nebî (s.a.v.) kişinin avret mahalli güneşe ve aya karşı iken bevl etmesini yasakladı” hadisini zikrederek bunun avret mahallini göstermek söz konusu için mekruh olduğunu ancak bu hususta hiçbir hadisin sabit olmadığını³²² ifade etmiştir.³²³

İbnü’s-Salâh, Ebû Dâvud ve diğer bazı müelliflerin, Âişe, (r.a.) Câbir (r.a.) ve başkalarının hadisi olarak Rasûlullah (s.a.v.)’ın Iraklılar için Zâtü Irk denen yeri mîkât yeri olarak tayin ettiğini rivayet ettiklerini³²⁴ zikrettikten sonra “Bu hadislerin isnadlarında zayıflık vardır. Ancak birbirlerini desteklemektedirler” demiştir.³²⁵ Bu, aynı zamanda rivayetlerin birbirlerini desteklemeleri suretiyle İbnü’s-Salâh tarafından yapılan bir tahsin işlemidir. Çünkü ona göre burada sadece isnadlar üzerinden gidilecek olsa bu hadisler zayıf hadislerdir. Ancak rivayetlerin çokluğu göz önünde bulundurulduğu zaman huccet değeri taşımaktadırlar.

Yine İbnü’s-Salâh, “Dirilerinize ne yapıyorsanız ölülerinize de aynısını yapın”³²⁶ hadisi hakkında “Bu hadisi araştırdım ancak sabit olarak bulamadım”³²⁷ demiştir.

“Peygambere söveni öldürün, ashabına sövene celde vurun”³²⁸ hadisi için “Bu maruf olmayan bir hadistir”³²⁹ demiştir.

³²² Burada bir hususa işaret etmekte fayda vardır. Abdülfettâh Ebû Ğudde, (ö. 1997) Ali el-Kârî’nin (ö. 1014/1605) *el-Masnû’ fî ma’rifeti’l-hadîsi’l-mevzû* isimli eserine yazmış olduğu talikinde “Sabit değildir” ifadesinin ne anlama geldiğini açıklamış ve şöyle demiştir: “Sahih değildir, sabit değildir vb. ifadeleri muhaddisler duafâ ya da mevzûât kitaplarında kullandıkları zaman bununla kastettikleri o hadisin mevzu olduğu ve asla sahih niteliği taşımadığıdır. Bu tabiri ahkâm hadislerini içeren kitaplarda kullandıkları zaman bununla kastettikleri, istilâhî anlamda sahih olmadığıdır.” Bkz. Ali el-Kârî’, Ebû’l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî’ el-Herevî, *el-Masnû’ fî ma’rifeti’l-hadîsi’l-mevzû*, 5. bs., Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 1994, s. 27 (Abdülfettâh Ebû Ğudde’nin önsözü). Ayrıca Bkz. İbn Himmât ed-Dîmeşkî, Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Hasen, *et-Tenkîr ve’l-ifâde fî tahrîci ehâdisi hâtimetü sifri’s-seâde*, 1. bs., thk. Ahmed el-Bezra, Dâru’l-Me’mûn li’t-türâs, 1987, s. 17. Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) de bir makalesinde aynı hususa işaret etmiştir. Bkz. Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü’l-Kevserî*, el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-türâs, Mısır, ts., s. 115.

³²³ İbnü’s-Salâh, *Şerhu müşkili’l-Vasît*, I, 169. Bu hadis hakkında Nevevî kibleye dönerek bevletmenin yasaklığı konusundaki hadisin sahih ve meşhur olduğunu; ancak güneşe ve aya dönerek bevletmemenin müstehap olduğunun delili olarak kullanılan bu hadisin ise zayıf hatta batıl olduğunu söylemiştir. Bkz. en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref el-Mürî, *el-Mecmû şerhu’l-Muhezzeb*, thk. Muhammed Necîb el-Mutîî, Mektebetü’l-İrşâd, Cidde, ts., II, 110. İbnü’l-Mülakkın bu hadisi iyice araştırmasına rağmen bulamadığını ve garip olduğunu söylemiştir. Bkz. İbnü’l-Mülakkın, Sirâcuddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî el-Mısırî, *el-Bedru’l-münîr fî tahrîci’l-ehâdis ve’l-âsâri’l-vâkıati fî ş-şerhi’l-kebîr*, 1. bs., thk. Mustafa Ebû’l-Ġayt, Abdullah b. Süleyman, Yâsir b. Kemâl, Dâru’l-hicre, Riyad, 2004, II, 304. İbn Hacer de bu hadisin medârinin (senedlerinin kendisinde birleştiği ve sonrasında farklı tarıklara ayrıldığı ravi) Abbâd b. Kesîr olduğunu ve bu hadisin batıl, aslı olmayan ve onun uydurduğu bir hadis olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Hacer, *et-Telhîsu’l-habîr*, I, 180.

³²⁴ Ebû Dâvud, “Menâsik”, 9; en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1. bs., thk. Hasen Abdülmün’im Şelbî, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 2001, “Menâsik”, 22; ed-Dârakutnî, *Sünen*, III, s. 252-256; el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, s. 40-42.

³²⁵ İbnü’s-Salâh, *Şerhu müşkili’l-Vasît*, III, 313.

³²⁶ Gazzâlî, *el-Vasît*, II, 369.

³²⁷ İbnü’s-Salâh, *Şerhu müşkili’l-Vasît*, II, s.406.

³²⁸ Gazzâlî, *a.g.e.*, VII, 87.

Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Vasît*' de zikrettiği Zeyneb bnt. Cahş'ın “Biz âdetten sonraki sarılığa hiçbir ehemmiyet vermezdik”³³⁰ sözü için “Bu, münker bir rivayettir. Ben, onu hiçbir hadis kitabında bulamadım. Sanki hocasının zikrettiğinden tashif (yapmışa) benziyor. O, Hamne bnt. Cahş'tır. Bu doğruya daha yakındır. Bildiğim kadarıyla bu da sahih değildir.”³³¹

“Bu hadislerin hepsinin isnadları vâhî isnadlardır.”³³²

Sa'd el-Karaz'dan rivayet edilen “Allah Rasülü (s.a.v.) zamanında ezan kışın gecenin kalan yedide biri için, yazında yedide birin yarısı için idi”³³³ hadisi için “Gariptir, zayıftır, hadis ehline göre maruf değildir” demiştir.³³⁴

“Lanete sebep olacak şeylerden sakının ve taharet (yapmak için) taşlar hazırlayın”³³⁵ hadisi için “Bu hadisi sabit olarak bulamadım”³³⁶ demiştir.³³⁷ Fakat Ebû Davud'un Hz. Âişe (r.a.)'den rivayet ettiği “Biriniz büyük abdest yapmaya gittiğinde yanında üç taş götürsün...”³³⁸ hadisinin bu hadise ihtiyaç bırakmadığını söylemiştir.

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilen “Rasûlullah (s.a.v.) ‘âmîn’ dediği zaman arkasındakiler de ‘âmîn’ derdi. Öyle ki mescidde bir gürültü olurdu”³³⁹ rivayetinin merfu olarak sahih olmadığını söylemiştir.³⁴⁰

³²⁹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, IV, 158. Bu hadisi et-Taberânî *el-Mu'cemü'l-evsat* ve *el-Mu'cemü's-sağîr*'de “Peygamberlere söven öldürülür, ashabıma söven celde vurulur” şeklinde tahrir etmiştir. Bkz. et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 36; et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I, 393.

³³⁰ Gazzâlî, *el-Vasît*, I, 438.

³³¹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, I, 438.

³³² İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 102.

³³³ Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 20.

³³⁴ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 21-22. İbnü's-Salâh bu hadisi zikrettikten sonra Şâfiî'nin önceki kitabında bu hadisi Sa'd el-Karaz'dan kuvvetli olmayan bir isnadla rivayet ettiğini, *el-Vasît*'de zikredilen metinde ise tağyîr bulunduğunu söylemiştir.

³³⁵ Ebû Ubeyd, *Garîbü'l-hadîs*, I, 79.

³³⁶ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, I, 176.

³³⁷ Nevevî bu hadis hakkında “Sabit değildir, onunla ihticâc edilmez.” demiştir. Bkz. Nevevî, *el-Mecmû'*, II, 109. İbnü'l-Mülakkın bu hadisin hiçbir şekilde kullanılamayacak kadar çok zayıf olduğunu belirten “za'îfün bimerra” tabirini kullanmıştır. Hadisin ravilerinden olan İsâ b. Ebû İsâ'nın zayıf olduğunu belirtmiş, pek çok hadis imamının bu hadisin zayıf olduğunu söylediklerini nakletmiş, İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin sözlerini aktardıktan sonra şöyle demiştir: “İbnü's-Salâh ve Nevevî (r.h.) İbn Ebî Hâtim'in *İlel*'inden zikrettiğimiz tarikini elde edememişlerdir. Hadisin o tarikinin Ebû Ubeyd'in zikretmiş olduğu bu tarikten daha iyi durumda olduğuna hiç şüphe ve kuşku yoktur.” demiştir. Bkz. İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedru'l-münîr*, II, 333. İbnü'l-Mülakkın'ın bahsettiği tarik için bkz. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs el-Hanzalî er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel*, 1. bs., thk. Komisyon, 2006, Riyad, I, 509.

³³⁸ Ebû Davud, “Tahâre”, 21.

³³⁹ Gazzâlî, *el-Vasît*, II, 120.

³⁴⁰ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, II, 112. İbnü's-Salâh bu rivayetin Atâ b. Ebî Rebâh'ın (ö. 114/732) rivayeti olarak Şâfiî tarafından rivayet edildiğini söylemiştir. Bkz. eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, nşr. Yusuf Ali ez-Zevâvî el-Hüsni, İzzet el-Attâr el-Hüseynî, Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut, 1951, I, 82.

“Beytü’l-Makdis peygamberlerin kiblesidir”³⁴¹ rivayeti hakkında “Bu hadis, Zührî’den rivayet edilmiştir. Biz onun sahih bir isnadını bulamadık. Üstelik İbrahim (a.s.)’in kiblesi Ka’be idi”³⁴² demiştir.

İbnü’s-Salâh bazen sahih bir hadise yapılmış olan ilaveyi taz’îf etmektedir. Bunu kitabının birçok bölümünde görmek mümkündür. Örneğin: Gazzâlî’nin zikretmiş olduğu “İmam ‘ve le’ddâllîn’ deyince siz de ‘âmîn’ deyin! Çünkü meleklerde ‘âmîn’ der. Kimin âmîn’i meleklerin âmîn’ine denk gelirse geçmiş ve gelecek günahları bağışlanır”³⁴³ hadisi hakkında “Bu hadis sıhhatinde ittifak edilmiş”³⁴⁴ bir hadistir. Ancak kitabın sahibinin (Gazzâlî) buradaki (*el-Vasît*) ve *el-Basît*’deki ‘Geçmiş ve gelecek günahları bağışlanır’ sözünün ‘ve gelecek’ (ve mâ teahhara) kısmı sahih değildir.”³⁴⁵

“Allah, saç ekleyene ve ekletene, dövme yapana ve yaptırana, dişlerin etrafını demirle kaplayana ve kaplatana lanet etsin”³⁴⁶ hadisi hakkında “Bu hadis *Sahîhayn*’da İbn Ömer ve başkalarının hadisi olarak sabit bir hadistir. Ancak ‘dişlerin etrafını demirle kaplayana ve kaplatana’ sözü bu sahih hadisin rivayetlerinde bulunmayan bir fazlalıktır. Söz konusu fazlalığı Ebû Ubeyd (ö. 224/838) *Garîbü’l-hadîs* kitabında³⁴⁷ isnadsız olarak zikretti. Ciddi bir şekilde araştırma yapmama rağmen sabit olduğunu göremedim. Ancak Ebû Dâvud ve Nesâî³⁴⁸ başka bir hadisin içinde Ebû Reyhâne el-Ezdî’den (ö. ?) o da Rasûlullah’tan (s.a.v.) dişlerin etrafını demirle kaplamayı ve dövme yaptırmayı yasakladığını rivayet ettiler.”³⁴⁹

İbnü’s-Salâh, Huzeyfe (r.a.)’nin “Allah’ın öldürülen kulu ol, öldüren kulu olma!”³⁵⁰ hadisi hakkında “Gazzâlî’nin hocası, (Cüveynî) bu hadisin sahih bir hadis olduğunu söylemiştir.”³⁵¹ Ancak bu sahada (hadis) onun sözüne itibar edilmez. Ben bu hadisi güvenilir beş kitapta da başka kitaplarda da bulamadım. Bu kısım, fiten hakkında sabit bir hadis olan Huzeyfe’nin hadisine yapılmış bir ilavedir” demiştir.³⁵²

³⁴¹ Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 58.

³⁴² İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, II, 55.

³⁴³ Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 121-122.

³⁴⁴ Buhârî, “Ezân”, 113; Müslim, “Salât”, 850. (Az bir lafız farklılığıyla)

³⁴⁵ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, II, 113.

³⁴⁶ Gazzâlî, *el-Vasît*, II, 168.

³⁴⁷ Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî el-Bağdâdî, *Garîbü’l-hadîs*, 1. bs., thk. Muhammed Abdülmüîd Hân, Matbaatü dâireti’l-maârifî’l-Osmâniyye, 1964, I, 166.

³⁴⁸ Ebû Dâvud, “Libâs”, 9.

³⁴⁹ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, II, 169-170.

³⁵⁰ Gazzâlî, *el-Vasît*, VI, 529.

³⁵¹ el-Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab*, II, 601, XVII, s. 368.

³⁵² İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, IV, 83-85. Bu hadis Huzeyfe (r.a.)’nin hadisi olarak buradakinden farklı lafızlarla Buhârî ve Müslim’de rivayet edilmiştir. Bkz. Buhârî, “Menâkıb”, 25; “Fiten”, 11; Müslim, “İmâre”, 51. İbnü’s-Salâh’ın bu hadisi hadis kitaplarında bulamadığını söylemesine karşın Huzeyfe (r.a.)’den başka birçok sahabîden rivayeti mevcuttur. Mesela Habbâb b. el-Eret (r.a.)’in hadisi olarak İmam Ahmed *Müsned*’inde rivayet etmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIV, s. 543. Yine İmam Ahmed, Hâlid b. Urfuta

İbnü's-Salâh bazen de bir hadisin merfu olarak sahih olmadığını fakat mevkuf olarak sahih olduğunu belirtmektedir. Örneğin; Gazzâlî Allah'a ve Rasûlüne savaş açanların cezası ancak...³⁵³ ayetini zikrettikten sonra "Rasûlullah (s.a.v.) bu ayetin tefsirini zikretti ve dedi ki: 'Öldürdükleri ve (insanların) mallarını aldıkları zaman ya öldürülmeleri ya da asılmaları veya (insanların mallarını) aldıkları zaman ellerinin ve ayaklarının kesilmesi veya kaçtıkları zaman sürülmeleri için yakalanmalarıdır.'" ³⁵⁴ İbnü's-Salâh, "Bu hatadır. Bu İbn Abbâs'ın (r.a.) tefsiridir. Şafîî de ondan rivayet etmiştir. Hocası (Cüveynî) ve Hâfız el-Beyhakî ve başka insanlar da aynı şekilde zikretmişlerdir" demiştir.³⁵⁵

Nesâî'nin Ebû Zerr'den rivayet ettiği "Nebî (s.a.v.) tuvaletten çıktığında 'Benden ezâyı gideren ve afiyet veren Allah'a hamdolsun' derdi"³⁵⁶ hadisi hakkında "Bu hadisin Nebî (s.a.v.)'den merfu olarak rivayeti kuvvetli değildir. Sahih olan Ebû Zerr (r.a.)'den mevkuf olarak rivayetidir"³⁵⁷ demiştir.

İbnü's-Salâh, tahrîf ve hata yapılan hadisleri de taz'îf ederek düzeltmiştir. "Rivayet edildi ki, Nebî (s.a.v.) Ebû Saîd el-Hudrî'ye 'Sen koyunları ve çölü seven birisin. Namaz vakti girdiğinde ezan oku ve sesini yükselt. Çünkü sesini duyacak olan bütün ağaçlar, otlar ve taşlar kıyamet gününde sana şahitlik yapacaktır'" ³⁵⁸ hadisinin aslının sabit olduğunu, bu hadisi Şafîî'nin ³⁵⁹ Mâlik'ten rivayet ettiğini, ³⁶⁰ Buhârî'nin *Sahîh* 'inde tahrir ettiğini ³⁶¹ söylemiştir. Ancak Gazzâlî ve hocası Cüveynî'nin ³⁶² bu sözü Ebû Saîd el-Hudrî'ye Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylemiş olduğu şeklindeki nakillerinin vehm ve tahrif olduğunu belirtmiş, bu sözü Ebû Saîd el-Hudrî'nin, kendisinden rivayette bulunan Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Sa'saa'ya söylediğini belirtmiştir.³⁶³

(r.a.)'nın hadisi olarak rivayet etmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, 177. et-Taberânî de Hâlid b. Urfuta (r.a.)'nın ve Cündeb b. Süfyân'ın hadisi olarak rivayet etmiştir. Bkz. et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, ts., IV, s. 189, II, 177. Hakim en-Neysâbüri (ö. 405/1014) de Hâlid b. Urfuta (r.a.)'nın hadisi olarak rivayet etmiştir. Bkz. en-Neysâbüri, Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 1. bs., thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1990, III, 316, IV, 562.

³⁵³ Mâide, 5/33.

³⁵⁴ Gazzâlî, *a.g.e.*, VI, 491.

³⁵⁵ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, IV, 53.

³⁵⁶ Nesâî, "Amelü'l-yevm ve'l-leyle", 33.

³⁵⁷ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, I, 175.

³⁵⁸ Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 44.

³⁵⁹ Şafîî, *el-Üm*, I, 107.

³⁶⁰ Mâlik, *Muvatta'*, "Salât", 5.

³⁶¹ Buhârî, "et-Tevhid", 52.

³⁶² Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, II, 45-46.

³⁶³ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 43-44. Ebû Saîd'in sözü "Senin koyunları ve çölü sevdiğini görüyorum. Koyunlarının içinde ya da çölde olup da namaz için ezan okuduğunda sesini yükselt. Çünkü müezzinin sesinin duyulduğu mesafede bulunan bütün cinniler, insanlar ve diğer varlıklar kıyamet gününde ona şahitlik yapacaktır. Ben bunu Rasûlullah (s.a.v.)'dan duydum." şeklindedir.

“Rasûlullah (s.a.v.) şarap içen birisine had uygulamak istedi, adam kaçtı ve Abbâs (r.a.)’ın evine sığındı. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v.) müdahale etmedi”³⁶⁴ hadisi hakkında bu hadisin lafızlarında manayı değiştirecek şekilde değişiklikler yapıldığını, bunun ise ihtilafsız bir şekilde caiz olmadığını söyleyip hadisin doğru rivayetinin Ebû Davud’un *Sünen*’inde bulunduğunu söylemiştir.³⁶⁵

“Allah Rasûlü, (s.a.v.) Huzeyfe ve Ebû Bekr’i, babalarını öldürmekten nehyetti”³⁶⁶ rivayetinde Gazzâlî’nin tahrif yaptığını, bu hadiste sözü edilen kişinin Ebû Huzeyfe b. Utbe olduğunu ve Rasûlullah’ın (s.a.v.) onu Bedr gününde babasını öldürmekten, Ebû Bekri de Uhud günü oğlu Abdurrahman’ı öldürmekten nehyettiğini belirterek, Ebû Huzeyfe’nin Huzeyfe şeklinde, Ebû Bekr’in oğlunun da babası şeklinde tashif³⁶⁷ edildiğini söylemiştir.³⁶⁸

İbnü’s-Salâh bazen bir hadisin sadece belli bir kısmının zayıf ya da sabit olmadığını ifade etmektedir. Örneğin “Rivayet edildi ki, bir adam Allah Rasûlü (s.a.v.) cünüp iken ona selam verdi. Rasûlullah (s.a.v.) elini duvara vurdu selama saygısından dolayı bundan sonra selamını aldı...”³⁶⁹ hadisi için “Bu hadis *Sahihân*’da ve başka kitaplarda Ebû’l-Cehm b. Hâris’in Rasûlullah (s.a.v.)’tan hadisi olarak sabittir. Ancak ben ‘Allah Rasûlü (s.a.v.) cünüp iken’ sözünün sahih olduğunu bulamadım. Şâfiî’nin rivayetinde³⁷⁰ Rasûlullah (s.a.v.)’ın hadesinin bevilden dolayı olduğuna işaret vardır. En doğrusunu Allah bilir.”³⁷¹

Bunun yanı sıra İbnü’s-Salâh, Hâkim’in *Müstedrek*’i hakkında “Onun tesahülû söz konusudur. Yalnızca onun sahih olduğunu söylediği hadislerle kesin olarak sahih hükmü verilemez. Fakat onun tek başına rivayet ettiği hadisler herhangi bir illet ya da başka bir gerekçeden dolayı zayıflığının ortaya çıkması durumu dışında hasen kabul edilir”³⁷² demektedir. Onun bu sözlerinde herhangi bir hadisin zayıf olmasını gerektirecek bir durum ortaya çıkarsa ona zayıf hükmü verileceği açıkça anlaşılmaktadır. Bu durum ise onun hadis taz’îfini yasaklamadığını açıkça ortaya koymaktadır.

İbnü’s-Salâh’ın hadislerle mevzu hükmü vermeyi yasaklamadığını gösteren en açık delil bizce onun İzzüddîn b. Abdisselâm’ın regâip gecesini namazının bidat olduğunu söylemesine reddiye olarak yazdığı eserinde yer verdiği şu sözleridir: “Bu namaz, merdud

³⁶⁴ Gazzâlî, *el-Vasît*, IV, 447.

³⁶⁵ İbnü’s-Salâh, *Şerhu müşkili’l-Vasît*, IV, 23.

³⁶⁶ Gazzâlî, *a.g.e.*, VII, 119.

³⁶⁷ *Tashif*: “Hadiste nokta, hareke veya harf hatası yapmak.” Aydınlı, *a.g.e.*, s. 308.

³⁶⁸ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, IV, 103.

³⁶⁹ Gazzâlî, *el-Vasît*, I, 334; Buhârî, “Teyemmüm”, 3; Müslim, “Hayz”, 115; Ebû Dâvud, “Tahâre”, 124; Nesâî, “Tahâre”, 180.

³⁷⁰ eş-Şâfiî, *el-Üm*, II, 108.

³⁷¹ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, I, 202.

³⁷² İbnü’s-Salâh, *Şerhu müşkili’l-Vasît*, s. 39.

olmayan makbul bir namazdır. Hiç kimsenin ‘Bu namaz bidattir ve merduttur. Çünkü bu namaz hakkında bu şekliyle ne bir ayet ne de bir hadis vardır’ demeye hakkı yoktur. Birisi çıkıp bu namaz için bu namazı rivayet ettiği bir isnad ile hadis uydursa o hadisin batıl olduğuna hükmeder ve hadisi kabul etmeyiz ancak namazı da inkar etmeyiz. Regâip namazında da aynı durum söz konusudur.”³⁷³ İbnü’s-Salâh bu sözleriyle hadislere uydurma hükmü vermeyi yasaklamadığını açıkça ifade etmektedir.

Yukarıda kaydettiğimiz bilgiler neticesinde İbnü’s-Salâh’ın hadislere zayıf ve mevzu hükmü vermeyi yasakladığını söylememiz mümkün değildir. Bu düşünceyi dile getirenler tashih ve tahsini yasaklayanın taz’îfi de yasaklamış olacağı düşüncesinden hareketle İbnü’s-Salâh’ın hadis taz’îfini de yasaklamış olacağını düşünerek böyle söylemiş olsalar gerektir. Halbuki İbnü’s-Salâh’ın açıklamaları ve uygulamalarına bakıldığında hadislere zayıf hükmü vermeyi yasaklamadığı, aksine bizzat kendisinin pek çok hadise zayıf ya da mevzu hükmü verdiği görülmektedir.

2.1.5. İbnü’s-Salâh’ın Hadisin Sıhhati İçin Hıfzı Şart Koşması

İbnü’s-Salâh’ın araştırma konumuz olan iddiasının tartışıldığı noktalardan birisi de, onun “Sahih hadisin şartlarından olan hıfz, zabt, itkan gibi vasıflar...” sözünde dile getirdiği “hıfz” şartına yöneliktir. Onun bu sözünden, hadisin sahih olması için hıfzı şart koştuğu anlaşılmaktadır.

İbn Hacer, mütekaddim döneme ait bir kaç fakihden hadisin sahih olabilmesi için hıfzın şart olduğunun rivayet edilmesine rağmen hiçbir hadis imamının hadisin sıhhati için hıfzı şart koşmadığını söyleyerek İbnü’s-Salâh’a eleştiri yöneltmiştir. Hadisin sıhhati için hıfzı şart koşan İmam Malik’ten iki rivayet zikretmiştir.

Birincisi: “Malik’e hafıza durumu değişkenlik gösteren bu sebeple kitabını çıkarıp ben bu hadisi (şeyhimden) işittim diyen bir adam hakkında sordular. Malik dedi ki; ‘sadece hadisini hıfzeden ya da hadisini bilen kişiden hadis alınır.’”

İkincisi: “Mâlik’e güvenilir ve sağlam olan ancak hadisini hıfzetmeyen kişiden hadis alınır mı? diye soruldu. O da ‘hayır alınmaz’ dedi. ‘Kitaplarını getirse ben bu hadisi (falandan) işittim o da güvenilirirdi dese’ denildi. Malik; ‘ondan yine hadis alınmaz. Geceleyin hadisine ilave yapılmasından korkarım dedi.’ İbn Hacer, bu rivayetler her ne kadar hadisi

³⁷³ İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi’l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî - İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Müsâcele ilmiyye beyne’l-imâmeyni’l-celîleyn: el-İzz b. Abdisselâm ve İbni’s-Salâh*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî – Muhammed Zühayr eş-Şâvîş, 2. bs., el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 1985, 18-19.

hıfzetmeyen kişiden hadis alınamayacağını gösterse de özellikle kitapların tedvin edildiği dönemden sonra bütün âlimlerin uygulamasının aksi istikamette olduğunu, ayrıca İbnü's-Salâh'ın kendisinin kitabının yirmi altıncı bölümünde bunu hadiste çok sıkı (müteşeddid) davranan kimselerin görüşü olarak zikrettiğini söylemiştir.³⁷⁴

Burada önemli olan bir husus da “hıfz”dan ne anlaşılması gerektiğidir. İbn Hacer bu konuya da temas etmiştir. Ona göre burada İbnü's-Salâh, hıfzı şart olarak zikretmekle ya ravinin bizzat rivayet etmiş olduğu o hadisi hıfzetmesi gerektiğini ya da ravinin hafız olması gerektiğini kastetmiş olmalıdır. Birinci takdirde yukarıda bahsedildiği üzere İbnü's-Salâh'ın kendisi bu görüşün kabul gören görüş değil, müteşeddid kimselerin görüşü olduğunu söylemiştir. Ayrıca gerek mütekaddim devirde gerekse müteahhir dönemde uygulama bunun aksi istikamette seyretmiştir. İkinci şıkkı tercih ettiğimizde ise muhaddislerin örfünde hafızın birtakım şartları olduğunu ve bu şartları kendisinde toplayan kimsenin muhaddislerce hafız olarak isimlendirileceğini söyleyip bu şartları şöyle sıralamaktadır:

1. Ravinin hadis talebiyle ve hadisi kitaplardan değil, hadis hocalarının ağzından almak ile meşhur olması
2. Ravilerin tabakalarını ve mertebelerini bilmesi
3. Cerh-tadili bilmesi ve sahihi sakimden ayırt edebilmesi.

İbn Hacer, bu şartlar bir ravide bulunduğu zaman muhaddislerin o raviyi hafız diye isimlendirdiklerini, ancak bu manadaki hıfzı da hadis imamlarından hiçbirisinin hadisin sıhhati için şart olarak öne sürmediğini söylemiştir.³⁷⁵

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın kitabında sahih hadisin tarifini verince hiçbir şekilde orada hıfz şartına temas etmediğini, burada ise hıfz şartını ileri sürmekle neyi kastettiğini tespiti çalışmıştır. İbn Hacer'e göre İbnü's-Salâh'ın burada hıfz ile kastı, ravinin bizzat rivayet etmiş olduğu o hadisi hıfzetmesi gerektiğidir. Netice olarak İbn Hacer'e göre İbnü's-Salâh'ın hıfzı sanki şartmış gibi zikretmesi hadisi kitabından rivayet eden raviyi ayıpladığını, ezberinden

³⁷⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 267-268. Bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 267-268. Yukarıdaki ifadelere benzer ifadeler İmam Şâfi'den de rivayet edilmiştir: “İbn Sîrîn, Urve b. ez-Zübeyr, Tâvus, İbrahim en-Nehaî ve Tâbiûndan pek çok kimse rivayet ettiklerini bilen ve hıfzedenden sika kimselerden başkasının hadislerini kabul etmeme görüşünü benimsemişlerdi. Hadis ehlinde bu görüşe aykırı davranan kimse görmedim.” Bkz. el-Alâî, Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî b. Abdullah ed-Dîmeşkî, *Câmiu't-Tahsil fî ahkâmî'l-merâsîl*, 2. bs., thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1986, s. 68-69.

³⁷⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 268-269; Hafız hakkında daha fazla bilgi için Bkz. es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti şeyhi'l-islâm İbni Hacer*, thk. İbrâhim Bâcis Abdülmecîd, Dâru İbn Hazm, 1999, I, 79-97.

rivayet edeni doğru bulduğunu göstermektedir. Ancak İbn Hacer “Ahmed b. Hanbel ve diğer hadis imamlarından bildiğimiz durum bunun aksi istikamettir”³⁷⁶ demektedir.

İbn Hacer, rivayetinde kitabına itimat eden ravilerin ayıplanamayacağını, tam tersine bunun sahabe ve tabiûnun büyüklerinden bu yana sahih hadis ravilerinin özelliği olduğunu söylemektedir. İbn Hacer, sahih hadis ravilerini iki kısma ayırmakta birinci kısımdakilerin hadisleri ezberlemeye ihtimam gösteren, sürekli hadisleri tekrar eden kimseler olduğunu, bundan dolayı da insanın yaratılışından kaynaklanan hata ve unutma gibi özellikleri sebebiyle bir kısmının yanlışlar yaptıklarını belirtmektedir. İkinci kısım raviler ise, duyduklarını yazan, yazdıklarını koruyup (kitaplarını) ellerinden çıkarmayan ve kitaplarından rivayette bulunan ravilerdir. Bu tür ravilerin ise hata ve yanlışları birinci kısımdakilerden daha az olmaktadır. Bu durumda İbn Hacer’e göre hadisini ezberinde muhafaza etmeden kitabındaki yazılı olan hadise dayanarak oradan rivayette bulunan kimse kendi durumuna uygun olanı yapmakta, bu şekilde hareket ettiği zaman da hadisi ihtilafsız makbul olmaktadır. İbn Hacer, ravinin hıfz vasfını taşımamasının hadise sahih hükmü vermeme sebebi olamayacağını söyleyerek İbnü’s-Salâh’ın burada hıfzı zikretmesinin doğru olmadığı sonucuna varmıştır.³⁷⁷

Buraya kadar ifade ettiklerimizden anlaşıldığına göre İbnü’s-Salâh’ın burada hıfzı hadisin sıhhat şartı gibi zikretmesi, onun bu durumu şart olarak öne sürmesi anlamına gelmemektedir. Fakat onun hadisi ezberinden rivayet edene kitabından rivayet edenden daha üstün bir değer atfettiği anlaşılmaktadır. Ancak İbn Hacer bunu da doğru bulmamıştır. Burada önemli olan hadisin herhangi bir şekilde, değişikliğe uğramadan rivayet edilmesidir. Dolayısıyla İbn Hacer’in de dediği gibi bir muhaddis ister ezberinden ister kitabından hadisi rivayet etsin “zabt” unsuruna dikkat ettikten sonra bu, o hadisin sahih sayılması için yeterlidir.

Örneğin Eyyûb b. Utbe (ö. 160/776) Bağdat’a gelmiş ve yanında kitapları olmadığı için ezberinden rivayette bulunmuş ve yanlışlar yapmıştır. Fakat onun kitaplarından yaptığı rivayetler sahih kabul edilmiştir.³⁷⁸

Süyûtî, âlimlerden nakiller yaparak ravinin sema’ı olmasa bile mutemet olduktan sonra kitaptan naklin caiz olduğunu söylemiştir.³⁷⁹

Kanaatimizce İbnü’s-Salâh’ın sahih hadisi tarif ederken hıfzı şart koşmamasına rağmen burada ise şart olduğunu ima eden bir ifade kullanması, bir hadisin sahih ya da hasen olduğunu kesin olarak ifade edebilmek için o hadisin diğer varyantları hakkında da bilgi

³⁷⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 268-269.

³⁷⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 269-270.

³⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 206; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü’l-İlel*, II, 381.

³⁷⁹ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, s. 118-119.

sahibi olmayı gerekli gördüğü içindir. Bu şekilde kesin bir hüküm vermek ise hıfza yani hadisler ve hadislerin farklı tarikleri hakkında derin bilgi sahibi olmaya bağlı bir durumdur.

2.1.6. İbnü's-Salâh'ın Sonraki Asırlara Ait Bütün İsnadlarda Kusur Bulunduğunu İddia Etmesi

İbnü's-Salâh, hadis cüzleri ve diğer kitaplarda yer alan hadislerin tashih edilemeyeceği iddiasının gerekçesini “Çünkü (sonraki döneme ait) bütün bu isnadlarda sahih hadisin şartlarından olan hıfz, zabt, itkan vasıflarına sahip olmadığı halde rivayetinde kitabına itimat eden kişiler vardır” sözleri ile açıklamaktadır.

Bu gerekçe, Sehâvî tarafından şu şekilde eleştirilmiştir. “Sonraki dönem isnadlarında bulunan kusurlar zabt ve bu ilme vukufiyetleri bulunmadığından ravilerin sadece bir kısmında bulunan kusurlardır. Bu kusurlar ise muhaddislerin müdellisin an'ane ile rivayet ettiği hadislerde bazı hafızların “Bu müdellis, bu hadisi hocasından işitmiştir” sözünü yeterli görüp bu sebeple o hadisin muttasıl olduğuna hükmettikleri gibi zabt konusundaki kusurları onların (kitaplarına) kaydettikleri hadislere itimat ederek onarılabilir. Bu ilme vukufiyetleri olmaması konusunda ki kusurları ise sema vaktinden eda zamanına kadar kitaplarını zabt etmiş olmalarıyla giderilir.”³⁸⁰

Görüldüğü gibi Sehâvî, İbnü's-Salâh'ın sonraki asırlardaki isnadların hepsinde kusur bulunduğu iddiasını kabul etmemekte bu kusurların bir şekilde giderilebileceğini söylemektedir.

Bu noktada el-Melîbârî'nin *Tashîhu'l-hadis inde'l-İmâm İbni's-Salâh* isimli makalesinde dile getirdiği ikinci dönem isnadlarında özellikle tahammül ve eda noktasında kusurların bulunduğu görüşü Şâkir Zîb el-Hâlîde tarafından tenkit edilmiştir. el-Hâlîde, yalnızca el-Melîbârî'nin vermiş olduğu üç örnekten yola çıkarak bütün isnadlarda kusur bulunduğunun söylenemeyeceğini, üstelik bu kusurlar şayet tahammül noktasında kusurlar ise diğer ravilerin rivayetleri ile giderilebileceğini söylemektedir.³⁸¹

Burada İbnü's-Salâh'ın iddiasını ele alan kaynaklardan hiçbirisinde göremediğimiz bir konuya temas etmek istiyoruz. İbnü's-Salâh, *Risâletün fî vasli'l-belâğâtî'l-erbaa fî'l-Muvatta'* isimli risalesinde isminden de anlaşılacağı gibi İmâm Mâlik'in *Muvatta'*nda *belâğat*³⁸² ile yer verdiği dört adet hadisi vasletmeye çalışmıştır.³⁸³ İbnü's-Salâh bu risalede zikrettiği dört

³⁸⁰ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 80.

³⁸¹ el-Hâlîde, *Ru'yetü'd-Doktor Hamza el-Melîbârî*, s. 167.

³⁸² *Belâğat*: “Belağanî: Bana ulaştı ki...” diyerek nakledilen haber. Bu şekilde rivayet edilen bir haber, aksi belli oluncaya kadar munkatî', dolayısıyla da zayıf hükmündedir.” Aydın, *a.g.e.*, s. 40.

³⁸³ İbn Abdilber İmâm Mâlik'in *Muvatta'*da toplam 61 hadisi 'belâğ' ve 'mürsel' kaydıyla rivayet ettiğini, kendisinin *et-Temhîd*'de bu dört hadis hariç bütün hadisleri müsned ve muttasıl olarak rivayet ettiğini söylemiştir. Bkz. İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî,

hadisin gerek bu lafızlarla gerek birebir anlam olarak *Muvatta* dışında başka hiçbir kaynakta geçmediğini söylemiştir.

Bu dört hadisten birisinin³⁸⁴ sabit olmayan bir tarihinin daha bulunduğunu,³⁸⁵ birisinin³⁸⁶ manasının bir kısmının sahih olmayan bir tarikten varid olduğunu,³⁸⁷ birisinin³⁸⁸ manasının bir kısmının sahih birçok tarikten varid olduğunu,³⁸⁹ sonuncusunun da³⁹⁰ manasının bir kısmının hasen birçok tarikten varid olduğunu³⁹¹ beyan etmiştir.³⁹²

Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz nokta İbnü's-Salâh bu hadisleri vaslederken son iki hadisten birisinin sahih, diğerinin hasen tariklerle kendisine ulaştığını söylemesidir.³⁹³ Bu tariklerde yer alan ravilerin bir kısmı ise müteahhir dönem ravileridir. Yani İbnü's-Salâh burada müteahhir dönemde yaşamış olan ravilere itibar ederek hadisin bir kısmını tashih ve

Tecridü't-temhid limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-mesânîd, Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut, ts., s. 242, 249, 253. İbnü's-Salâh da İbn Abdilberr'in vasl edemediği bu hadisleri vasletmek için bu risaleyi kaleme almıştır. Bkz. İbnü's-Salâh, *Risâletün fi vasli'l-belâğâti'l-erbaa fi'l-Muvatta'*, II, 919-920. (Künyesini verdiğimiz bu risale Tâhir el-Cezâîrî'nin *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli ehli'l-eser* isimli kitabının sonunda c. II, s. 912-937 arasında basılmıştır.)

³⁸⁴ “Bulutlar deniz tarafından (Medine'nin batı tarafı) çıkıp Şâm tarafına (Medine'nin kuzey tarafı) yöneldiği zaman bu bulutların suyu (yağmuru) pınar gibi çok olur.” Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “İstiskâ”, 5.

³⁸⁵ İbnü's-Salâh mezkûr tarikin sahih olmamasının, isnadda yer alan Muhammed b. Ömer'in (Vâkîdî) (ö. 207/823) konumu sebebiyle olduğunu dile getirmiştir. Risalenin tahkikini yapan Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın h. 208 senesinde dünyaya geldiğini, Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî'nin ise h. 207 tarihinde vefat ettiğini, bundan dolayı senedde açık bir kopukluk bulunduğunu, ikisinin arasında Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845) bulunduğunu beyan etmiştir. *Risâletün fi vasli'l-belâğâti'l-erbaa fi'l-Muvatta'*, II, 927-928; İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr, Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kuraşî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-matar ve'r-ra'd ve'l-berk ve'r-rîh*, 1. bs., thk, Târik Muhammed Seklû' el-Amûdî, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan, 1997, s. 81. Bu hadisi Taberânî *el-Mu'cemü'l-evsat*'da “فهو عين غديقة” lafzıyla rivayet etmiştir. et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 371.

³⁸⁶ “Şüphesiz Rasûlullah (s.a.v.)'a önceki insanların ömürleri ya da onlardan Allah'ın dilediği kadarı gösterildi. O ümmetinin amellerinin, ömürleri uzun olması sebebiyle başkalarının amellerinin ulaştığı miktara ulaşamayacağından ümmetinin ömürlerini kısa gördü. Bundan dolayı Allah ona bin aydan daha hayırlı olan kadir gecesini verdi.” Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “İ'tikâf”, 15.

³⁸⁷ “Rasûlullah (s.a.v.) geçmiş ümmetlerin uzun ömürleri ile birlikte güzel amellerini düşündü ve dedi ki: ‘Kıscak ömürlerinde benim ümmetimin güzel amelleri ne olabilir ki?’ Cibrîl (a.s.) ansızın geldi, dedi ki: ‘Selam sana ey Ahmed! Allah Azze ve Celle sana selam söylüyor. Ve diyor ki: ‘Oku!’” Rasûlullah (s.a.v.) ‘Ne okuyayım?’ dedi. Cibrîl ‘Bismillâhirrahmânirrahîm. İnnâ enzelnâhü fi leyletü'l-kadri... Leyletü'l-kadri hayrun min elfi şehri’ dedi. ‘Ey Muhammed! Kadir gecesinde senin ümmetinden bir kişiden geçmiş ümmetlerden birinin bin ayda yaptığı kadarı kabul edilir. Ey Muhammed! Ömürleri kısa olmasına rağmen onların güzel amelleri, ömürleri uzun olmasına rağmen geçmiş ümmetlerin amellerinden daha üstündür.” İbnü's-Salâh bu hadisin metnin “Garîbün cidden”, isnadının da “Zâifün cidden” olduğunu söylemiştir. Muhakkik Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk isnaddaki zayıflığı hadisin isnadında yer alan Cüveyr b. Sa'd'ın metruk olduğunu, Dahhâk'ın da İbn Abbâs'a mülaki olmadığı için munkatı olduğunu söyleyerek açıklamıştır. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 930.

³⁸⁸ “Kuşkusuz ben asla unutmam. Ancak sünnet ortaya koymak için unutturulurum.” Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Sehv”, 2. Hadis *Muvatta*'da “Şüphesiz ben de unutturum ya da sünnet ortaya koymak için unutturulurum.” şeklinde yer almaktadır. Muhakkik Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk birincisinin İmam Malik'in öğrencisi Ebû Mus'ab'ın (ö. 242/857), ikincisinin ise Yahyâ b. Yahyâ'nın (ö. 226/840) rivayeti olduğunu söylemektedir. Bkz. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 921, 1 nolu dipnot.

³⁸⁹ Bu tarikler için bkz. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 931.

³⁹⁰ “İnsanlara karşı ahlakını (davranışını) güzelleştir ey Muâz b. Cebel!” Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Hüsnü'l-huluk”, 1.

³⁹¹ Bu tarikler için bakınız İbnü's-Salâh, *Risâletün fi vasli'l-belâğâti'l-erbaa fi'l-Muvatta'*, II, 932-937.

³⁹² İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 927.

³⁹³ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 927, 931, 932.

tahsin etmektedir. Burada İbnü's-Salâh'ın söz konusu hadisleri rivayet ettiği müteahhir ravilerin isimlerini ve vefat tarihlerini vermek istiyoruz.

“Bulutlar deniz tarafından çıkarsa...” hadisinin ravileri: eş-Şeyh el-Müsnid el-Muammer Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. el-Muammer h. 632,³⁹⁴ el-Vezîr Ebü'l-Kâsım Ali b. Tırâd b. Muhammed b. ez-Zekî b. el-Hâşimî h. 538,³⁹⁵ Ebü'l-Hasen Âsım b. el-Hasen b. Muhammed el-Âsımî h. 483.³⁹⁶ Hadisin diğer ravileri mütekaddim dönem ravileri olduğu için zikretmeye ihtiyaç duymuyoruz.

Kadir gecesi hadisinin ravileri: eş-Şeyh Ebu'l-Muzaffer Abdürrahîm b. el-Hâfız Ebî Sa'd Abdülkerîm es-Sem'ânî h. 618,³⁹⁷ Ebu'l-Feth Nasrullah b. Muhammed el-Mutî el-Usûlî el-Fakîh h. 542,³⁹⁸ Ebu'l-Feth Nasrullah b. İbrahim el-Makdisî h. 490.³⁹⁹ Muhakkik Abdullah b. Muhammed el-Ğumârî, bu hadisin senedinde yer alan mütekaddim dönem ravilerinden Cüveyr b. Sa'd'ın metruk olması ve Dahhâk'ın İbn Abbâs'a mülâki olmaması sebebiyle sahih olmadığını açıklamıştır.⁴⁰⁰ Bu durumda İbnü's-Salâh, senedin müteahhir dönemde yer alan kısmında bir problem görmemiş ve kendisine kadar uzayan müteahhir döneme ait olan senedini zikretmiştir. Bu ise bize hadisin tamamı ya da bir kısmı önceki âlimlerin mutemet ve meşhur kitaplarında yer alıyorsa o yer alan kısmının tashih, tahsin ya da taz'îfî noktasında İbnü's-Salâh'ın sonraki döneme ait olan isnadlara itibar ettiğini göstermektedir. Şu halde İbnü's-Salâh'ın temel meselesi, önceki döneme ait kitaplarda o dönemin isnadlarıyla yer almayan bir hadisin tashih ya da tahsin edilmesini yasaklamaktır. Yoksa önceki dönem kitaplarında yer alan hadisler hakkında herhangi bir hüküm vermeyi yasaklamak değildir. Aksi takdirde bizzat kendisinin yapmış olduğu bu tashih işlemini açıklamak mümkün olamaz. Nitekim kendisinin önceki dönem kitaplarında yer alan hadisler hakkında o kitapların müelliflerinin aksi istikamette vermiş olduğu pek çok hükümler bulunmaktadır.

Nisyân hadisinin ravileri: eş-Şeyh el-Asîl Ebu'l-Feth Mansûr b. Abdullah Hafîdû'l-Fürâvî h. 608,⁴⁰¹ Muhammed b. İsmâîl el-Fârisî h. 539.⁴⁰² Hadisin bundan sonraki ravisi vefat tarihi h. 458 olan İbnü's-Salâh'ın mütekaddim ulemadan kabul ettiği ve görüşlerine son derece önem verdiği Beyhakî'dir. Dolayısıyla bundan sonraki raviler mütekaddim dönem

³⁹⁴ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 271.

³⁹⁵ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XV, 16.

³⁹⁶ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XIV, 88.

³⁹⁷ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XVI, 116.

³⁹⁸ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XIV, 490.

³⁹⁹ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XIV, 167.

⁴⁰⁰ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 930 (1 nolu dipnot)

⁴⁰¹ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 49.

⁴⁰² ez-Zehebî, *a.g.e.*, XIV, 475.

ravileri olduğu için zikretmeye ihtiyaç duymuyoruz. İbnü's-Salâh, bu hadisin manasının bir kısmının sahih pek çok tarikten geldiğini söylemektedir.⁴⁰³

Muâz hadisinin ravileri: eş-Şeyh Ebü'l-Hasen Müeyyed b. Muhammed b. Ali en-Neysâbûrî h. 617,⁴⁰⁴ Ebû Muhammed Abdülcebbâr b. Muhammed el-Huvârî h. 536,⁴⁰⁵ el-İmâm Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî h. 468.⁴⁰⁶ İbnü's-Salâh bu hadisin de pek çok hasen tarikten varid olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁷

Özetle İbnü's-Salâh, senedleri kendisine kadar uzayan söz konusu hadislerden ilkinin sabit olmayan bir tarikinin bulunduğunu, ikincisinin manasının bir kısmının sahih olmayan bir tarikinin bulunduğunu, üçüncüsünün manasının bir kısmının pek çok sahih tarikinin bulunduğunu, dördüncüsünün de manasının bir kısmının pek çok hasen tarikinin olduğunu söylemektedir.

Bu durumda açıkça görüldüğü gibi İbnü's-Salâh, hadislerin bir kısmını da olsa sonraki döneme ait isnadlara itibar ederek tashih, tahsin ve taz'îf etmektedir. Fakat bu uygulamaları, mütekaddim dönemdeki imamlara ait mutemet ve meşhur eserlerde bulunmayan hadislerle değil, en azından manasının bir kısmı önceki döneme ait mutemet ve meşhur kitaplarda yer alan hadislerin ilgili kısmına yapmaktadır. Yani İbnü's-Salâh, kendi koymuş olduğu mütekaddim döneme ait mutemet ve meşhur kitaplarda hiçbir şekilde yer almayan herhangi bir hadis hakkında tashih ve tahsin işlemi yapılamayacağı kuralına bağlı kalmaktadır.

Şu durumda İbnü's-Salâh'ın “Bu isnadların hepsinin ricali içerisinde sahih hadisin şartlarından olan zabt, hıfz ve itkan sıfatlarına sahip olmadığı halde kitabındakine itimat eden kimseler bulabiliriz” sözü bir problem olarak karşımız da durmaktadır. Şöyle ki; onun rivayet etmiş olduğu bu hadisler de bu vasıfları haiz olmayan raviler bulmak mümkündür. Fakat İbnü's-Salâh yine de bu hadislerin bir kısmını tashih ve tahsin etmiştir.

Kanaatimize göre İbnü's-Salâh, bütün isnadlarda mutlak olarak bu tarz ravilerin bulunduğunu değil, artık yaşadığı dönemde genel olarak ravilerin durumunun bu şekilde olduğunu söylemek istemektedir. Yani kendi döneminde de muhakkak bu şartları (sahih hadisin şartlarını) haiz müsniid raviler bulunmaktadır. Fakat ravilerin genel olarak durumları aksi istikamette olduğu için İbnü's-Salâh genel bir kural ortaya koymak istemiştir. Yoksa gerek kendi zamanında gerek sonraki asırlarda az da olsa sahih isnadlarla rivayet edilmiş

⁴⁰³ İbnü's-Salâh, *Risâletün fî vasli'l-belâğâti'l-erbaa fi'l-Muvatta'*, II, 928, 931.

⁴⁰⁴ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XVI, 114.

⁴⁰⁵ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XIV, 464.

⁴⁰⁶ ez-Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 453.

⁴⁰⁷ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, II, 927, 932-933.

hadisler bulmak elbette mümkündür. İbnü's-Salâh, önceki dönem eserlerinde kayıtlı olmayan bir hadis sonraki asırlara ait isnadlarla gelmişse onlar hakkında sahih ya da hasen hükmü verilmesine karşı çıkmaktadır. Bu duruma İbn Hacer de temas etmekte ve “Bu isnadların içerisinde sahih hadis ricalinden olan kişiler bulunabilir. Bu şekilde olmayan isnad sayısı azdır”⁴⁰⁸ demektedir. Nitekim İbnü's-Salâh “Artık bu (mutemet ve meşhur) kitapların dışında mütedâvel olan isnadların amacı büyük oranda sadece bu ümmete (Allah şerefini artırsın) mahsus olan isnad silsilesini devam ettirmek haline gelmiştir”⁴⁰⁹ sözleriyle daha önce söylemiş olduğu sonraki döneme ait bütün isnadlarda kusurlar bulunduğu sözünü takyid etmiş ve isnadın amacının artık büyük oranda isnad silsilesini devam ettirmek haline geldiğini ifade etmiştir.

Mutemet eserlerde kayıtlı olan hadislerin sonraki döneme ait isnadlarla rivayet edilmesi ise âlî isnadları önceki eserlerde bulunduğu için ancak teberrük ve iftihar sebebi olabilir. Yoksa o hadisin sahih ya da hasen olduğunu âlî isnada sahip olan o rivayetler sayesinde ortaya koymak zaten mümkündür.

İbnü's-Salâh'ın sadece bu risalede yer alan dört hadisi kendisine kadar uzayan müteahhir dönem isnadlarını zikrederek vasletme çabası bile onun hadisler hakkında inceleme yapmayı ve hadiste ictihad kapısını kapatmadığını açıkça göstermektedir. İbnü's-Salâh'ın bütün hadisler hakkında tashih ve tahsini yasakladığı şeklinde söylenen sözler ise onun konuyla ilgili sözleri üzerine yapılan yorumlar olarak gözükmektedir. Üstelik o, kitabını, hadis ilimlerine tekrar eski canlılığını kazandırmak için yazmış, hadis imla meclislerini yeniden ihya etmiştir. Bütün bunları yapan bir âlime hadiste ictihad kapısını kapatma iddiasını nispet etmek gerçeklerle uyuşmamaktadır. Ayrıca *Tabakât* kitaplarında gördüğümüz kadarıyla o, kendi dönemindeki pek çok âlimden hadis dinlemiş ve hadis rivayet etmiştir. Fakat kitaplarını incelediğimizde onun bir hadisin mütekaddim dönem imamlarına ait kitaplarda yer alıp almamasını temel ölçü kabul ettiğini, o hadisin hangi kitaplarda geçtiğini zikrettiğini görmekteyiz. Hiçbir kitapta yer almayan hadisler hakkında ise “Bu hadisi sabit olarak bulamadım”, “Görebildiğimiz kadarıyla bu hadis sabit değildir”, “Çok sıkı aramama rağmen bu hadisi bulamadım” vb. ifadeleri kullanmaktadır. Onun bu düşüncesi ise daha önce de belirttiğimiz gibi sahih ve hasen derecesinde bulunan bütün hadislerin kitaplara kaydedilmiş olduğu inancından kaynaklanmaktadır.

Bu noktada İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'de hadis tashih ve taz'îfini yasakladığı fakat burada kendisinin bazı hadisleri tashih ve tahsin ederek kendi söylediği ile çeliştiği ileri

⁴⁰⁸ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 115.

⁴⁰⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 30-31.

sürülebilir. Böyle bir iddiaya şu şekilde cevap verilebilir: İbnü's-Salâh'ın kendisi ile çeliştiğini söyleyebilmek için onun önceki dönem kitaplarında yer almayan fakat sonraki döneme ait isnadlarla kendisine kadar ulaşan bir hadisi tashih ya da tahsin ettiğini ortaya koymak lazımdır. Biz İbnü's-Salâh'ın kitapları üzerinde yapmış olduğumuz araştırmalarımızda onun önceki dönem kitaplarında yer almayan ve sonraki dönem isnadlarıyla kendisine gelmiş herhangi bir hadisi tashih ya da tahsin ettiğine rastlayamadık.

Bu durum onun “Rivayet ettiğimiz hadis cüzlerinde ya da başka kitaplarda isnadı sahih bir hadis bulursak ve o hadisi *Sahihayn*'dan birisinde bulamazsak ve hadis imamlarının mutemet ve meşhur eserlerinden birisinde sıhhatine dair bir açıklama da bulamazsak o hadisin sahih olduğuna kesin hüküm vermeye cesaret edemeyiz...” sözlerinden de anlaşılmaktadır. Yani İbnü's-Salâh, *Sahihayn*'da ya da mutemet ve meşhur kitapların hiçbirisinde bulunmayan bir hadise kesin olarak sahih hükmü verilemeyeceğini söylemektedir. Tamamı ya da bir kısmı bu kitaplarda bulunan hadislerle sahih ya da hasen hükmü verilemeyeceğini veya mutemet ve meşhur kitaplarda yer alan hadisler hakkında hiçbir şekilde hüküm verilemeyeceğini, yalnızca o âlimlerin hükümleri ile yetinilmesi gerektiğini söylememektedir. Kaldı ki kendisi de mütekaddim dönem âlimi olan Hâkim en-Neysâbü'rî'nin kitabında vermiş olduğu pek çok hükmü isabetli bulmayıp tenkit etmektedir. Aynı şekilde İbn Hibbân'ın da pek çok hükmünü doğru bulmamaktadır. Ahmed b. Hanbel için de aynı durum söz konusudur. Bu durumda İbnü's-Salâh'ın tashih ve tahsini yasakladığını veya daha da ötesi hadiste ictihad kapısını kapattığını söylemek mümkün ve tutarlı gözükmemektedir.

Onun bu iddiası, tamamen mutemet ve meşhur diye nitelediği önceki dönem kitaplarında bulunmayan ve müteahhir dönem isnadlarıyla rivayet edilen hadislerle yöneliktir. İbnü's-Salâh bu tür hadislerin isnadlarında genelde kusur bulunduğunu söylemektedir. Nitekim İbn Hacer de böyle bir anlayışın mümkün olduğunu, sıhhat şartını taşıyan fakat Hâkim'in *Müstedrek*'inde bulunmayan bir hadis olamayacağı düşüncesini eleştiren şu sözleriyle dile getirmektedir. “Böyle bir düşünce ilk bakışta kabul edilebilir. Ancak bu durumu ‘imkansızlıkla’ ifade etmek sonra da bu imkansızlık iddiasının doğruluğuna isnadların ricali içerisine kusurlar girdiğini söyleyerek diyerek delil getirmek güzel değildir. Bu kusurların varlığı kabul edildiği takdirde bu ancak bizim ile bu eserlerin sahipleri arasında olabilir. Bu eserlerin yazarlarından yukarıda kusur bulunması ise mümkün değildir.”⁴¹⁰

İbn Hacer'in bu sözleri tam da bizim tespitlerimiz ile uyuşmaktadır. Yani İbnü's-Salâh, kendi dönemi ile mutemet ve meşhur eserlerin musannifleri arasında kusurlar

⁴¹⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 272.

bulunduğu için bu isnadlara itibar edilerek önceki kitaplarda yer almayan herhangi bir hadisin tashih ve tahsinine karşı çıkmaktadır. İbnü's-Salâh'ın sadece bu isnadları kastetmiş olması ihtimalini dile getirmesine rağmen İbn Hacer'in bütün itirazlarını onun bütün isnadları kastettiği düşüncesi üzerine bina etmiş olduğu gözükmektedir. Böyle bir düşüncenin ise onu birtakım itirazlar dile getirmeye sevk etmesi ise son derece normal ve gereklidir. Fakat bahsettiğimiz gibi İbnü's-Salâh'ın pek çok uygulaması bunun aksini göstermektedir.

İbnü's-Salâh'ın böyle bir düşünceyi gündeme getirmesi gerek ahkam gerek başka konulara ait bütün hadislerin, imamların kitaplarında kayıtlı olduğu, hiçbir hadisin dışarıda kalmadığı, şeriatın emirlerinin bize noksansız olarak geldiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

İbn Hacer'den başlayarak pek çok kaynakta İbnü's-Salâh'ın bu sözlerinin önceki âlimlerin hükümlerinin mutlak anlamda kabul edilmesi gerektiği anlamına geldiği dile getirilmektedir.⁴¹¹ Fakat bizzat İbnü's-Salâh'ın kendi uygulamaları onun böyle bir söz söylemediğini göstermektedir. O, Ahmed b. Hanbel dahil pek çok hadis otoritesini verdikleri hükümlerden dolayı tenkit etmiştir. Örneğin “Allah'ın ismini zikretmeyenin abdesti yoktur”⁴¹² hadisine hasen hükmü verirken Ahmed b. Hanbel'in “Bu konuda sabit hadis bilmiyorum” demesinin bu hükmü vermeye engel teşkil etmeyeceğini söylemiştir. Yine aynı hadiste Hâkim'in bu hadisin isnadının sahih olduğuna hükmetmiş olmasının da hadisin sübutuna delil teşkil etmeyeceğini söylemiştir. Çünkü onun bu sahih hükmünü, Ebû Hüreyre'nin rivayeti üzerine bina ettiğini, halbuki kendisinin bu isnadı incelediğini ve bu isnadın Ebû Hüreyre üzerine kalb edilmiş olduğunu tespit ettiğini söylemektedir.⁴¹³

Bu ve buna benzer pek çok örnek İbnü's-Salâh'ın önceki âlimlerin sözlerini mutlak anlamda kabul etmek değil hadislerin senedlerini inceleme ve buna göre hüküm verme yöntemini benimsediğini açık olarak ortaya koymaktadır. Fakat daha öncede belirttiğimiz gibi o, müteahhir dönem dediği, isnadların fonksiyonunu yitirdiği dönemdeki isnadlara değil, mutemet ve meşhur kitaplarda yer alan mütekaddim dönem isnadlarına itibar ederek bunu yapmaktadır.

İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si ya da bahse konu sözleri üzerine çalışma yapan hemen herkesin onun isnadın artık işlevini yitirdiği ve teberrük için zikredildiği görüşüne itirazsız katılmış olmasına rağmen bu işlevini yitirmiş olan isnadlar üzerinden hadislerin tashih ve tahsin yapılamayacağı sözlerine karşı çıkmış olması, onların İbnü's-Salâh'ın sözünün bütün isnadları kapsadığını düşünmelerinden olmalıdır. Halbuki İbnü's-Salâh'ın kastının işlevini

⁴¹¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 270, 271;

⁴¹² Gazzâlî, *el-Vasît*, I, 280.

⁴¹³ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, I, 149-150.

yitiren isnadlar üzerinden giderek tashih ve tahsin yapılamayacağı olduğunu kabul etmek ne böyle bir itiraza mahal bırakacak ne de itiraz edenleri bir çelişki içerisinde bırakacaktır.

İbnü's-Salâh'ın önceki dönem isnadları ile gelmiş hadislerin tashihini yasaklamadığını gösteren önemli bir delil de Allah Rasûlü (s.a.v.)'nün bevlini içen kadın hadisi hakkındaki sözleridir. İbnü's-Salâh, hadisin bir kısmını zikrettikten sonra “Bütün rivayetlerin ittifakla aktardığı kısım bu kadardır. Rivayetlerde muzdarip olarak bulunan kısmın tashihine ise söz konusu ızdırıp engel teşkil etmektedir.”⁴¹⁴ İbnü's-Salâh'ın bu sözü, şayet hadiste söz konusu ızdırıp bulunmasa hadisin kalan kısmının da tashih edileceği anlamını içermektedir.

2.2. İbnü's-Salâh'ın Konuyla İlgili Görüşlerinin Arka Planı

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın niçin böyle bir tercihte bulunduğu sorusuna da cevap arayarak şöyle bir fikir ileri sürmüştür: “Hâkim'in *Müstedrek*'i büyük bir kitaptır. *Sahihayn*'da olmayan birçok hadise yer vermektedir. Hâkim, *Sahihayn*'da bulunmayan sahih hadisleri toplama konusunda son derece hırslı olmasının yanı sıra hıfzı geniş, hadislere vukufiyeti fazla, rivayeti de çoktur. O halde sıhhat şartlarını taşıyan ancak Hâkim'in *Müstedrek*'inde tahrir etmediği bir hadis bulmak çok uzak bir ihtimaldir.” Böyle bir açıklamaya yine kendisi itiraz etmekte ve şöyle demektedir. “Bu ilk bakışta kabul edilebilir. Ancak bu meseleyi “imkansızlıkla” ifade etmek sonra da bu imkansızlık iddiasını, isnaddaki ravilere birtakım kusurların girmiş olduğunu söyleyerek delillendirmek güzel durmamaktadır. Ayrıca isnaddaki ravilerde birtakım kusurlar olduğunu kabul etsek bile bu durum bizim ile musannifler arasındadır. Musanniflerden yukarda (ki isnadlarda) ise böyle bir durum söz konusu değildir.”⁴¹⁵

İbn Hacer ayrıca İbnü's-Salâh'ın bu düşüncesini, zamanın müctehidsiz kalmasının caiz olması meselesi üzerine bina etmiş olabileceğini söylemektedir.⁴¹⁶

Sehâvî, İbnü's-Salâh'ın hadis ilmini iyice kavrayamamış kimselerin bu işe girişmesinden korktuğu için hadis tashihini sona erdirmek istemiş olabileceğini ifade etmiştir.⁴¹⁷

Ali el-Kârî, İbnü's-Salâh'ın yetkin olmayan insanların bu işe adım atmasını engellemek için yasak koyduğu görüşündedir.⁴¹⁸

⁴¹⁴ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, I, 51-53.

⁴¹⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 272.

⁴¹⁶ es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 114. Zamanın müctehidsiz kalması meselesi için Bkz. es-Süyûtî, *er-Redd alâ men ahlade ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî külli asrin farz*, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, Kahire, ts., s. 26-42.; Esen, *Haneî Usûlcülerinde İctihad Teorisi*, s. 314-318.

⁴¹⁷ es-Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb* s. 62; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 81.

Abdurrezzâk b. Halîfe eş-Şâycî, İbnü's-Salâh'ın hadis tashihi yasaklamasının üç temel sebebi olduğunu söylemektedir:

1. Mütেকaddim imamların aksine müteahhir âlimlerin hadislerin tashihi ve taz'îfi konusunda yetersiz olmaları.
2. Üstünlük taslayan bazı kimselerin gerekli donanıma sahip olmadıkları halde hadisler hakkında hüküm vermeye kalkışmak istemeleri.
3. İbnü's-Salâh'ın fikhî meselelerde dört imamdan birisini taklit etmenin vacip olduğuna ve onlardan sonra ictihad kapısının kapandığına dair olan fetvası.⁴¹⁹

Yukarıdaki ilk iki sebeple birlikte Hâkim'in *Müstedrek*'i ile ilgili İbn Hacer'in zikretmiş olduğu sebebi Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî de zikretmiştir.⁴²⁰ Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, müctehidin ihtiyaç duyduğu bütün materyalin bu devirlerde mevcut olduğunu ancak ictihad yapacak insan sayısının az olduğunu, İbnü's-Salâh'ın sonraki âlimlere tashihi yasaklamasının sebebinin de muhtemelen bu olduğunu söylemiştir.⁴²¹

San'ânî'nin *İrşâdü'n-nükkâd ilâ teysîri'l-ictihâd* isimli eserine talik yazan Salâhaddîn Makbûl Ahmed, İbnü's-Salâh'ın dört imamın taklid edilmesinin vacip olduğu ve onlardan sonra fıkhîta ictihad kapısının kapandığı görüşünde olduğunu, buna paralel olarak hadislerin tashih ve taz'îfi konusunda ictihadın yasaklanması düşüncesini de bu görüşünün içerisine dahil ettiğini söylemektedir.⁴²²

Bu konuda Ahmed Muhammed Şâkir şöyle demektedir: “Ben öyle zannediyorum ki İbnü's-Salâh, bu görüşünü fıkıh imamlarından sonra ictihadın yasaklanmasına dair görüş üzerine bina etmiştir. Onlar nasıl ki fıkhîta ictihadı yasakladılarsa, İbnü's-Salâh da hadiste ictihadı yasaklamak istemiştir. Heyhât! İctihadın yasak olduğunu söylemek kitap ve sünnetten hiçbir delili olmayan batıl bir sözdür. Sen ona bir delil kırıntısı bile bulamazsın.”⁴²³

Kanaatimizce İbnü's-Salâh'ın böyle bir görüşü dile getirmesinin en önemli sebebi şudur: İbnü's-Salâh kitabında, Beyhakî'nin kendi zamanındaki muhaddislerin bir kısmının sema' meclislerinde gevşeklik gösterdiklerini, hadisleri hıfzetmediklerini, kendi kitaplarından doğru okuyamadıklarını ve kitaplarından kendilerine okunanı da bilemediklerini söylediğini

⁴¹⁸ Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan, Muhammed el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, 1. bs., Dâru'l-fikr, Beyrut, 2002, I, 49.

⁴¹⁹ eş-Şâycî, *Mes'eletü't-tashih*, s. 23-26.

⁴²⁰ ed-Dümeynî, *Mekâyisü nakdi mütûni's-sünne*, s. 42.

⁴²¹ ed-Dümeynî, *a.g.e.*, s. 47.

⁴²² es-San'ânî, *İrşâdü'n-nükkâd*, s. 46.

⁴²³ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs*, s. 51; es-Süyûtî, *Elfiyyetü's-Süyûtî fi ilmi'l-hadîs*, s. 9. (1 nolu dipnot)

nakletmektedir.⁴²⁴ İbnü's-Salâh, âlimler arasında sahih olan ya da sahihlik ile zayıflık arasında bulunan (hasen) hadislerin tamamının hadis imamlarının cem ettiği cevâmî' türü eserlerde toplanmış ve yazılmış olduğu yönünde bir kanaat oluştuğunu, bir kısmının bazı hadisleri kaçırmış olması mümkünse de hepsinden bir hadisin kaçmış olmasını şeriatin sahibi onun korunmasını garanti ettiği için caiz görmemektedir.⁴²⁵ Görüldüğü gibi İbnü's-Salâh, sahih ve hasen hadislerin tamamının hadis imamlarının eserlerinde kayıtlı olduğuna inanmaktadır. Bundan dolayı bu kitaplarda bulunmayan herhangi bir hadis, rivayet sonrası dönem isnadları ile rivayet edilmiş ise söz konusu dönemde isnadlar işlevini yitirmiş olduğu için bu isnadlara itibar edilerek o hadisin tashih ve tahsin edilemeyeceğini söylemektedir. Önceki döneme ait tağyir, tebdil ve tahriften korunarak bize ulaşan kitaplarda yer alan isnadlar üzerinden gidilerek tashih ve tahsin işlemi yapılamayacağını söylememektedir. Nitekim kendisi de önceki döneme ait kitaplarda yer alan isnadlar üzerinde incelemelerde bulunmaktadır. Ayrıca İbnü's-Salâh, sonraki döneme ait kitaplarda bulunan isnadların bu ümmete mahsus olan isnad silsilesini devam ettirmek için olduğunu söylemektedir. Önceki döneme ait kitaplarda bulunan isnadlar hakkında böyle bir söz söylememektedir. Onun sözlerinden sonraki dönemde yaşayan âlimlerin liyakatlerinin zayıf olduğu anlamını çıkarmak mümkün değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bunu ilk olarak Nevevî zikretmiş ondan sonra genel kabul haline gelmiştir.

İbnü's-Salâh'ın bu görüşünün temeline baktığımızda İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *er-Risâle*'sindeki şu sözlerini görmekteyiz. “Bütün sünnetleri toplayan, onlardan hiçbirini kaçırmayan hiçbir kimse tanımıyoruz. Bütün hadis âlimlerinin ilmi bir araya getirilse, o zaman bütün sünnetler ihata edilmiş olur. Her birinin ilmi dağıtıldığında bir kısmı kaybolacaktır. O kaybolan ise diğerinde bulunacaktır.”⁴²⁶ Şâfiî döneminde hadis rivayeti devam etmekte ve aynı zamanda tedvin dönemi henüz sona ermemiş olduğundan o, bütün hadislerin hadis imamlarının hıfzında bulunduğunu ifade etmiştir. İbnü's-Salâh'ın yaşadığı dönemde ise hadisler artık cem ve tedvin edilmiş olduğu için o, bütün hadislerin mütekaddim dönem âlimlerinin yazmış oldukları kitaplarda kayıtlı olduğunu ve artık hadislerin bu kitaplardan alınması gerektiğini dile getirmiştir.

Aynı düşüncüyü hicrî VIII. asır âlimlerinden İbn Haldun'da da görmekteyiz. İbn Haldun şöyle demektedir: “Bu çağda hadis tahrir etme ve öncekilerin eksiklerini tamamlama (istidrâk) sona ermiştir. Çünkü adet şahitlik etmektedir ki bu imamlar sayılarının çokluğu, peşpeşe yaşamış olmaları, bu ilimdeki yeterlilikleri ve çalışmalarına rağmen hiçbir sünneti ihmal ya da terk etmemişlerdir ki sonrakiler onun farkına varınsınlar. Onlar için böyle bir şey

⁴²⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 146-147; el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfiî*, s. 321.

⁴²⁵ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 147.

⁴²⁶ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 49-50.

imkansızdır. Bu dönemde âlimlerin ilgisi yazılmış olan ana kitapları tashihe, onları musanniflerinden rivayet ederek zabt etmeye, o kitapların müelliflerine kadar olan isnadlarını incelemeye ve isnadların sonuna kadar sağlamca ulaşabilmesi için bunları hadis ilminde yerleşen şartlar ve hükümlere arz etmeye yönelmiştir...” İbn Haldun h. VIII. asırda artık bütün hadislerin sahih, hasen, zayıf, malûl vb. derecelerinin belirlenmiş olduğunu, hadis imamları ve uzmanları tarafından her hadisin kendi derecesine yerleştirildiğini, önceden sahih olan bir hadisi artık tashih etme imkanının kalmadığını söylemektedir.⁴²⁷

Nitekim İbn Cemâa’dan da mütekaddim imamların inceleme ve çalışmaları son derece sıkı olduğu için şayet sahih bir hadis olsa onu ihmal etmeyeceklerine dair bir zann-ı galibin bulunduğunu nakledilmektedir.⁴²⁸

Emin Ebû Lâvî, İbn Cemâa’nın bu sözünü geçerli bir neden olarak görmemektedir. Bunun gerekçesini ise mütekaddim âlimlerden hiçbirinin hakkında hüküm vermediği bir takım sahih hadislerin bulunması ve bu hadislerden bir kısmının ravilerinin *Sahihayn*’ın ravilerinden olması olarak açıklamaktadır.⁴²⁹ Fakat yukarıda açıkladığımız gibi bir hadisin ravilerinin *Sahihayn*’ın ravileri ile aynı olması mütekaddim ulemaya göre hadise sahih hükmünü vermek için yeterli değildir. Çünkü onlar ölçü olarak sadece ravilere incelemeyi ve onların cerh ve tadil derecelerine göre hüküm vermeyi benimsememişlerdir. Hadisi çevreleyen şartları, hadisin ne şekilde rivayet edildiğini ve daha başka kriterleri de göz önünde bulundurmışlardır.

Hâtim b. Ârif el-Avnî, daha III. asır sona ermeden sünnetin tamamının tedvin edildiğini, III. asırdan sonra, tasnif edilen kitapların dışında kayda değer şifahi rivayetin kalmadığını söylemektedir.⁴³⁰

İbnü’s-Salâh’ın böyle bir iddiayı gündeme getirmesinin sebebini bazı âlimler “zorluk” olarak açıklamaktadır.⁴³¹ Bizce bunun sebebi zorluk değil sonraki dönemlerde isnadın işlevini kaybetmesi ve işlevini kaybetmiş bu isnadlar üzerinden hareketle tashih ve tahsinin mümkün olmamasıdır. Yoksa İbnü’s-Salâh, hiçbir şekilde hadis tashihi ya da tahsini yapılamayacağını söylememektedir. O, isnadın hadis tashihi ve tahsini noktasında fonksiyonunu kaybettiği ve bir bereket vesilesi olarak kullanılmaya başlandığı dönemden sonraki isnadlara itibar ve itimat edilerek tashih ve tahsin yapılamayacağını söylemektedir. Bizzat kendisinin uygulamaları

⁴²⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 180-181.

⁴²⁸ es-Sehâvî, *Şerhu’t-Takrîb*, s. 60; Emin Ebû Lâvî, *a.g.e.*, s. 96; eş-Şâycî, *a.g.e.*, s. 27; el-Kâsımî, *a.g.e.*, s. 260.

⁴²⁹ Emin Ebû Lâvî, *a.g.e.*, s. 96.

⁴³⁰ eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî, *el-Menhecû’l-mukterah li fehmi’l-mustalah*, Dâru’l hicre li’n-neşr ve’t-tevzî’, 1. bs., Suudi Arabistan, 1996, s. 52, 55, 59, 61.

⁴³¹ es-San’ânî, *İrşâdü’n-Nükkâd*, s. 84, 88, 101; Gürler, *a.g.m.*, s. 73, 74.

bunu göstermektedir. İbnü's-Salâh aslında hadis rivayetinde meydana gelen dönemsel ve yöntemsel bir değişikliğe dikkat çekmektedir.

Ayrıca İbnü's-Salâh bazı araştırmacıların sözünü ettiği gibi⁴³² önceki ulemaya bir kutsiyet atfetmemekte, onların hadislerle ilgili her türlü problemi çözüme kavuşturduğunu söylememekte, her söylediklerini mutlak anlamda doğru kabul etmemektedir. Öncekilerin pek çok hükmünü düzeltmiş ve pek çok hükmüne de itirazlar yöneltmiş olması bunu göstermektedir.

2.3. İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsini Konusunda Kendisiyle Çeliştiği

İddiası

Abdürrezzâk b. Halîfe eş-Şâycî, tashih meselesine ayırdığı çalışmasında İbnü's-Salâh'ın kendi sözü ile çelişerek bir taraftan tashih ve tahsini yasaklarken diğer taraftan kendisinin bazı hadisleri tashih ve tahsin ettiğini söylemektedir.

Bu bağlamda eş-Şâycî, hem teorik hem de pratik sahadan örnekler vermektedir. Teorik düzlemde İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'de *Müstahrelerin* faidesini anlatırken dile getirdiği yapılan istihrac çalışmaları sebebiyle birtakım hadislerin sıhhatinin sabit olacağı sözüne ve hasen hadis konusundaki “Bu mesele kısaca böyledir. Detayları mübâşere ve araştırma ile bilinir” sözlerine ve şaz hadis konusundaki “... onun hadisini hasen kabul ederiz...” sözüne atıfta bulunmaktadır. Ona göre İbnü's-Salâh'ın bu sözleri hadis tashih ve tahsinini yasakladığı sözleri ile çelişmektedir. Biz bu sözlerin İbnü's-Salâh'ın tashih ve tahsini yasaklamadığına bilakis bunun mümkün olduğuna delil olduğunu söylemiştik.

Pratik düzlemde ise birtakım hadisler hakkında İbnü's-Salâh'ın vermiş olduğu sahih ve hasen hükümlerine örnekler sunmuştur. Şimdi bu örnekleri incelemek istiyoruz.

Birinci hadis: İbnü's-Salâh'ın sahih olduğuna hükmettiği “Allah Rasûlü, (s.a.v.) Muâz'ın malına tedbir koydu ve borcundan dolayı sattı” hadisidir. eş-Şâycî, İbnü's-Salâh'ın bu hadise “Sabittir” dediğini söylemiştir.⁴³³

Bu hadisi incelediğimizde İbnü's-Salâh'ın hadise bu hükmü verdiğini görmekteyiz. Fakat İbnü's-Salâh'tan önceki âlimlerden çoğu, ondan önce bu hadisi rivayet etmişlerdir. Örneğin Taberânî,⁴³⁴ Dârakutnî,⁴³⁵ Hâkim,⁴³⁶ Beyhakî⁴³⁷ bu hadisi rivayet etmişlerdir. O halde İbnü's-Salâh, kendisinden önceki âlimlerin hüküm vermedikleri ya da önceki dönem

⁴³² Gürler, *a.g.m.*, s. 59, 88.

⁴³³ eş-Şâycî, *a.g.e.*, s. 64.

⁴³⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 105.

⁴³⁵ ed-Dârakutnî, *Sünen*, V, 413.

⁴³⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 67, IV, 113. Hâkim bu hadis için “Şeyhân'ın şartına göre sahihtir fakat bu hadisi tahrir etmemişlerdir.” demiştir.

⁴³⁷ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 80; el-Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, 1. bs., thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Câmîatü'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye, Karaçi, 1989, II, 293; el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, VIII, 252.

isnadlarıyla rivayet edilmeyen bir hadisi tashih etmemektedir. Tam tersine o “Bu hadis sabittir” derken söz konusu hadisin önceki âlimlerin kitaplarında kayıtlı ve hakkında hüküm verilmiş olduğunu haber vermektedir. Buna benzer örnekler gerek *Şerhu müşkili'l-Vasît* kitabında gerek başka kitaplarında çokça bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi İbnü's-Salâh'ın kendi sözleri ile çeliştiğini söyleyebilmek için önceki âlimlerin kitaplarında yer almayan ve hakkında hüküm vermedikleri, aynı zamanda sonraki dönem isnadlarıyla kendisine ulaşmış bir hadisi tashih ya da tahsin ettiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Biz yapmış olduğumuz çalışmamız esnasında bu şekilde bir örnek bulamadık.

Ayrıca yukarıdaki hadise sadece İbnü's-Salâh hüküm vermiş olsa bile o bu hükmü mütekaddim âlimlerin kitaplarında yer alan önceki dönem isnadlarına dayanarak vermiş olacaktır. Böyle bir tashihi ise İbnü's-Salâh yasaklamamaktadır.

İkinci hadis: “Zarar da yoktur, zarara zararlar karşılık vermek de yoktur” hadisidir. eş-Şâycî, Bu hadis hakkında İbnü's-Salâh'ın “Bu hadisi ed-Dârakutnî pek çok tarikten isnad etmiştir. Bu tariklerin toplamı hadise kuvvet kazandırır ve hasen derecesine çıkarır” dediğini nakletmiştir. Fakat yukardaki hadiste de söylediğimiz gibi bu hadisi de mütekaddim ulemeden pek çoğu önceki dönem isnadları ile rivayet etmiş ve hakkında hükümler vermiştir. Örneğin İmam Mâlik,⁴³⁸ İmam Şâfi,⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel,⁴⁴⁰ İbn Mâce,⁴⁴¹ Dârakutnî⁴⁴² ve daha pek çok muhaddis rivayet etmiştir. Dolayısıyla İbnü's-Salâh onların verdiği hükmü aktarmaktadır. Daha önce hiç verilmemiş bir hüküm vermemektedir. Ayrıca bu hadis de önceki dönem isnadları ile geldiği için İbnü's-Salâh'ın o isnadlara dayanarak hüküm vermesi kendi sözü ile çelişmesi anlamına gelmemektedir. Çünkü o, sonraki dönem isnadları üzerinden gidilerek bir hadisin tashih ya da tahsin edilemeyeceğini söylemektedir. Bu durumda eş-Şâycî'nin verdiği ikinci örnek de İbnü's-Salâh'ın kendisi ile çeliştiğini göstermemektedir.

Üçüncü hadis: “Abdesti olmayanın namazı olmaz. Allah'ın ismini zikretmeyen de abdesti olmaz” hadisidir. eş-Şâycî, İbnü's-Salâh'ın bu hadisin bütün tarikleri ile hasen derecesine ulaştığını söylediğini nakletmektedir.

Söz konusu hadisi incelediğimizde İbn Ebî Şeybe,⁴⁴³ Ahmed b. Hanbel,⁴⁴⁴ Ebû Dâvud,⁴⁴⁵ Ebû Ya'lâ,⁴⁴⁶ Hâkim,⁴⁴⁷ Dârakutnî,⁴⁴⁸ İbn Mâce,⁴⁴⁹ Taberânî,⁴⁵⁰ Beyhakî⁴⁵¹ ve

⁴³⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, “el-Akdiye”, 31, “el-Mükâteb”, 13.

⁴³⁹ eş-Şâfi, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfi*, II, 165.

⁴⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, 438.

⁴⁴¹ İbn Mâce, “el-Ahkâm”, 17.

⁴⁴² ed-Dârakutnî, *Sünen*, IV, 51, V, 407.

⁴⁴³ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî, *el-Kitâbü'l-Musannefî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 1. bs., thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1989, I, 12, 14.

⁴⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 243, XXVII, 211, XXXVIII, 272, XXXXV, 124, 125.

⁴⁴⁵ Ebû Dâvud, “Tahâre”, 48.

⁴⁴⁶ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahâ b. isa b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 1. bs., thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-turâs, Dimeşk, 1984, XI, 293.

başka pek çok mütekaddim âlimin rivayet ettiğini görmekteyiz. Bu durum ise İbnü's-Salâh'ın yasakladığı şeyi kendisinin yaptığını göstermez. O, önceki âlimlerin kitaplarında önceki dönem isnadları ile yer almış bir hadisin tariklerinin çokluğu sebebiyle kuvvet kazanarak hasen olduğunu söylemektedir. Önceki âlimlerin kitaplarında yer almayan ve sonraki dönem isnadlarıyla kendisine ulaşmış bir hadis hakkında hasen hükmü vermemektedir. İbnü's-Salâh'ın bu hadise yönelik açıklamalarını yukarıda vermiştik.⁴⁵²

eş-Şâycî'nin vermiş olduğu diğer örneklerin de bu minvalde olduğunu tespit ettiğimiz ve verdiğimiz örnekler meramı anlatmaya yeterli olduğu için bütün örnekleri zikretmeye gerek duymuyoruz.

Bize göre eş-Şâycî yanılmaktadır. O, İbnü's-Salâh'ın hadislerin tashih, tahsin ve taz'îfini sonraki asırlarda yaşayan herkes için yasakladığı ön kabulünden hareket ettiği için böyle bir yanlış içerisine düşmüştür. Halbuki İbnü's-Salâh önceki döneme ait mutemet ve meşhur kitaplarda yer alan isnadların sadece isnad silsilesini devam ettirme amacı taşıdığını söylememektedir.

eş-Şâycî'nin İbnü's-Salâh'ın taz'îf ettiğini söylediği hadislerle gelince; öncelikle belirtmemiz gereken husus daha önce de belirttiğimiz gibi İbnü's-Salâh'ın hadis taz'îfini yasaklamadığıdır. Yani o bir hadise zayıf hükmü verilemeyeceğini söylememektedir. Bu daha sonraki âlimler tarafından ortaya atılan bir tartışmadır.

eş-Şâycî'nin İbnü's-Salâh'ın taz'îf yaptığını söylediği hadislerden ilki Hz. Câbir (r.a.)'in “Rasûlullah (s.a.v.)'ı suyu dirseğine ulaştırırken gördüm” hadisidir. Bu hadisi Dârakutnî⁴⁵³ ve Beyhakî⁴⁵⁴ rivayet etmişlerdir.

İbnü'l-Cevzî bu hadisin zayıf olduğunu, ravilerinden el-Kasım b. Muhammed hakkında Ahmed b. Hanbel'in “Bir şey değildir” dediğini, Ebû Hâtim'in de münkeru'l-hadis dediğini nakletmektedir.⁴⁵⁵

İbnü'l-Mülakkın, Dârakutnî ve Beyhakî'nin bu hadis hakkında sükût edip tashih ve taz'îf noktasında tenkid etmediklerini, İbnü's-Salâh'ın hadisin zayıf olduğunu söylediğini fakat zayıflık sebebini açıklamadığını bildirmektedir.⁴⁵⁶

⁴⁴⁷ en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 245, 246, 402, IV, 66. Hâkim bu hadis için “Buhârî ve Müslim bu hadisi tahrir etmemişlerdir. Bu hadisin şahidi vardır” demiştir.

⁴⁴⁸ ed-Dârakutnî, *Sünenü 'd-Dârakutnî*, I, 121, 123, 134.

⁴⁴⁹ İbn Mâce, “Tahâre”, 41.

⁴⁵⁰ et-Taberânî, *el-Mu'cemü 'l-evsat*, VIII, 96; et- Taberânî, *ed-Duâ*, 1. bs., thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1992, s. 137, 138, 139.

⁴⁵¹ el-Beyhakî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, I, 68, 71, 72; el-Beyhakî, *Şuabü 'l-Îmân*, 1. bs., thk. Muhammed Said Besyûnî Zeğlûl, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1990, I, 3, 5.

⁴⁵² Daha detaylı bilgi için Bkz. İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili 'l-Vasît*, I, 149-150.

⁴⁵³ ed-Dârakutnî, *Sünen*, I, 142. Dârakutnî hadisin ravilerinden olan İbn Ukayl'in kavî olmadığını söylemiştir.

⁴⁵⁴ el-Beyhakî, *es-Sünenü 'l-Kübrâ*, I, 93.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi 'l-hilâf*, 1. bs., thk., Müs'id Abdülhamîd Muhammed es-Sa'dînî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994, I, 147.

Sonraki dönemden İbn Hacer de bu hadisi Dârakutnî ve Beyhakî'nin rivayet ettiğini, hadisin ravilerinden olan el-Kâsım b. Muhammed'in Ebû Hâtim'e göre metruk olduğunu, Ebû Zûr'a'nın ona münkeru'l-hadis dediğini, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'in onun zayıf olduğunu söylediklerini, sadece İbn Hibbân'ın onu sika kimseler arasında saydığını fakat onun el-Kâsım hakkındaki bu hükmüne iltifat edilmediğini söylemiştir. İbn Hacer ayrıca İbnü'l-Cevzî, Münzirî, İbnü's-Salâh, Nevevî ve başkalarının hadisin zayıf olduğunu söylediklerini haber vermiştir.⁴⁵⁷

Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında söz konusu hadisi değerlendirdiğimizde İbnü's-Salâh'tan önce pek çok âlim bu hadisin ravilerini taz'îf etmiş olduklarını, ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin doğrudan hadisin zayıf olduğunu söylediğini görmekteyiz. İbnü's-Salâh da buna paralel olarak bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

İbnü's-Salâh, hadisin zayıf olduğunu açıklamış olmakla birlikte ondan önce de hadisin zayıf olduğunu açıklayan âlimler vardır. Kaldı ki İbnü's-Salâh hadislerle zayıf hükmü verilemeyeceğini asla söylememektedir.

eş-Şâycî, İbnü's-Salâh'ın taz'îf ettiği hadislerle daha birçok örnekler vermektedir. Fakat bu örnekler bizce İbnü's-Salâh'ın kendisinin yasakladığı birşeyi yaptığını değil tam tersine hadis taz'îfini yasaklamadığını göstermektedir.

eş-Şâycî ayrıca mütekaddim ulemanın vermiş olduğu hükümlere müteahhir bazı âlimlerin getirmiş oldukları eleştirilerini de İbnü's-Salâh'a karşı delil olarak ileri sürmektedir.⁴⁵⁸ Daha önce de belirttiğimiz gibi bu gibi örnekleri İbnü's-Salâh'ın bizzat kendi kitaplarında fazla sayıda bulmak mümkündür. Bu durum onun hadis tashih ve tahsinini yasakladığını değil önceki dönem isnadlarıyla kitaplarda yer almış hadisler hakkında hüküm vermeyi caiz gördüğünü göstermektedir. Bu durumda eş-Şâycî'nin müteahhir âlimlerin mütekaddim dönem âlimlerine getirmiş oldukları eleştirileri İbnü's-Salâh'a karşı ileri sürülebilecek bir delil değildir.

eş-Şâycî müteahhir âlimlerin hakkında hüküm verdiği 53 hadis zikretmiştir.⁴⁵⁹ Ancak bu hadisler önceki ulemanın eserlerinde yer alan ve hakkında hüküm verdikleri hadisler ya da senedi bulunmayan ve taz'îf edilen hadislerdir. Dolayısıyla İbnü's-Salâh'ın görüşü kapsamına girmemektedir.

İbnü's-Salâh, gerek sahih hadisleri bilmek ve tanımakla ilgili iddiasını dillendirdiği paragrafının devamında gerek kitabının ilerleyen sayfalarında tashih meselesinin içine hasen türünden olan hadisleri dahil ettiği net bir şekilde görülmektedir. Onun “Öyleyse sahih ve

⁴⁵⁶ İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedru'l-münîr*, I, 669-670.

⁴⁵⁷ İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-habîr*, I, 220.

⁴⁵⁸ Bkz. eş-Şâycî, *Mes'elletü't-tashîh*, s. 85-92.

⁴⁵⁹ Bkz. eş-Şâycî, *Mes'elletü't-tashîh*, s. 101-114.

hasen hadisi tanımada sonuç olarak hadis imamlarının şöhretinden dolayı tağyîr ve tahrîfe uğramadığından emin olduğumuz mutemet ve meşhur eserlerinde açıkladıkları bilgilere itimat etmek gereklidir”⁴⁶⁰ cümlesi ve “Bizim öne sürdüğümüz bilgiler ışığında bu zamanda sahih ve hasen hadisi tanıma yolunun *Sahihayn*’a ve diğer güvenilir kitaplara müracaat etmeye bağlı olduğu ortaya çıkınca...”⁴⁶¹ ifadeleri bize İbnü’s-Salâh’ın hadislerin tahsini işlemini, tashihinden ayırmadığını net olarak göstermektedir.

İbnü’s-Salâh’ın hadislerin tahsini meselesini, tashihinden ayırmadığı farklı ifadelerinin içerisinde net olarak bulunmakla birlikte pek çok âlimin açıklamalarında da yer almaktadır.

Nitekim Süyûtî, Nevevî ve İbn Cemâa gibi İbnü’s-Salâh’ın kitabını ihtisar edenlerin, İrâkî ve Bulkînî’nin ve *Nüket* sahiplerinin sadece tashih meselesine temas ettiklerini tahsin meselesine ise hiç değinmediklerini söyleyerek kendi görüşünü şöyle açıklamaktadır: “Tashihi caiz gören, tahsini elbette caiz görür. Tashihi caiz görmeyen ise büyük olasılıkla tahsini caiz görür. Nitekim hafızlar “İlim öğrenmek farzdır”⁴⁶² hadisinin zayıf olduğunu bildirmelerine karşın Mizzî, bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir. Birçok âlim de hadis hafızlarının zayıf olduğunu belirttikleri birçok hadisin hasen olduğunu belirtmişlerdir. Sonra ben İbnü’s-Salâh’ın sözünü inceledim. Onun tahsin ile tashih bir fark gözetmediğini gördüm. Zira şöyle diyor; ‘Öyleyse sahih ve hasen hadisi tanımada sonuç olarak hadis imamlarının şöhretinden dolayı tağyîr ve tahrife uğramadığından emin olduğumuz mutemet ve meşhur eserlerinde açıkladıkları bilgilere itimat etmek gereklidir.’”⁴⁶³

Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*’inde İbnü’s-Salâh’a göre tahsinin tıpkı tashih gibi olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁴

İbnü’s-Salâh’ın hasen hükmü verdiği bazı hadisler şunlardır:

İstinşak yaptığın zaman oruçlu değilsen mübalağa yap”⁴⁶⁵ hadisini zikrettikten sonra “Bu, isnadı hasen olan bir hadistir” demiştir.⁴⁶⁶

İbnü’s-Salâh’ın hasen olduğuna hükmettiği bir başka hadis de “Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılındı. Nerede namaza yetişirsem mesheder, namazımı kılarım”⁴⁶⁷ hadisidir. Bu hadis hakkında “İsnadı hasendir. Bu gibi hadislerle ihticac edilebilir” demiştir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁰ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 30-31.

⁴⁶¹ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 50.

⁴⁶² es-Süyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr fî ehâdîsi’l-beşîri’n-nezîr*, 3. bs., Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 2004, s. 325.

⁴⁶³ es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fî şerh-i Takrîbi’n-Nevevî*, thk. Muhammed Eymen b. Abdullah eş-Şibrâvî, Dâru’l-hadîs, Kahire, 2010, s. 116-117; es-Süyûtî, *el-Bahru’l-lezî zehar*, II, 870-873.

⁴⁶⁴ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, I, s. 78.

⁴⁶⁵ Ebû Dâvud, “Savm”, 28. Hadis burada *تكون صائماً* *بالغ في الاستنشاق*, إلا أن تكون صائماً şeklinde yer almaktadır.

⁴⁶⁶ İbnü’s-Salâh, *Şerhu müşkili’l-Vasît*, I, 159.

İbnü's-Salâh, Ebû Bekra'nın rivayet ettiği "Rasûlüllah (s.a.v.) abdest alıp mestlerini giydiğinde misafirin üç gün üç gece, mukîmin de bir gün bir gece mesh etmesine izin verdi"⁴⁶⁹ hadisi hakkında "Bu hasen bir hadistir" demiştir.⁴⁷⁰

İbnü's-Salâh bazen de kendisinden önceki âlimlerin sahih hükmü verdiği hadislerle hasen hükmü vermektedir. Örneğin "Hayız kanı siyahtır, bilinir. Eğer kan siyahsa namazdan geri dur. Eğer kan sona ermişse abdest al, namaz kıl" hadisine İbn Hazm⁴⁷¹ ve Hâkim,⁴⁷² sahih hükmü vermişken İbnü's-Salâh "hasendir, onunla ihticâc edilir"⁴⁷³ demiştir.

"Koyunların zekatı hakkında Gazzâlî'nin zikrettiği İbn Ömer (r.a.) hadisinin isnadı ceyyiddir. Bu hadis Ebû Dâvud ve başkalarının zikrettiği hasen bir hadistir" demiştir.⁴⁷⁴

İbnü's-Salâh, "Allah'ın ismini zikretmeyen kişinin abdesti yoktur"⁴⁷⁵ hadisinin Saîd b. Zeyd, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre'nin (r.a.) hadisi olarak birçok tarikten rivayet edildiğini, bu tariklerin hepsinde problem bulunduğunu ancak bu hadisin matrûh seviyesinde de olmadığını, birçok tarikin bulunması sebebiyle bu hadisin sabit ve hasen derecesinde olduğunu söylemektedir. İbnü's-Salâh, bu hadisi Tirmizî⁴⁷⁶ ve İbn Mâce'nin⁴⁷⁷ tahrîc ettiğini, Ahmed b. Hanbel'in "Ben bu konuda sâbit bir hadis bilmiyorum"⁴⁷⁸ demesinin hadise bu şekilde hüküm vermeye engel teşkil etmeyeceğini söylemiştir. Hâkim'in bu hadisin isnadının sahih olduğuna hükmetmiş olmasının da hadisin sübûtuna delil teşkil edemeyeceğini çünkü onun bu hadisi tashihini Ebû Hüreyre'nin rivayeti üzerine bina ettiğini, kendisinin ise hadisi incelediğini ve isnadının Ebû Hüreyre'ye kalb edilmiş olduğunu tespit ettiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁹

⁴⁶⁷ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 340.

⁴⁶⁸ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, I, 245.

⁴⁶⁹ eş-Şâfiî, *el-Üm*, II, 74-75; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, I. bs., thk. Muhammed Avvâme, Şeriketü dâri'l-kible, Beyrut, 2006, II, 251; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî el-Kufî, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvame, Daru'l-kible, II, 241; ed-Dârakutnî, *Sünen*, I, 357, I, 377; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 423.

⁴⁷⁰ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, I, 252.

⁴⁷¹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, el-Endelusî el-Kurtubî ez-Zâhirî, *el-Muhallâ fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-hucec ve'l-âsâr*, nşr. Hassân Abdülmennân, Beytü'l-efkârî'd-devliyye, Amman, ts., I, 204.

⁴⁷² Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 281.

⁴⁷³ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, I, 272.

⁴⁷⁴ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, III, 10.

⁴⁷⁵ Gazzâlî, *el-Vasît*, I, 280.

⁴⁷⁶ Tirmizî, "Tahâre", 20.

⁴⁷⁷ İbn Mâce, "Tahâre", 41.

⁴⁷⁸ Bu söz Ahmed b. Hanbel'in talebesi Merrûzî (ö. 275/888) tarafından rivayet edilmiştir. Merrûzî, Ahmed b. Hanbel'in bu hadisi tashih etmediğini ve "Bu konuda sabit olan hiçbir hadis yoktur." dediğini nakletmiştir. Bkz. İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye, *el-Fürûsiyyetü'l-Muhammediyye*, I. bs., thk. Zâid b. Ahmed en-Nüseyrî, Dâru âlemi'l fevâid, Mekke, 2007, s. 190; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, s. 69. (muhakkikin mukaddimesi)

⁴⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, I, 149-150.

Görüldüğü gibi İbnü's-Salâh burada, önceki muhaddislerin zayıf olduğunu açıkladıkları bir hadisin tariklerinin çokluğunu dikkate alarak hasen derecesinde olduğunu söylemiş ve tahsin yapmıştır. Ayrıca burada İbnü's-Salâh'ın önceki âlimlerin vermiş olduğu hükmü kabul etmediğini, onların hakkında hüküm verdiği hadisleri yeniden incelemeye tabi tuttuğunu görmekteyiz.

Bu durum ise İbn Hacer'in, İbnü's-Salâh'a yöneltmiş olduğu bir eleştiriyi boşa çıkarmaktadır. Çünkü İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın "Öyleyse sahih ve hasen hadisi tanımada sonuç olarak hadis imamlarının şöhretinden dolayı tağyir ve tahrife uğramadığından emin olduğumuz mutemet ve meşhur eserlerinde açıkladıkları bilgilere itimat etmek gereklidir" sözüne itiraz ederek, bunun kabul edilmesi durumunda sahih olduğuna dair açıklama yapılmış hadislerle yetinmeyi, önceki âlimler tarafından açıklama yapılmamış fakat sıhhat şartlarını taşıyan hadisleri reddetmeyi gerektirdiğini söylemektedir.⁴⁸⁰ Halbuki görüldüğü gibi İbnü's-Salâh, önceki âlimlerin vermiş oldukları bazı hükümleri kabul etmemekte ya da yeniden incelemeye tabi tutmaktadır.

İbnü's-Salâh, "Geçimi size ait olan kişiler adına fitr sadakası verin"⁴⁸¹ hadisi hakkında "Bu hadis İbn Ömer ve Ali (r.a.)'den rivayet edilmektedir. (İbn Ömer) Dedi ki: 'Rasûlullah (s.a.v.) geçimini üstlendiğiniz küçükler ve büyükler, hür ve köleler adına fitr sadakasını emretti.'⁴⁸² Bu hadisin isnadı kuvvetli değildir. Bu hadis Ali (r.a.)'den de mürsel bir isnadla rivayet edilmiştir. Ancak şahidi (İbn Ömer hadisi) sayesinde kendisiyle ihticâc edilebilecek şekilde kuvvet kazanmıştır" demiştir.⁴⁸³ Burada ihticâc edilebilecek şekilde kuvvet kazanmaktan İbnü's-Salâh'ın maksadının hadisin hasen derecesine yükselmesi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o, hasen hadisi tarif ederken zayıf bir hadisin başka bir tarikten tâbi ya da şâhidinin bulunması durumunda hasen derecesine yükseleceğini söylemektedir.⁴⁸⁴ Nitekim Elbânî de Hz. Ali (r.a.)'nin hadisini zikrettikten sonra "Bu hadisin ricâli sika kimselerdir. Buna bir de İbn Ömer (r.a.)'in hadisiyle birlikte bundan önceki tarik de eklenirse kuvvet kazanır ve inşallah hasen derecesine yükselir" demiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. II, 269-271.

⁴⁸¹ Gazzâlî, *el-Vasît*, II, 498.

⁴⁸² İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, III, 157; Dârakutnî ve Beyhakî bu hadisi el-Kâsım b. Abdullah b. Âmir b. Zûrâre-Umeyr b. Ammâr el-Hemedânî-Ebyad b. el-Eğarr-ed-Dahhâk b. Osmân-Nâfi'-İbn Ömer tarikiyle rivayet etmiş ve Dârakutnî, "el-Kâsım bu hadisi merfu olarak rivayet etmiştir. Ancak bu kuvvetli değildir. Doğrusu bunun mevkuף olduğudur" demiştir. Beyhakî'de "İsnadı kuvvetli değildir" demiştir. ed-Dârakutnî, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârakutnî*, 1. bs., thk., Şuayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2004, III, 67; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 272.

⁴⁸³ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, III, 157-158.

⁴⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 51-53.

⁴⁸⁵ el-Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn, *İrvâü'l-ğalîl fî tahrîci ehâdisi Menâri's-sebîl*, 1. bs., nşr. Muhammed Zühayr eş-Şâvîş, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1979, III, 320-321.

İbnü's-Salâh'ın tahsin ettiği bir başka hadis “Oruçlu iken kusmak zorunda kalan kişinin kaza yapması gerekmez. Kendi isteği ile kusan kaza etsin”⁴⁸⁶ hadisidir. Bu hadisin ravilerinden olan Hişâm b. Hassân el-Kurdûsî her ne kadar bu hadiste teferrüd etmiş olsa da şahidi bulunduğu için⁴⁸⁷ hasen derecesinde sabit olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁸

Ayrıca bu meseleyle ilgili olarak İbn Hacer'in söylediği “Bu durumda sahih olmayan hadisleri sahih kabul etmek gerekir. Çünkü mütekaddimîn imamların sahih hükmü verdikleri pek çok hadiste başkaları o hadisi sahih derecesinden düşürecek illetlerin farkına varabilirler”⁴⁸⁹ sözü İbnü's-Salâh'ın bahsi geçen isnadlarla sadece sonraki dönem isnadlarını değil, bütün isnadları kastettiği düşüncesi üzerine yöneltilmiş bir eleştiri olarak görünmektedir. Halbuki bizce İbnü's-Salâh burada önceki döneme ait mutemet ve meşhur kitaplarda kayıtlı olan isnadlardan değil, isnadlar işlevini yitirdikten sonraki döneme ait isnadlardan söz etmektedir. Çünkü İbnü's-Salâh, öncekilerin yapmış oldukları tashihlerin mutlak kabul edileceği şeklinde bir açıklama yapmamış bilakis mütekaddim ulemeden kabul ettiği İbn Hibbân ve Hakim'in tesahüllerinden söz etmiştir.⁴⁹⁰ Onun sözlerini bütün zamanlardaki isnadlar için geçerli kabul edersek böyle bir durum anlaşılabilir fakat sadece sonraki dönem isnadları için geçerli olduğunu düşündüğümüzde böyle bir eleştiriye gerek kalmamaktadır. O önceki ulemanın kitaplarında yer alan hadisler hakkında hüküm verilemeyeceğini söylememektedir.

San'ânî de İbnü's-Salâh'ın konu ile ilgili görüşlerini İbn Hacer'inki ile benzerlik arz eden bir mahiyette değerlendirmiş ve şöyle demiştir: “Diyelim ki sen, İbn Ebî Şeybe, Abdürrezzâk ya da bir başkasının *Müsned*'inde bir hadis bulsan; hadis imamlarından birinin bu hadis hakkında üç sıfattan birine (sıhhat, husn, za'f) ilişkin bir sözünü bulamazsan ve o hadisin örneğin Haccâc b. Ertât'ın (ö. 145/762) rivayetlerinden biri olduğunu görsen; mesela Dârakutnî ve Münzirî'nin yaptığı gibi hadis imamlarının Haccâc hakkındaki sözlerinden dolayı o hadisin zayıf olduğuna hükmedersin. Halbuki Dârakutnî Haccâc b. Ertât ile ne karşılaşmış, ne de onu görmüştür. O sadece senin de ulaşmış olduğun cerh imamlarının sözlerine ulaşmıştır. Buradaki tek fark ed-Dârakutnî'nin metodunun sema', senin metodunun ise vicâde olmasıdır. Bu fark ise seni onun söz söyleyebildiği alanda söz söylemekten alıkoymaz. Ya da sen bu şekilde bir hadis bulmuş olsan, sonra da o hadisin ravileri hakkında

⁴⁸⁶ Ebû Dâvud, “Savm”, 32; Tirmizî, “Savm”, 25; Nesâî, “Savm”, 91; İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, III, 196-197.

⁴⁸⁷ Bu şahit için bkz. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, I. bs., thk. Muhammed Avvâme, Şeriketü dâri'l-Kible, Suudi Arabistan, 2006, VI, s. 180-181; ed-Dârakutnî, *Sünen*, III, 154.

⁴⁸⁸ İbnü's-Salâh, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, III, 196-197.

⁴⁸⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 270.

⁴⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 38-39.

ta'dil imamlarının sözlerini incelesen ve hepsinin tevsik edilmiş olduklarını görsen mesela Hafız Münzirî ya da İbn Hacer'in yaptığı gibi senin o hadisin sahih olduğuna hüküm vermene ne engel olabilir? Çünkü onlar pek çok hadisi tashih, tahsin ve taz'îf etmişlerdir. Bunu yaparken metodları ise tıpkı bu asırlardaki araştırmacının yaptığı gibi hadisin ravileri hakkında cerh ve tadil imamlarının sözlerini incelemek olmuştur. Şayet senin metodun vicâde ya da icâze değil de kırâe ise onlar da tıpkı senin yalnızca kendisinden rivayette bulunduğu ya da hadisi kendisine kırâet ettiğin kişi ile karşılaştığın gibi sadece kendi hocaları ile karşılaşmışlardır.”⁴⁹¹

Daha önce de bahsettiğimiz gibi kanaatimizce İbnü's-Salâh, Abdürrezzâk ya da İbn Ebî Şeybe gibi musanniflerin kitaplarında yer alan bir hadise sahih ya da hasen hükmü vermeyi yasaklamamaktadır. O *Mukaddime*'sinde de dile getirdiği gibi sahih ve hasen vasfını taşıyan bütün hadislerin önceki âlimlerin kitaplarında kayıtlı olduğuna inanmaktadır. Dolayısıyla İbnü's-Salâh, hadis imamlarınca hiç bilinmeyen fakat önceki kitaplar yoluyla değil de rivayet yoluyla gelmiş bir hadisin sahih ya da hasen hükmü alamayacağını ifade etmektedir. İbnü's-Salâh herhangi bir hadisin taz'îf edilemeyeceğini söylememektedir. Bu durumda San'ânî'nin sözünü ettiği birinci şık geçersiz kalmaktadır. İkinci şık ise yukarıda bahsettiğimiz gibi İbnü's-Salâh'ın sözünün kapsamına girmemektedir. Şayet İbnü's-Salâh önceki dönem kitaplarında yer alan bir hadisin tashih edilemeyeceğini söylemiş olsaydı San'ânî'nin haklı olduğunu kabul etmek gerekecekti.

Salâh Fethî Helel de İbnü's-Salâh'ın “İnsanlar sonraki asırlarda, bizim hadis ravilerinde ve hocalarında açıkladığımız şartların hepsini birden dikkate almaktan yüz çevirdiler”⁴⁹² sözlerinden yola çıkarak onun kastettiği isnadların mutemet ve meşhur eserlerde yer alan isnadlar değil müteahhir âlimlerin hadis cüzleri vb. eserlerde yer verdikleri müteahhir dönem isnadları olduğunu söylemektedir. Mutemet ve meşhur eserlerdeki önceki dönem isnadları ise güvenilirdir.⁴⁹³

2.4. İbnü's-Salâh'ın Mutemet ve Meşhur Kitaplarda Bulunan Rivayetlere Yaklaşımı

İbnü's-Salâh, mutemet ve meşhur diye nitelediği kitaplarda herhangi bir hadis bulunduğu zaman o hadisla mutlak olarak amel etmeye ya da ihticâca izin vermemiş, kitabın o nüshasının güvenilirliğinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Kişinin bizzat kendisinin ya da güvenilir başka bir kimsenin, o nüshayı birden fazla ve çeşitli rivayetlerle rivayet edilmiş sahih asıllarla mukabele etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ es-San'ânî, *İrşâdü'n-nükkâd*, s. 101-102.

⁴⁹² İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 146-147.

⁴⁹³ el-Ebnâsî, *eş-Şezâ el-feyyâh*, I, 75. (1 Numaralı dipnot)

⁴⁹⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 50; İbnü's-Salâh, *Sıyâne*, s. 115, 185.

Nevevî, İbnü's-Salâh'ın bu sözünü müstehap olarak algılamış, kitapların asıllarının ya da rivayetlerin birden fazla olmasının şart olmadığını, güvenilir bir tek aslın bulunmasının ve onunla mukabele edilmesinin yeterli olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁵

İbn Cemâa da, İbnü's-Salâh'ın bu sözünün şart olarak değil müstehap olarak algılanması gerektiğini, birden fazla asılla mukabelenin çok zor ve hatta imkansız olduğunu, sahih bir asılla da güvenilirliğin elde edilebileceğini beyan etmiştir.⁴⁹⁶

İrâkî, Nevevî'nin görüşünü zikrederek birden fazla asılla mukabelenin şart değil müstehap olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁷

İbnü'l-Mülakkın da güvenilir ve tahkik edilmiş tek asılla mukabele etmenin yeterli olacağı görüşündedir.⁴⁹⁸

Sehâvî, pek çok âlim müstehap olarak algılasa da İbnü's-Salâh'ın ifadelerinin birden fazla asıl ile mukabele noktasında açık olduğunu, “yenbeğî” kelimesinin istihbab bildirme noktasında açık olmadığını, birden fazla asılla mukabelenin ise uygulanamazlığa sebep olacak bir daraltma olacağını ifade ederek istihbab görüşüne katılmaktadır.⁴⁹⁹

Süyûtî, İbnü's-Salâh'ın birden fazla asıl ile mukabele edilmesi gerektiği sözünü birçok âlimin şart olarak algıladığını, fakat İbnü's-Salâh'ın sözünün açıkça böyle bir şey söylemediğini, onun sözünde bunu gerektirecek bir durumun da bulunmadığını söylemektedir. Nitekim İbnü's-Salâh'ın hasen hadis bölümünde, Tirmizî'nin nüshaları farklı olduğu için muhaddisin kendi nüshasını başka asıllarla tashih etmesi gerektiğini, “yenbeğî” sözüyle ifade ettiğini, bu sözün de şart değil istihbâb bildirdiğini söylemiştir. Bunun yanı sıra Süyûtî, İbnü's-Salâh'ın kitabını ihtisar etmiş olan Nevevî'nin de gerek *et-Takrîb*'de gerekse Müslim şerhinde birden fazla asıl ile mukabeleyi şart olarak görmediğini, “Güvenilir ve doğruluğu sabit bir asılla mukabele ederse yeterlidir”⁵⁰⁰ dediğini nakletmiştir.⁵⁰¹

Leknevî de bu hususta asıl nüshanın birden fazla olmasının şart olmadığını, İbnü's-Salâh'ın sözünün istihbâb ifade ettiğini, ancak güven oluşabilmesi için sahih bir mukabelenin şart olduğunu söylemiştir.⁵⁰²

⁴⁹⁵ en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*, I, 14; en-Nevevî, *İrşâd-ü tullâbi'l-hakâik*, s. 66.

⁴⁹⁶ İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-ravî*, s. 34.

⁴⁹⁷ el-İrâkî, *Şerhu't-Tebsıra ve't-Tezkira*, 147.

⁴⁹⁸ İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*, I, 78.

⁴⁹⁹ es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 112.

⁵⁰⁰ en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 28.

⁵⁰¹ es-Süyûtî, *Tedrib*, s. 117-118.

⁵⁰² el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla*, s. 61.

Kanaatimizce de İbnü's-Salâh'ın mutemet ve meşhur diye nitelediği kitapların içerisinde meydana gelebilecek olan muhtemel tebdil, tağyir ve tahrifin önüne geçmek için yeterli güveni sağladıktan sonra doğruluğu sabit olan bir tek nüsha ile de mukabele etmek yeterlidir. İbnü's-Salâh'ın birden fazla asılla mukabeleyi hem *Mukaddime*'de hem de *Sıyânetü Sahîhi Müslim*'de zikretmesi ise tam bir yakın ve güvenilirlik elde etmek için olmalıdır. Nitekim onun Vicâde bahsindeki şu sözleri de bunu ifade etmektedir: “Bir musannife nispet edilen herhangi bir kitaptan nakilde bulunmak istediğinde ‘falan şöyle dedi’ demesin. Ancak bizzat kendisi ya da güvenilir bir başkası birden fazla asıllarla mukabele etmek suretiyle o nüshanın doğruluğuna güvenirse bu şekilde söyleyebilir. Bu şekilde bir mukabele ya da benzeri yoksa ‘falan kişiden bana şöyle dediği ulaştı’ ya da ‘falan kitabın bir nüshasında buldum’ vb. ifadeler söylesin.”⁵⁰³ Burada İbnü's-Salâh'ın bu şekilde bir mukabele yoksa zayıflık bildiren ifadelerle rivayete izin vermesi birden fazla asılla mukabeleyi şart olarak görmediğini göstermektedir.

Bununla birlikte İbnü's-Salâh “Eğer araştırmacı iskat ve sekat yerlerini ve kendi yerinden başka bir yere değiştirilenleri çoğunlukla hiçbir kapalılık kalmayacak şekilde bilen zeki biri ise onun bu kitaptan naklettiklerinde cezm bildiren lafızları kullanmasının caiz olduğunu ümid ederiz”⁵⁰⁴ demektedir. Bu sözleri de açık bir şekilde birden fazla asılla mukabeleyi şart olarak görmediğini göstermektedir.

Ayrıca İbnü's-Salâh, mutemet ve meşhur kitaplarda bulunan hadislerle amel ve ihticâc etmeyi herkes için caiz görmemekte, bunun hadis ile amel etmesi caiz olan kişiler için (müstakil müctehid) ya da herhangi bir mezhebe göre ihticâc etmesi caiz olan kimseler için (mukayyed müctehid) mümkün olan bir ameliye olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁵

2.5. İbnü's-Salâh'tan Önce Böyle Bir İddianın Bulunup Bulunmadığı

Birçok âlim İbnü's-Salâh'tan önce böyle bir iddiayı gündeme getiren kimse olmadığını, onun bu konuda ilk olduğunu söylemektedir. Çağdaş araştırmacılardan Abdürrezzâk b. Halîfe eş-Şâycî bu düşüncededir.⁵⁰⁶ H. Musa Bağcı ve Kadir Gürler de h. VII. asır itibarıyla hadis alanında ictehad kapısının kapandığını ilk olarak dile getirenin İbnü's-Salâh olduğunu ve ondan önce hadis ilimleri ve ıstılahlarıyla ilgili yazılan eserlerde böyle bir

⁵⁰³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 185.

⁵⁰⁴ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 185.

⁵⁰⁵ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 50.

⁵⁰⁶ eş-Şâycî, *Mes'etü't-tashîh*, s. 9, 121.

düşünceyi dile getiren herhangi bir hadis âlimine rastlamanın mümkün olmadığı görüşündedirler.⁵⁰⁷

Her ne kadar genel kanaat yukarda bahsettiğimiz gibi böyle bir iddiayı ilk gündeme getirenin İbnü's-Salâh olduğu şeklinde olsa da aslında hakikat böyle değildir. Çünkü İbnü's-Salâh *Mukaddime*'nin ilerleyen sayfalarında 23. nevide Beyhakî'nin “Kim bugün bu imamların hepsinde bulunmayan bir hadis getirirse bu kabul edilmez. Kim onların bildiği bir hadis getirirse rivayet etmiş olduğu o hadiste teferrüd etmiş olmaz. O hadis, başkasının da rivayet etmiş olması sebebiyle huccet değeri taşır. O hadisi rivayet ve sema'dan kasıt ise hadisin ‘haddesenâ’ ve ‘ahberanâ’ ile müselsel olması ve bu ümmete mahsus olan bu özelliğin kıyamete kadar nebimiz Muhammed (s.a.v.) için şeref olarak kalması içindir.”⁵⁰⁸ sözlerini nakletmektedir.

O halde “İbnü's-Salâh'tan önce böyle bir iddiayı gündeme getiren olmamıştır” şeklindeki düşünceye her şeyden önce bizzat İbnü's-Salâh'ın kendi kitabında yer alan ifadelerinden yola çıkarak katılmamız mümkün gözükmemektedir.

Beyhakî'nin *Menâkıbü's-Şâfiî*'deki sözleri şöyledir: “Sema'da gevşeklik gösteren zamanımızdaki muhaddislerden bir kısmı bu sebepten gevşeklik göstermiştir. Bunlar hadislerini hıfzetmemişler, kendi kitaplarından kıraatini de güzelce yapmamışlardır. İşittikleri asıl nüshadan kendilerine kıraat edildikten sonra kendilerine okunanı da tanınamaktadırlar. Bu gevşekliğin sebebi ise sahih olan ya da sahihlikle zayıflık arasında duran bütün hadislerin hadis ilmini bilen imamların cem ettiği câmi' türü eserlerde toplanmış ve yazılmış olmasıdır. Her ne kadar bir kısmının kaçırmış olması caizse de bu imamların hepsinin birden herhangi bir hadisi kaçırmış olması caiz değildir. Çünkü şeriatin sahibi, onun korunmasını garanti etmiştir. O halde kim bugün bu imamların hepsinde bulunmayan bir hadis getirirse bu kabul edilmez. Kim onların bildiği bir hadis getirirse rivayet etmiş olduğu o hadiste teferrüd etmiş olmaz. O hadis başkasının da rivayet etmiş olması sebebiyle huccet değeri taşır. O hadisi rivayet ve sema'dan kasıt ise hadisin ‘haddesenâ’ ve ‘ahberanâ’ ile müselsel olması ve bu ümmete mahsus olan bu özelliğin kıyamete kadar nebimiz Muhammed (s.a.v.) için şeref olarak kalması içindir.”⁵⁰⁹ İbnü's-Salâh 23. nevide Beyhakî'nin bu sözlerini de nakletmiştir.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Bağcı, *a.g.m.*, s. 571; Gürler, *a.g.m.*, s. 59.

⁵⁰⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 147; el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfiî*, s. 321.

⁵⁰⁹ el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şâfiî*, s. 321.

⁵¹⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 147.

Sehâvî, İbnü's-Salâh'ın bu iddiasının benzerini İbn Mende'nin (ö. 395/1005) dile getirdiğini Zehebî'den naklen söylemektedir. İbn Mende şöyle demiştir: “Sahih hadisi nâzil isnadla rivayet eden ya da yalan söyleyenden başkası tahrir edemez.”⁵¹¹ Zehebî bu sözü naklettikten sonra şöyle demiştir: “Müteahhirûn âlimlerin hocaları (nâzil isnad dışında) sahih hadis (rivayet etme) derecesine yükselemezler. Dolayısıyla muhaddis (nâzil isnad dışında) hocalarından (sahih hadis) tahrir ederse yalan söylemiş olur.”⁵¹² İbn Mende'nin bu sözleri kendi döneminde sahih hadislerin kitaplara kaydedildiğini dolayısıyla bu dönemde devam eden rivayetlerin ya nazil isnadla yapılan rivayet ya da uydurma rivayet olacağını bildirmektedir.

İbnü'l-Esîr de *Câmiu'l-usûl* isimli kitabına yazdığı mukaddimede şöyle demektedir: “İlk yaptığım iş öncekilerin yaptığı gibi isnadları hazfetmek oldu. Onlara uymak bizim için güzel bir örnektir. Çünkü isnadları zikretmek öncelikle hadislerin ispatı ve tashihi içindir. Bu ise (Allah onlardan razı olsun) öncekilerin vazifesi idi. Onların çektikleri bu zahmetler bizim için yeterlidir. Onların tamamlayıp bizi sıkıntısından kurtardıkları bir işi yeniden ele almaya gerek yoktur.”⁵¹³

İbnü'l-Esîr'in kitabını tahkik eden Abdülkâdir el-Arnâvut, onunla aynı düşüncüyü paylaşmamaktadır. Düşüğü dipnotta bunun her asırda yaşayan bütün âlimlerin vazifesi olduğunu bu sahada ehliyet sahibi olup bilgisi kuvvetli olan bir âlimin isnadı ve illetleri hakkında gerekli incelemeyi yaptıktan sonra hadislere sahih veya zayıf hükmü vermeye hakkının olduğunu söylemektedir.⁵¹⁴

Bu görüşlerin benzerini Fahreddîn er-Râzî'de (ö. 606/1210) de görmekteyiz. İbnü'l-Ârrâk'ın (ö. 963/1556) bildirdiğine göre Fahreddîn er-Râzî, hadislerin derinlemesine incelenerek derlendiği bir zamanda rivayet edilmiş olup araştırıldığı halde ne ravilerin hafızalarında ne de kitapların içlerinde bulunamamasını uydurma hadislerin alametlerinden biri olarak kabul etmektedir. Sahabe asrı ve ona yakın dönemde ise henüz hadisler derinlemesine incelenerek derlenmemişti. O dönemde ravilerden biri diğerinin bilmediği bir hadisi rivayet edebilirdi.⁵¹⁵

⁵¹¹ ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Tezkiratü'l-huffâz*, bs., Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998, III, 158.

⁵¹² ez-Zehebî, a.g.e., III, s. 158; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 79.

⁵¹³ İbnü'l-Esîr el Cezerî, Mecdüddîn Ebû's-Seâdet el-Mübârek b. Muhammed, *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvut, Matbaatü'l-melâh, 1389/1969, yy., I, 53-54.

⁵¹⁴ İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, s. 53.

⁵¹⁵ İbnü'l-Arrâk, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzihü's-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şenîati'l-mevzûa*, 2. bs., thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1981, I, 7.

Bu durumda bu iddiayı ilk defa İbnü's-Salâh'ın dile getirdiğini söyleyenlerin görüşüne katılmamız mümkün gözükmemektedir. Bu iddiayı dile getiren diğer âlimlerin değil de özellikle İbnü's-Salâh'ın iddiasının yankı uyandırmış olması ise muhtemelen diğerlerinin ifadelerinin yeterince açık olmamasının yanı sıra böyle bir iddianın ilk defa bir hadis usulü kitabında dile getirilmiş olmasıdır. Çünkü İbnü's-Salâh'tan önceki hiçbir hadis usulü eserinde böyle bir iddia dile getirilmediği gibi bu mesele İbnü's-Salâh'tan sonra da uzunca bir süre sadece hadis usulü eserlerinde ele alınmıştır.

İbnü's-Salâh'ın bu görüşü ilk dile getiren olmadığını Salâh Fethî Helel de ifade etmiştir.⁵¹⁶

2.6. Fıkıhta İctihad Kapısının Kapanması Meselesiyle Hadiste İctihad Kapısının Kapanması Arasındaki İlişki

Araştırmamız esnasında tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü's-Salâh'ın hadislerin tashih ve tahsinine yönelik dile getirdiği görüşünü, fıkıhta ictihad kapısının kapanması ile ilk ilişkilendiren Ali el-Kârî (ö. 1014/1605)'dir. Ali el-Kârî, İbnü's-Salâh'ın ve ona muhalefet edenlerin görüşlerini zikrettikten sonra müteahhir asırlarda mutlak ictihadın mümkün olup olup olmaması noktasındaki tartışmaların da aynı türden tartışmalar olduğunu söylemiştir. Ali el-Kârî, bu tartışmaların lafzi tartışmalar olduğu ve ictihad yapmanın aklen mümkün olsa da yapan kimsenin olmadığı görüşündedir.⁵¹⁷

Ahmed Muhammed Şakir'in bu konudaki sözlerini daha önce de zikretmiştik: “Ben öyle zannediyorum ki İbnü's-Salâh, bu görüşünü fıkıh imamlarından sonra ictihadın yasaklanmasına dair görüş üzerine bina etmiştir. Onlar nasıl ki fıkıhta ictihadi yasakladılarsa, İbnü's-Salâh da hadiste ictihadi yasaklamak istemiştir. Heyhât! İctihadın yasak olduğunu söylemek kitap ve sünnetten hiçbir delili olmayan batıl bir sözdür. Sen ona bir delil kııntısı bile bulamazsın.”⁵¹⁸

Ahmed Muhammed Şâkir'in sözünü ettiği fıkıh imamlarından sonra ictihadın yasaklanmasına dair görüş, İbnü's-Salâh'ın *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* kitabındaki bazı ifadelerinde şu şekilde yer almaktadır:

“Bazı usûlcülerimiz Şafiî'den sonra müstakil müctehid kalmadığını söylediler”⁵¹⁹

⁵¹⁶ el-Ebnâsî, *a.g.e.*, I, 75. (3 nolu dipnot)

⁵¹⁷ Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan, Muhammed el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, 1. bs., Dâru'l-fikr, Beyrut, 2002, I, 49.

⁵¹⁸ Ahmed Muhammed Şâkir, *a.g.e.*, s. 51; es-Süyûtî, *Elfiyyetü's-Süyûtî fi ilmi'l-hadîs*, s. 9. (1 nolu dipnot)

⁵¹⁹ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, 2. bs., thk. Muhammed Abdullah Abdülkadir, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medine, 2002, s. 93; Yusuf el-Karadâvî,

“Uzun süreden beri mutlak müstakil müfti ve müstakil müctehid devri kapanmış, fetva işi kendilerine uyulan mezhep imamlarına müntesip fakihlere kalmıştır”⁵²⁰

İbnü’s-Salâh müstakil müctehidi “Şer’î delillerden şer’î hükümlerin elde edilmesinde taklidde bulunmaksızın ve hiçbir kimsenin mezhebi ile kendini kayıtlamaksızın müstakil hareket edebilen kimse”⁵²¹ şeklinde tarif etmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla Ahmed Muhammed Şâkir’i, İbnü’s-Salâh’ın fıkıhta ictihad kapısını kapattığı sonucuna götüren düşüncesi onun bu sözlerine dayanmaktadır. Fakat onun bu sözleri fıkıhta ictihad kapısını kapatmak anlamına gelmemektedir.

Bu durum Süyûtî tarafından şu şekilde dile getirilmektedir: “Birçok insan günümüzde çok uzun süredir mutlak müctehid bulunmadığını, uzun süredir sadece mukayyed müctehid bulunduğunu dile getirmekteler. Bu büyük bir yanıltır. Bunu diyenler âlimlerin sözünü tam anlayamamışlar, mutlak müctehid ile müstakil müctehid; mukayyed müctehid ile müntesip müctehid arasındaki farkı anlayamamışlardır. Bunların hepsi de farklı şeylerdir. Bundan dolayı bir sözünde ‘uzun süredir müstakil müctehid yoktur’ diyeni başka bir yerde mutlak müctehidin var olduğunu söylerken görebilirsin. Bu meselenin hakikati şöyledir: Mutlak müctehid, müstakil müctehidden daha umumidir ve mukayyed müctehidden de farklıdır. Çünkü müstakil müctehid; kendisine ait kuralları olan ve fikhını, yerleşmiş bulunan mezheplerin kurallarından hariç olarak kendi kuralları üzerine temellendiren kişidir. Bu ise uzun zamandan beri bulunmayan bir durumdur. Öyle ki bugün bir insan bunu yapmak istese bu mümkün de değildir caiz de değildir. Pek çok kimse bu şekilde açıklamıştır...”⁵²²

Yaptığımız bu nakillerden de anlaşıldığına göre İbnü’s-Salâh, fıkıhta müstakil müctehid kalmadığını söylemektedir. Ancak mutlak müctehidin bulunduğunu hatta mutlak müctehidin, müstakil müctehidde bulunması gereken bütün vasıfları taşıdığını, sadece ictihad yönteminde mensup olduğu imamın metodolojisini takip ettiği için ona nispet edildiğini söylemektedir.⁵²³ Bu durumda İbnü’s-Salâh’ın fıkıhta ictihad kapısını kapattığını söylemek mümkün değildir. Onun bu sözleri kendi zamanındaki durumun tasviri şeklinde anlaşılmaya müsaittir. Böyle anlaşılmasa dahi mutlak müctehidin varlığını ispat etmektedir.

el-İctihâd fî şer’iati’l-İslâmiyye mea nazarâtin tahlîliyye fî’l-ictihâdi’l-muâsir, 1. bs., Dâru’l-kalem, Kuveyt, 1996, s. 93.

⁵²⁰ İbnü’s-Salâh, *Edebü’l-müftî ve’l-müsteftî*, s. 91. İbnü’s-Salâh burada “müntesip müftî”nin dört halinin olduğunu söyleyip bunları izah etmiştir.

⁵²¹ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 87.

⁵²² es-Süyûtî, *er-Redd alâ men ahlede ile’l-arz*, s. 38-39. İctihadın şartları ve caiz olup olmadığı tartışmaları için bkz. Yusuf el-Karadâvî, *el-İctihâd fî şer’iati’l-İslâmiyye*, s. 93.

⁵²³ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 91.

İbnü's-Salâh'ın müstakil müctehidin tarifinde ve araştırmamıza konu olan ifadelerinde kullandığı üslubun benzerliği dikkat çekmektedir.⁵²⁴ Bu benzerlik bize İbnü's-Salâh'ın hadis tashihi konusunda hadis imamlarının kullanmış olduğu yöntemlerini ve onların kitaplarını göz ardı ederek sadece sonraki dönem isnadlarına bakmak suretiyle hadis tashihi yapmayı yasakladığını düşündürmektedir. Nitekim sadece isnadlara bakarak sahih hadisi bilmenin doğru olmadığı bir çok âlimin sözlerinde yer almaktadır.

Hâkim en-Neysâbü'rî (ö. 405/1014): “Sahih hadis sadece rivayet ile bilinemez. Fehm, hıfz ve çok hadis dinlemekle bilinir. İlmin bu kısmında gizli hadis illetlerini ortaya çıkarmak için fehm ve ma'rifet sahipleri ile müzakere etmekten daha çok yardımcı olacak bir şey yoktur. Bu gibi hadisler, Buharî ve Müslim'in kitaplarında tahrir edilmemiş olarak sahih isnadlarla bulunursa hadis sahibinin o hadisin illetini ortaya çıkarmak için titiz bir inceleme yapması ve hadis bilgisine sahip olan kimselerle müzakere yapması gerekir”⁵²⁵ demektedir.

Benzer şeyleri Beyhakî (ö. 458/1066) de söylemektedir: “Hadisin sahihini sakiminden ayırmaya dair olan bu nevi (sadece) ravilerin adaleti ve cerhi ile bilinemez. Ancak çok hadis dinlemek, hadis ilmini bilenlerle birlikte bulunmak, onlarla müzakere etmek, kitaplarını incelemek, rivayetlerine vakıf olmakla bilinir. Nihayet (bunları yapan) bir hadis şaz oldu mu artık onu bilir.”⁵²⁶

İbn Hacer, “...hadisin sahih ya da hasen olması sadece ravinin durumuna bağlı değildir. Bilakis ravinin durumuna ilave olarak mütabi' ve şahidlerinin olması, şaz ve münker olmaması durumlarına bağlıdır”⁵²⁷ demektedir.

Beyhakî, bütün hadisleri üç kısma ayırmaktadır.

1. Hadis âlimlerinin sıhhatinde ittifak ettikleri hadisler. Beyhakî mensuh olmadığı takdirde bu tür hadislerin aksine hareket etmenin caiz olmayacağını söylemektedir.
2. Hadis âlimlerinin zayıflığında ittifak ettikleri hadisler. Bu hadislere de hiç kimsenin itimad edemeyeceğini söylemiştir.
3. Hadis âlimlerinin sübutunda ihtilaf ettikleri hadisler. Beyhakî, sonraki hadis âlimlerine bu kısımda yer alan hadisler hakkında önceki âlimlerin ihtilaflarını inceleme,

⁵²⁴ “فَقَدْ تَعَدَّرَ فِي هَذِهِ الْأَعْصَارِ الْإِسْتِقْلَالَ بِإِدْرَاكِ الصَّحِيحِ بِمَجَرَّدِ اعْتِبَارِ الْأَسَانِيدِ” İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 30.

“وَالْمَجْتَهِدُ الْمُسْتَقِلُّ: هُوَ الَّذِي يَسْتَقِلُّ بِإِدْرَاكِ الْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ مِنَ الْأَدْلَةِ الشَّرْعِيَّةِ مِنْ غَيْرِ تَقْلِيدٍ وَتَقْيِيدٍ بِمَذْهَبٍ أَحَدٍ” İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, s. 87.

⁵²⁵ en-Neysâbü'rî, el-Hâkim Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 2. bs., thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1977, I, 59-60.

⁵²⁶ el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, 1. bs., thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Câmîatü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Pakistan, I, 144.

⁵²⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 404.

onların hadisin kabul ve reddi konusundaki ihtilaflarını anlamaya çalışma, sonra da bu âlimlerin sözleri arasından en sahih olanı tercih etme hakkı vermektedir.⁵²⁸

Beyhakî görüldüğü gibi burada, sonraki hadis âlimlerine müstakil değil, mutlak müctehid görevi vermektedir. Yani yeni hüküm verme değil âlimlerin sözleri arasından tercihte bulunma hakkı vermektedir.

Tahir el-Cezâirî şöyle demektedir: “Bundan dolayı (isnadın sahih olması metnin sahih olmasını gerektirmediğinden dolayı) âlimler şöyle demişlerdir: İsnadı sahih bir hadis gören kimsenin bu sahanın adamı değilse o hadise sahih hükmü vermesi caiz değildir. Çünkü hadisin sıhhatine zarar verecek ve o kimsenin göremediği bir illet bulunması ihtimali vardır.”⁵²⁹

İbnü’s-Salâh’ın araştırma konumuz olan sözlerinde yer alan ifadeleri, sonradan fıkıhta ictihad kapısının kapatılması ile ilişkilendirilmiş ise de onun bu sözleri ile fıkıhta ictihad kapısının kapatılması meselesi arasında bir bağ kurmak mümkün değildir. İbnü’s-Salâh bu mesele ile fıkıhta ictihad kapısının kapanması arasında bir bağ kurmamış, bu yönde herhangi bir ifade de kullanmamıştır. Söz konusu ilişki bu yönde söz sarf eden araştırmacıların kendi kanaatlerini yansıtmaktadır. Fakat bizim İbnü’s-Salâh’ın iki konu arasında herhangi bir ilişki kurduğunu tespit etmemiz mümkün olmamıştır.

⁵²⁸ el-Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, I, 182.

⁵²⁹ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser*, I, 190.

SONUÇ

İbnü's-Salâh'ın araştırma konumuz olan ifadeleri, onun kitabı üzerine ilk çalışmayı yapan Nevevî'den itibaren sonraki asırlarda yaşayan âlimlerin ehliyetleri zayıf olduğu için onlara hadisleri tashih ve tahsin yetkisi vermediği şeklinde anlaşılmıştır. Bir süre sonra ise onun hadislere zayıf hükmü vermeyi de yasakladığı, ardından hadiste ictihad kapısını kapattığı dile getirilmeye başlanmıştır. İbnü's-Salâh'ın kitabı üzerine çalışma yapan hemen herkes Nevevî'nin itirazını ve muhaddislerin aksi istikametteki uygulamalarını naklederek onun hadislerin tashih, tahsin ve taz'îfini yasaklamasını doğru bulmamışlardır. İbn Hacer ise muhaddislerin aksi istikametteki uygulamalarının İbnü's-Salâh'a karşı delil olarak kullanılmasını doğru bulmamış, öncekilerin delillerini yetersiz bulmuştur. Süyûtî, önceleri İbnü's-Salâh'ın hadislere sahih hükmü verilmesini yasakladığını ancak bunun doğru olmadığını söylemesine karşın daha sonra bu meseleye dair kaleme aldığı *et-Tenkîh li mes'ele't-t-tashîh* isimli risalesinde İbnü's-Salâh ile ona muhalefet edenlerin görüşlerini uzlaştırmak istemişse de onun bu çabası pek çok yönden tenkitlere uğramıştır.

Bu mesele modern dönemde de araştırma konusu olmaya devam etmiş ve ilk defa İbnü's-Salâh'ın sözlerinin hadis tashih ve tahsinini yasaklamak anlamına gelmediği, onun sözlerinin hadis rivayetinde meydana gelen yöntemsel değişikliğe işaret ettiği söylenmeye başlamıştır. Söz konusu görüşü ilk dile getiren Hamza Abdullah el-Melîbârî'dir. el-Melîbârî, bu konuya dair kaleme aldığı *Tashîhu'l hadîs inde'l-Îmâm İbni's-Salâh* isimli eserinde İbnü's-Salâh'ın söz konusu ifadeleri ile isnadın işlevini devam ettirdiği mütekaddim dönemde yazılmış mutemet ve meşhur kitaplarda bulunmayan yalnızca isnadın işlevini yitirdiği müteahhir dönemde kaleme alınmış *hadis cüzleri*, *fehâris*, *berâmic*, *esbât vb.* kitaplarda bulunan hadislere sahih ve hasen hükmü vermeyi yasakladığını ifade etmiştir. el-Melîbârî, İbnü's-Salâh'tan sonra gelen âlimlerin onun sözlerini bütün kitaplarda yer alan isnadlara sahih ve hasen hükmü vermeyi yasakladığı şeklinde düşündükleri için yanlış anladıklarını, onun ise sadece isnadlar işlevini yitirdikten sonraki müteahhir dönemde yazılmış eserlerde bulunan hadislere sahih hükmü vermeyi yasakladığını söylemiştir. Bu görüşünü müteahhir dönem isnadlarıyla gelen ancak her birinde muhaddislerin kurallarına aykırılık bulunan üç hadis ile örnekendirerek sonraki döneme ait bütün isnadlarda bu tür kusurlar bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İbnü's-Salâh'ın kitabında yer verdiği bazı ifadeleri naklederek bu ifadelerin hadisler hakkında hüküm vermeyi yasaklamadığını gösterdiğini belirtmiştir.

Ancak onun bu açıklamaları da Şâkir Zîb Feyyâz el-Hâlîde tarafından tenkide uğramıştır. el-Hâlîde, ilk olarak el-Melîbârî'nin İbnü's-Salâh'ın hadis cüzleri ile kastını, onun kendi zamanında yazılmış cüzler ile kısıtlamasını eleştirerek söz konusu ifadelerin müteahhir dönemde yazılan cüzler ile birlikte mütekaddim dönemde yazılmış ancak yeterli şöhreti yakalayamamış cüz vb. kitapları da kapsadığını söylemiştir. el-Hâlîde, yalnızca üç örnekten yola çıkarak sonraki döneme ait bütün isnadlarda kusur bulunduğunun söylenemeyeceğini ifade etmiştir. el-Hâlîde, İbnü's-Salâh'ın hadisler hakkında hüküm vermeyi ifade eden bazı sözlerini onun kendi görüşü olarak değil âlimlerin metotlarını nakletme olarak algılamaktadır. Ona göre bu kadar âlimin hata ettiğini söylemektense İbnü's-Salâh'ın söz konusu görüşünde hata ettiğini söylemek daha tutarlıdır.

Abdürrezzâk b. Halîfe eş-Şâycî de konuyla ilgili *Mes'eletü't-tashîh ve't-tahsîn fi'l-a'sâri'l-müteahhira* isimli çalışmasında İbnü's-Salâh'ın hadis tashih, tahsin ve taz'îfini yasakladığını ancak kendisiyle çelişkiye düşerek pek çok hadisi tashih, tahsin ve taz'îf ettiğini söylemektedir.

Salâh Fethî Helel ise İbnü's-Salâh'ın kitabında bulunan pek çok ifadesini derleyerek bu ifadelerin onun hadis tashih, tahsin ve taz'îfini yasaklamadığını, hadiste ictihad kapısını kapatmadığını gösterdiğini söylemiştir. Ayrıca onun kitabını yazma amacının insanlara hadislerin tashih, tahsin ve taz'îf metodunu öğretmek olduğunu ifade etmiştir.

İbnü's-Salâh'ın konuyla ilgili sözlerini, *Mukaddime*'sinin diğer kısımlarındaki ifadelerini ve başka kitaplarındaki uygulamalarını incelediğimizde onun müteahhir diye nitelediği dönemde isnadların işlevini yitirdiğini, hadis ravilerinin önceki dönemdeki titizliği kaybettiğini söylediğini görmekteyiz. Bundan dolayı o, önceki dönem kitaplarında yer almayıp yalnızca sonraki dönem kitaplarında o döneme ait isnadlarla yer alan hadislerin tashih ve tahsin edilemeyeceğini söylemektedir. Mütekaddim dönem isnadlarının işlevsiz olduğunu söylememektedir. Tam tersine o, önceki döneme ait kitaplar üzerinde inceleme ve araştırmalar yapmakta, hükümler vermektedir.

İbnü's-Salâh'ın isnadın artık işlevini yitirdiğini söylediği ve son olarak tashih ve tahsinleri kabul ettiği zaman dilimi Beyhakî, Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Abdilberr'in yaşadığı dönem olan h. V. asrın ortalarıdır. Isnadların işlevini yitirmesinin temel sebebi ise hadislerin cem ve tedvin edilmesi ile birlikte hadis ravilerinde hıfz, zabt ve itkan noktasında görülen tesahüldür. İbnü's-Salâh'ın gerekçesi, Nevevî'den itibaren tekrar edilenin aksine sonraki âlimlerin ehliyetlerinin zayıf olması değil, tashih ve tahsine elverişli isnadın kalmamasıdır. Ona göre hadislerin cem ve tedvini ile birlikte hadis kitaplarının dışında hiçbir sahih ve hasen

hadis kalmamıştır. Bundan dolayı herhangi bir hükme kaynak teşkil edebilecek olan sahih ve hasen hadisler, mütekaddim dönem hadis imamlarının mutemet ve meşhur eserlerinden alınmalıdır. Bu eserlerde bulunmayan ve işlevini yitirmiş müteahhir dönem isnadları ile rivayet edilmiş herhangi bir hadise sahih ya da hasen hükmü vermek mümkün değildir. İbnü's-Salâh, içerisindeki bilginin tebdil, tağyir, tahrif ve tashife uğramadan rivayet edildiği önceki döneme ait kitaplarda bulunan isnadlar hakkında herhangi bir hüküm vermeyi yasaklamamaktadır. Nitekim kendisi de bu tür isnadlar hakkında pek çok hükümler vermekte, inceleme ve araştırma yapmakta hatta önceki âlimler tarafından verilen bazı hükümlere itirazlar yöneltmektedir. Fakat o, hadislerin sıhhatini belirleme noktasında temel ilke olarak hadis imamlarının mutemet ve meşhur eserlerinde yapmış oldukları açıklamalara itimat edilmesi gerektiğini benimsemiştir.

İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si ve diğer kitaplarındaki sözleri ile uygulamalarından yola çıkarak yapmış olduğumuz bu araştırmamız sonucunda onun önceki döneme ait kitaplarda bulunmayan ve sonraki dönem isnadları ile rivayet edilmiş herhangi bir hadisi tashih ya da tahsin ettiğini tespit edemedik. İbnü's-Salâh, mütekaddim döneme ait kitaplarda yer alan pek çok hadis hakkında ise çeşitli hükümler vermektedir. Bu, onun kendisi ile çeliştiğini değil, tam tersine mütekaddim döneme ait mutemet ve meşhur kitaplarda yer alan hadisler hakkında inceleme yapmayı yasaklamadığını göstermektedir.

İbnü's-Salâh, sahih ve hasen türünden ihticaca elverişli bütün hadislerin hadis imamlarının mutemet ve meşhur eserlerinde kayıtlı olduğu görüşünde olduğu için bu tür hadislerin bu kitaplardan alınması gerektiğini, yalnızca müteahhir dönemde kaleme alınan cüz vb. kitaplarda sonraki dönem isnadlarıyla yer alan hadislerin tashih ve tahsin edilemeyeceğini söylemektedir. İbnü's-Salâh, hadis rivayetinde meydana gelen yöntemsel değişikliğe dikkat çekerek isnadların sonraki dönemde hadislerin tashihi gayesi gütmeyeceğini dile getirmektedir. İbnü's-Salâh'ın bu görüşünde şifâhî rivayet döneminden kitaplardan hadis rivayetine geçiş döneminin karakteristik özellikleri net olarak görülmektedir. O, artık hadislerin sıhhatinin, önceki âlimlerde olduğu gibi mütedavel olan isnadlara bakarak değil, mutemet ve meşhur kitaplarda kayıtlı isnadlara ve hadis imamlarının açıklamalarına itimat etmek suretiyle tespit edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü hadislerin kitaplara kaydedilmesine bağlı olarak ravilerde hıfz, zabt ve itkan problemleri ortaya çıkmıştır. Aslında bu düşünce İbnü's-Salâh'tan önce Beyhakî'de görülmektedir. Bu bakımdan bu görüşü ilk olarak İbnü's-Salâh'ın ortaya attığı düşüncesi doğru değildir. Nitekim İbnü's-Salâh, Beyhakî'nin sonraki dönem ravilerinin önceki dönemde uygulanan katı şartları artık dikkate almadıkları sözünü *Mukaddime*'sinde

nakletmiştir. Bu yönüyle onun söz konusu görüşü ortaya atarken Beyhakî'den etkilendiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca İbnü's-Salâh, hem *Mukaddime*'de hem de *Sıyânetü Sahîhi Müslim*'de müteahhir dönem isnadlarını zikretmekten maksadın hadislerin tashihi değil, bu ümmete mahsus olan isnad zincirinin devam ettirilmesi olduğunu belirtmiştir.

İbnü's-Salâh, bazı kaynaklarda belirtildiğinin aksine hadis taz'îfîni yasaklamamaktadır. Onun bu yönde hiçbir açıklaması yoktur. Ona yapılan bu isnad, hadis tashih ve tahsinini yasaklayan birisinin taz'îfî de yasaklamış olacağı düşüncesinden hareketle yapılmıştır. Onun hem uygulamaları hem de bu konudaki açık sözleri hadislerin taz'îfî meselesine asla temas etmediğini göstermektedir. O, bütün zayıf ve mevzu hadislerin kitaplarda kayıtlı olduğunu söylememektedir.

İbnü's-Salâh'ın sonraki dönem isnadların hiçbirisinin kusurdan hali olmadığı şeklindeki sözleri genel durumu anlatmaktadır. Çünkü İbnü's-Salâh, bu sözlerinden hemen sonra mutemet ve meşhur kitaplar dışındaki isnadların amacının büyük oranda isnad silsilesini devam ettirmek olduğunu söyleyerek söz konusu ifadelerini takyid etmektedir. Ayrıca *Vaslü'l-belâğâtî'l-erbaa fi'l-Muvatta'* isimli risalesinde kendi döneminde bazı sahih ve hasen isnadlar bulunduğunu ifade etmektedir. Bunu teyit eden bir diğer unsur da İbnü's-Salâh'ın kitabında Beyhakî'nin kendi zamanındaki bazı muhaddislerin gevşekliklerinden yakındığını nakletmesidir.

İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinde yer alan bu sözlerinden yola çıkarak onun hadiste ictihad kapısını kapattığını söylemek mümkün değildir. Biz İbnü's-Salâh'ın inceleyebildiğimiz kitaplarında bu meseleyi fıkıhta ictihad kapısının kapanması ile ilişkilendirdiğine dair herhangi bir bulguya rastlayamadık. Bu konunun sonraki dönemlerde fıkıhta ictihad kapısının kapanması meselesiyle ilişkilendirilmesi ise hadisi fıkıh tarihi üzerinden okuma gayretinin sonucu olarak gözükmektedir. Oysa her disiplinin öncelikle kendi dinamikleri içerisinde değerlendirilmeye tabi tutularak anlaşılmaya çalışılması daha sağlıklı sonuçlar doğuracaktır.

İbnü's-Salâh'ın bu iddiası özelinden hareketle varabileceğimiz önemli bir sonuç da bir âlimin herhangi bir görüşü ele alınıp incelenirken o âlimin sadece usûl planındaki açıklamalarını değil, tatbik sahasındaki uygulamalarını da dikkatli ve titiz bir şekilde incelemenin bir zaruret olduğu gerçeğidir. Aksi takdirde mutlak olarak ifade edilen bir görüşün takyid edilmesi, umum bildiren bir ifadenin tahsis edilmesi gibi durumlar söz konusu

iken bunun farkına varılmadığı için yanlış sonuçlar elde etme ihtimali oldukça yüksek gözükmehtedir.

KAYNAKÇA

- Abdülkerim İsmail Sabbâh, *el-Hadîsü's-sahîh ve menhecü ulemâi'l-müslimîn fi't-tashîh*, 1. bs., Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1998.
- Accâc, Muhammed el-Hatîb, *es-Sünnetü kable't-tedvîn*, 2. bs., Mektebetü Vehbe, Kâhire, 1998.
- el-Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâcc Ahmed, Mektebetü ilmi'l-hadîs, yy., ts.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1. bs., thk. Şuayb el-Arnâvud, Âdil Mürşid, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1995.
- Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs şerhu ihtisâri Ulûmi'l-hadîs*, 1. bs., thk. Fâdıl Mahmud Ivaz, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Dimaşk, 2011.
- el-Alâî, Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî b. Abdullah ed-Dimeşkî, *Câmiu't-Tahsil fi ahkâmi'l-merâsîl*, 2. bs., thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1986.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan, Muhammed el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, 1. bs., Dâru'l-fikr, Beyrut, 2002.
- _____, *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû*, 5. bs., Dâru'l-beşâiri'l İslâmiyye, Beyrut, 1994.
- Aşikkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, MÜİFV. yay., İstanbul, 1997.
- Aydınlı, Abdullah, "Hadislerin Değerlendirilmesi", *Diyanet Dergisi*, XXI, 1985.
- _____, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, MÜİFV. yay., İstanbul, 2011.
- el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 3. bs., trc. Hulûsi Yavuz, İz yay., İstanbul, 1993.
- _____, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn neş'etühü ve târîhuh*, 3. bs., Mektebetü'l-kevser, Suudi Arabistan, 1990.
- Bağcı, H. Musa, "Hadis Çalışmalarının Gerileme Dönemlerinde Hadiste İctihad Kapısının Kapatılması Sorunu", *İslamın Anlaşılmasında Sünnetin yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu-2001*, TDV Yay., Ankara, 2003.
- _____, "el-Kutubu's-Sitte Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Otoritesini Oluşturan Faktörler", *İslâmî İlimler Dergisi*, sy: 2, 2007
- Bedir, Murtaza, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn" md., *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Menâkıbü's-Şafîi*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Mektebetü dâri't-türâs, Kahire, ts.

- _____, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, 1. bs., thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Câmiatü'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye, Pakistan, ts.
- _____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3. bs., thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- _____, *es-Sünenü's-sağîr*, 1. bs., thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Câmiatü'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye, Karaçi, 1989.
- _____, *Şuabü'l-îmân*, 1. bs., thk. Muhammed Said Besyûnî Zeğlûl, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1990.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, 1. bs., nşr. Muhammed Muhammed Tâmir, Dâru'l-beyânî'l-Arabî, yy., 2005.
- el-Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Raslân, b. Nasîr b. Salih el-Kinânî, *Mehâsinü'l-istilâh*, thk. Âişe bnt. Abdurrahman, Dâru'l-Maârif, Kahire, ts.
- el-Cezâirî, Tâhir, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, 2. bs., thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, 2009.
- el-Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, 1. bs., Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, Dâru'l-minhâc, 2007.
- ed-Dârakutnî, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârakutnî*, 1. bs., thk., Şuayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2004.
- Dilek, Mehmet, *Kütüb-i Sitte'nin Şartları Etrafında Gelişen Tartışmalar*, 1. bs., İlâhiyât, Ankara, 2014.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, 1. bs., nşr. Heysem b. Nizâr Temîm, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1999.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî el-Bağdâdî, *Garîbü'l-hadîs*, 1. bs., thk. Muhammed Abdülmüîd Hân, Matbaatü dâireti'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1964.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahâ b. isa b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsîlî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 1. bs., thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-turâs, Dimaşk, 1984.
- Ebû Ya'lâ, el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, b. el-Halîl el-Halîlî el-Kazvînî, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, thk. Muhammed Saîd b. Umer İdrîs, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, ts.
- el-Ebnâsî, Burhânüddîn, *eş-Şezâ el-feyyâh min Ulûmi İbni's-Salâh*, 1. bs., thk. Salâh Fethî Helel, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1998.
- Efendioğlu, Mehmet, *DİA*, "Sahih", XXXV, İstanbul, 2008.
- Ekrem Ziyâ el-Umerî, *Buhûs fî Târîhi's-Sünneti'l-Müşerrefe*, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medine, ts.

- el-Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn, *İrvâü'l-ğalîl fî tahrîci ehâdisi Menâri's-sebîl*, 1. bs., hzr. Muhammed Züheyr eş-Şâviş, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1979.
- el-Ensârî, Zeynüddîn Ebû Yahya Zekerîyya b. Muhammed b. Zekerîyya es-Süneykî, *Fethu'l-bâkî bişerh-i Elfîyyeti'l-İrâkî*, thk. Abdüllatif el-Hümeym, Mâhir Yâsin Fahl, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2002.
- Esen, Bilal, *Haneî Usûlcülerinde İctihad Teorisi*, TDV yay., Ankara, 2012.
- Fayda, Mustafa, "Ensâb", *DİA*, XI, İstanbul, 1995.
- el-Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk., Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Samrâî, Dâr-u mektebeti'l-hilâl, yy., ts.
- el-Gazzâlî, Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Vasît fî'l-mezheb*, 1. bs., thk. Ahmed Mahmud İbrahim, Dâru's-selâm, Kahire, 1997.
- Güner, Osman, "Haberin Kaynağına Ulaşmada İsnadın Rolü" *OMÜİFD.*, sy: 11, Samsun, 1999.
- _____, "Hadis'de İsnad Faktörü", *Hadisin Dünyu-Bugünü ve Geleceğı Sempozyumu*, Samsun, 1993.
- Gürler, Kadir, "İctihat ve Taklit Tartışmaları Bağlamında Senet Açısından Hadislerin Sıhhati Meselesi -el-Emîr es-Sanânî'nin İrşâdû'n-nükkâd ilâ Teysîri'l-İctihâd'ı Özelinde-, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, say. 3, 2007.
- el-Hâlîde, Şâkir Zîb Feyyâz, "Ru'yetü'd-Doktor Hamza el-Melîbârî li tashîhi'l ehâdis ve tahsînihâ inde İbni's-Salâh dirâse nakdiyye, *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fî'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, c. VII, sy: 3, 2011.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr b. Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, 2. bs., nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Avîda, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2003.
- _____, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, thk. M. Said Hatiboğlu, AÜİFV. yay., Ankara, ts.
- el-Hattâbî, Hamed b. Muhammed el-Büstî, *Meâlimü's-sünen şerhu Süneni Ebî Dâvud*, 4. bs., thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2009.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Ricâlü'l-Hadîs", *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2008.
- Hüseyin Muhammed el-Mağribî, *el-Bedru't-temâm şerhu Bülûğı'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, 1. bs., tah. Muhammed Şühûd Hırfân, Dâru'l-vefâ, Riyâd, 2004.
- el-İrâkî, Zeynüddîn Ebu'l Fadl Abdurrahim İbnu'l-Hüseyin, *et-Takyîd ve'l-îzâh li mâ utlika ve uğlika min kitâb-i İbni's-Salâh*, 3. bs., thk. Üsâme b. Abdullah Hayyât, Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut, 2011.

- _____, *Şerhu't-Tebsıra ve't-Tezkira*, thk. Abüllatif el-Hemîm, Şeyh Mahir Yasin Fahl, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2002.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, *Tecrîdü't-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-mesânîd*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, ts.
- _____, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî, Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Vizâretü Umûmi'l-evkâf ve's-şûûni'l-İslâmiyye, Mağrib, 1967.
- İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dimaşkî - İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Müsâcele ilmiyye beyne'l-imâmeyni'l-celîleyn: el-İzz b. Abdisselâm ve İbni's-Salâh*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî – Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, 2. bs., el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, ts.
- İbn Arrâk, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzîhü's-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şenîati'l-mevzûa*, 2. bs., thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1981.
- İbn Cemâa, Bedrüddîn Muhammed b. İbrahim, *el-Menhelü'r-ravî fî muhtasari Ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan, Dâru'l-fikr, yy., ts.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm Muhammed b. İdrîs el-Hanzalî er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel*, 1. bs., thk. Komisyon, 2006.
- _____, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, 1. bs., Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1953.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, 1. bs., thk. Muhammed Avvâme, Şeriketü dâri'l-Kible, Suudi Arabistan, 2006.
- _____, *el-Kitâbü'l-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 1. bs., thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1989.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr, Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kuraşî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-matar ve'r-ra'd ve'l-berk ve'r-rîh*, 1. bs., thk. Târik Muhammed Seklû' el-Amûdî, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan, 1997.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, nşr. İbrahim ez-Zeybek, Âdil Mürşid, Müessesetü'r-risâle, yy., ts.
- _____, *Nüzhetü'n-nazar şerhu Nühbeti'l-fiker*, 4. bs., thk. Salâh Muhammed Muhammed Avîza, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2012.

- _____, *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfiyyi'l-kebîr*, 1. bs., nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs b. Kutb, Müessesetü Kurtuba, yy., 1995.
- _____, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabi' b. Hâdî Umeyr, İhyâu't-turâsi'l-ilmî, Medine, 1984.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn, Abdurrahman b. Muhammed b. Hasan, *Mukaddimetü İbn Haldun*, 1. bs., thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru yu'rib, Dımaşk, 2004.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, el-Endelusî el-Kurtubî ez-Zâhirî, *el-Muhallâ fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-hucec ve'l-âsâr*, nşr. Hassân Abdülmennân, Beytü'l-efkârî'd-devliyye, Amman, ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtım, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Muhammed İbrâhim Zâyed, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1996.
- _____, *Kitâbü's-sikât*, 1. bs., nşr. Muhammed Abdülmüid Hân, Matbaat-ü meclis-i dâireti'l-maârifî'l-Osmâniyye, Haydarabâd, 1973.
- İbn Himmât ed-Dımaşkî, Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Hasen, *et-Tenkîr ve'l-ifâde fî tahrîci ehâdîsi hâtimeti sıfri's-seâde*, 1. bs., thk. Ahmed el-Bezra, Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, 1987.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *İhtisâr-u ulûmi'l-hadîs*, Müessesetü'r-risâleti nâşirûn, (*el-Bâisü'l-hasîs* ile beraber) yy., 2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-ü İbn Mâce*, (Mukaddime) thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-maârif, Kahire, ts.
- İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Nureddin İtr, Dâru'l-mellâh, yy., ts.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed el-Harrânî, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 4. bs., nşr. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, Dâru'l-vefâ, Dâru İbn Hazm (ortak basım), Beyrut, 2011.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meâfirî, *Ârizatü'l-ahvezi bişerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hılâf*, 1. bs., thk., Müs'id Abdülhamîd Muhammed es-Sa'dinî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994.

- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn b. Muhammed b. eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tannâhî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.
- _____, *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvut, Matbaatü'l-melâh, yy., 1389/1969.
- İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye, *el-Fürûsiyyetü'l-Muhammediyye*, 1. bs., thk. Zâid b. Ahmed en-Nüseyrî, Dâru âlemi'l fevâid, Mekke, 2007.
- İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfî el-Mısırî, *el-Bedru'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdîs ve'l-âsâri'l-vâkıati fî ş-Şerhi'l-kebîr*, 1. bs., thk. Mustafa Ebü'l-Ğayt, Abdullah b. Süleyman, Yâsir b. Kemâl, Dâru'l-hicre, Riyad, 2004.
- _____, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*, 1. bs., thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedî', Dâr-u Fevvâz, Suudi Arabistan, 1992.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, 2. bs., thk. Muhammed Abdullah Abdülkadir, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medine, 2002.
- _____, *Fetâvâ İbni's-Salâh fî t-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fikh*, nşr. Saîd b. Muhammed es-Sinnârî, Dâru'l-hadîs, Kahire, 2007.
- _____, *Mukaddimetü İbni's-Salâh fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullah el-Minşâvî, Dâru'l-hadîs, Kâhire, 2010.
- _____, *Risâletün fî vasli'l-belâğâti'l-erbaa fî'l-Muvatta'*, 1. bs., thk. Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk, Mektebetü'l-matbûâtü'l-islâmiyye, Beyrut, 1995. (Tâhir el-Cezâîrî'nin *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli ehli'l-eser* isimli kitabının sonunda)
- _____, *Sıyânetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâli ve'l-ğalat ve himâyetühü mine'l-iskâti ve's-sekat*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, yy., 1984.
- _____, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, 1. bs., thk. Abdülmün'im Halîfe Ahmed Bilâl, Dâru künûzi İşbîliyâ, Suudi Arabistan, 2011.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, Nşr., İbrahim Hatiboğlu, Dâru'l-hadis, İstanbul, 2002.
- Juynboll, Gautier Herald A., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, trc. Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.
- Kandemir, M. Yaşar, "Şa'bî", *DİA*, XXXVIII, İstanbul, 2010.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, *Kavâidü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, ts.
- el-Kettânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer, *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, 2. bs., thk. Şeref Hicâzî, Dâru'l-kütübi's-selefiyye, Mısır, ts.

- _____, *Hadis Literatürü*, trc. Yusuf Özbek, İz yay., İstanbul, 1994.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, Mısır, yy. ts.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, "İmâm Şâfiî'nin *Risâle*'sinin Hadis İlmindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar*, c. X. say. 2, Ankara, 1997.
- Koçyiğit, Talat, "İslâm Hadisinde İsnad ve Hadis Ravilerinin Cerhi", *AÜİFD*, c: IX, 1961.
- Küçük, Raşit, "İsnâd", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2001.
- el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşrati'l-kâmile*, 2. bs., thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, 1983.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, nşr. Mustafa Muhammed ez-Zehebî, Dâru'l-hadîs, Kahire, 2005.
- el-Melîbârî, Hamza Abdullah *el-Müvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn fî tashîhi'l-ehâdîsi ve ta'lîlihâ*, 2. bs., Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2001.
- _____, *Tashîhu'l-hadîs inde'l-İmâm İbni's-Salâh*, yy., ts.
- _____, *Nazarâtün cedîde fî ulûmi'l-hadîs*, 2. bs., Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1423/2003.
- el-Münâvî, Zeynüddîn, Muhammed Abdurraûf b. Tâci'l'ârifîn b. Nuriddîn Ali al-Haddâdî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmiu's-sağîr min ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1994.
- Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Mekâyîsü nakdi müttûni's-sünne*, Dersaadet, İstanbul, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed b. Nizâr Temîm, Heysem b. Nizâr Temîm, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, ts.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1. bs., thk. Hasen Abdülmün'im Şelbî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2001.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b, Şeref el-Mürî, *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necîb el-Mutîî, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde, ts.
- _____, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, 1985.
- _____, *et-Tenkîh fî şerhi'l-Vasît*, 1. bs., thk. Ahmed Mahmûd İbrahim, Dâru's-selâm, yy., 1997.
- _____, *Fetâva'l-imâm en-Nevevî el müsemmâ bi'l-Mesâili'l-mensûra*, 7. bs., thk. Muhammed el-Haccâr, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, beyrut, 1996.
- _____, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, 3. bs., thk. Nureddin İtr, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1991.
- _____, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*, 1. bs., el-Matbaatü'l-Mısriyye, Mısır, 1929.

- en-Neysâbü'rî, Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1. bs., thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1990.
- _____, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 2. bs., thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1977.
- Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 1. bs., Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005.
- Özşenel, Mehmet, “Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh Ve Eseri *Ulûmü'l-Hadîs*”, *SÜİFD.*, say. 15, 2007.
- Polat, Salahaddin, *Hadis Araştırmaları*, 3. bs., İnsan yay., İstanbul, 2011.
- er-Rûyânî, Ebû'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâîl, *Bahru'l-mezheb fî fûrûi mezhebi'l İmâm eş-Şâfiî*, 1. bs., thk. Ahmed İzz, Dâru ihyâi't-türâsi'l Arabî, Beyrut, 2002.
- _____, “Hadiste İsnad Sistemi Üzerine Bazı Görüşler”, *Diyanet Dergisi*, c. XX, sy: II, 1993
- er-Râmehürmüzî, el-Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, 1. bs., thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut, 1771.
- es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl, *İrşâdü'n-nükkâd ilâ teysîri'l-ictihâd*, 1. bs., thk. Salahaddin Makbûl Ahmed, Kuveyt, ed-Dâru's-selefiyye, 1985.
- _____, *Tavdîhu'l-efkâr li meânî Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetu's-selefiyye, Medine, ts.
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, thk. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, Muhammed b. Abdullah b. Fûheyd Âl-i Fûheyd, *Fethu'l-muğîs bi şerh-i Elfiyyeti'l-hadîs*, 1. bs., Mektebet-ü dâru'l-minhâc, Riyâd, 2005.
- _____, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti şeyhi'l-islâm İbn Hacer*, tah. İbrâhim Bâcis Abdulmecid, Dâr-u İbn Hazm, 1999.
- _____, *el-Mekâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehirati ale'l-elsine*, 1. bs., thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1985.
- _____, *Şerhu't-Takrîb ve't-teysîr li ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, 2. bs., thk. Ali b. Ahmed el-Kendî el-Merd, ed-Dâru'l-eseriyye, Ammân, 2008.
- Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, 3. bs., Otto yay., Ankara, 2012.
- Sifil, Ebubekir, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi*, 5. bs., Rihle Kitap, İstanbul, 2013.
- Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, 10. bs., MÜİFV. yay., İstanbul, 2012.
- es-Sübkî, Ebû'l-Hasen Takiyyüddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm, *Şifâü's-sekâm fî ziyâratı hayri'l-enâm*, 1. bs., thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrü, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2008.

- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, eş-Şâfiî, *Tedribü'r-râvî fî şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Eymen b. Abdullah eş-Şibrâvî, Dâru'l-hadîs, Kahire, 2010.
- _____, *et-Tenkîh li mes'eleti't-tashîh*, (Abdülğânî en-Nablûsî'nin *Îzâhu mâ ledeynâ min kavli'l-muhaddisîne ruvvînâ* isimli eseri ile birlikte) 1. bs., thk. Bedr b. Muhammed el-Ammâş, Dâru'l-Buhârî, Medine, 1995.
- _____, *el-Câmiu's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, 3. bs., Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 2004.
- _____, *el-Medrec ile'l-Müdrec (Mecmûatü resâil fî ulûmi'l-hadîs içerisinde)*, thk. Subhî el-Bedrî es-Samrâî, ed-Dâru's-selefiyye, Kuveyt, ts.
- _____, *el-Bahru'llezî zehar fî şerhi Elfîyyeti'l-eser*, thk., Übey Enes Enîs b. Ahmed b. Tâhir, el-Endenûsî, Mektebetü'l-ğurabâ el-esriyye, yy., ts.
- _____, *Elfîyyetü's-Süyûtî fî ilmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetü'l-İlmiyye, yy., ts.
- _____, *er-Redd alâ men ahlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî külli asrin farz*, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, Kahire, ts.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Üm*, 1. bs., thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Dâru'l-vefâ, 2001.
- _____, *er-Risâle*, 2. bs., nşr. Abdülfettâh Kebbâra, Dâru'n-nefâis, Beyrut, 2010.
- _____, *Müsnedü'l-imâm eş-Şâfiî*, nşr. Yusuf Ali ez-Zevâvi el-Hüsnî, İzzet el-Attâr el-Hüseynî, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1951.
- eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî, *el-Menhecü'l-mukterah li fehmi'l-mustalah*, Dâru'l hicre li'n-neşr ve't-tevzî', 1. bs., Suudi Arabistan, 1996.
- _____, *Îzââtün bahsiyye fî ulûmi's-sünneti'n-nebeviyye ve ba'zî'l-mesâili's-şer'iyye*, Dâru's-samîî, Suudi Arabistan, 2007.
- _____, *el-Unvânü's-sahîh li'l-kitâb*, 1. bs., Dâru âlemi'l-fevâid, Mekke, 1998.
- Şebbîr Ahmed el-Usmânî, *Fethu'l-mülhim bi şerhi Sahîhi Müslim*, 1. bs., nşr. Muhammed Rafî' el-Usmânî, Dâru'z-Ziyâ, Kuveyt, 2006.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Ebû Muaz Târik b. İvazullah b. Muhammed, Ebü'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hasînî, Dâru'l-haremeyn, Kahire, 1995.
- _____, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, ts.
- _____, *el-Mu'cemü's-sağîr*, 1. bs., thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâcc Emrîr, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

- _____, *ed-Duâ*, 1. bs., thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1992.
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Seleme el-Ezdî el-Hacerî el-Mısırî el-Hanefî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1. bs., thk. Muhammed Zehrî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câd el-Hak, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1994.
- Tekineş, Ayhan, *Geleneğin Altın Zinciri: Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad*, Ensar neşriyat, İstanbul, 2016.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra, *Sünenü't-Tirmizî*, 2. bs., thk. Ahmed Muhammed Şâkir, yy., 1978.
- Türcan, Zişan, *Hadis İlminin Oluşumunda Kelâmî Düşüncenin Etkisi*, 1. bs., İlâhiyât, Ankara, 2013.
- _____, "Hadis Tarihçiliği Bağlamında İbnü'l-Esîr'in Câmiu'l-Usûl Mukaddimesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c: VIII, sy: 1, 2010
- Uğur, Mücteba, "Hasen", *DİA*, XVI, İstanbul, 1997.
- Ulu, Arif, "Hadis Rivayetinde İsnadın Başlaması Ya Da Fitnenin Tarihi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 12, sy. 1, 2012.
- Ünal, İsmail Hakkı, "İbnü'l-Kattân el-Mağribî", *DİA*, İstanbul, XXI, 2000.
- el-Yemânî, Muhammed b. İbrahim el-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr fî ma'rifeti ulûmi'l-âsâr*, 1. bs., thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk-Âmir Hüseyin, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999.
- Yusuf el-Karadâvî, *el-İctihâd fî şerîati'l-İslâmiyye mea nazarâtin tahlîliyye fî'l-ictihâdi'l-muâsır*, 1. bs., Dâru'l-kalem, Kuveyt, 1996.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, MÜİFV. Yayınları, İstanbul, 2011.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Tezkiratü'l-huffâz*, bs., Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998.
- _____, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bîcâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1963.
- _____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Daru'l-hadis, Kahire, 2006.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Cemalüddîn Abdullah b. Bahadır, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynü'l-Âbidin b. Muhammed Bilâfüreyc, Edvâu's-selef, Riyad, 1998.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Tunahan ERDOĞAN

Doğum Tarihi ve Yeri : 16/10/1983 - Alanya / Antalya

Medeni Durumu : Evli

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Açık Öğretim Lisesi, 2007

Lisans Diploması : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 2012

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya, 2015

Tez Konusu : İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri

Yabancı Dil / Diller : Arapça

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Araştırma Görevlisi, (2013- Devam Ediyor)

E-Mail : tunahanerdogan1234@hotmail.com

tunahanerdogan@akdeniz.edu.tr